

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANA BİLİM DALI**

**1990’LI YILLARDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE’DE
SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ VE ÖRNEK
OLAYLAR**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Nisa Nur ARDUÇ**

**Danışman
Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI**

Haziran 2023 Erzincan

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, yararlandığım tüm kaynaklara bilimsel kurallara uygun atıfta bulunduğumu beyan ederim.

Nisa Nur ARDUÇ

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : 1990'lı Yıllardan Günümüze Türkiye'de Sivil İtaatsizlik
Eylemleri ve Örnek Olaylar

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 127 sayfalık kısmına ilişkin 8/06/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %.7..' dir.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.: 15/06/2023

Danışman: Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI

Öğrenci: Nisa Nur ARDUÇ

KILAVUZA UYGUNLUK

“1990’lı Yıllardan Günümüze Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Örnek Olaylar” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Nisa Nur ARDUÇ

Danışman

Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI danışmanlığında **Nisa Nur ARDUÇ** tarafından hazırlanan “1990’lı Yıllardan Günümüze Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemleri” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

15 /06 /2023

JÜRİ:

Danışman	: Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI	İmza
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Celal Oral ÖZDEMİR	İmza
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Bayram KOCA	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /...../ 2023..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Yüksek lisans gibi zorlu bir akademik süreci başarıyla tamamlanmamı sağlayan, vaktini cömertçe paylaşan tez danışmanım ve değerli hocam Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI'ya çok teşekkür ederim. Savunma jürime katılarak beni onurlandıran, çalışmanın nihai şeklini almasına katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Celal Oral ÖZDEMİR ve Dr. Öğr. Üyesi Bayram KOCA'ya teşekkür ederim.

Hayatım süresince sundukları sonsuz sevgi ve olanaklarla hep yanımda olan, haklarını asla ödeyemeyeceğim annem ve babama çok teşekkür ederim. Kardeşlerim Şevval ve Rümeysa'ya özendirici ilişkimiz için, çalışma süresince kaygılarıma eşlik ettikleri için çok teşekkür ederim. Hayatımda özel yeri olan; dedeme ve amcama teşekkür ederim. Berin ablama İngilizce çevirilerimdeki yardımları için çok teşekkür ederim. Tez çalışmam süresince şekilsel kısımlarda zorluk yaşamama izin vermeyen, bana konforlu alan sağlayan canım dostum Beyza'ya, onu nezdinde hep yan yana olduğum, sınırsız desteklerini hep hissettiğim dostlarıma çok teşekkür ederim. Hayatımda izi olan, bana değerli hissettiren, ismini geçirmedığım herkese tek tek teşekkür ederim. Bu süreçte elim kolum olduğunuz, yüzümün asılmasına izin vermediğiniz için.

Nisa Nur ARDUÇ, Erzincan, 2023

1990’LI YILLARDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE’DE SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ VE ÖRNEK OLAYLAR

Nisa Nur ARDUÇ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2023

Danışman: Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI

ÖZET

Sivil itaatsizlik, karşı koyma güdüsünün bir dışavurumu olarak ilk çağlardan beri varlık gösteren, günümüze kadar ulaşabilmeyi başaran pasif bir direniş biçimi olmuştur. Sivil itaatsizlik haksız bir uygulama karşısında kanuni yolların tüketilmesinden sonra başvurulmuş bir pratik olma niteliği taşımaktadır. Sivil itaatsizlik eylemleri kanuna aykırılık vasfını buradan almaktadır. Sivil itaatsizlik eylemcisi düzene aykırılık oluşturmaz, işleyişteki aksaklıkların giderilmesi noktasında bu yönde bir tercihte bulunmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemlerini diğer eylemlerden ayıran en temel nokta siyasi bir nitelik taşımasıdır.

Bu çalışma, Türkiye’de Erken Cumhuriyet tarihinden günümüze dek görülen sivil itaatsizlik eylemlerini kronolojik olarak ele almaktadır. Türkiye’de 1960’lı yıllarında görünürlük kazanan sivil itaatsizlik eylemlerinin en yoğun olduğu periyod 1990-2000 yılları arasındadır. 1960’lı yıllarda işçi sınıfının örgütlenme pratikleri ve bu örgütlenişin sendikalar kanalıyla gerçekleştiği görülmektedir. 1990’lı yıllar ise, Kürt sorununun ve siyasal İslam’ın politik gündemde ağırlık kazandığı bir dönemdir.

Çalışma bu çerçeveden hareketle dört ana bölümde yapılandırılmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde sivil itaatsizlik kavramı tanımlanmakta, konuyu ele alan kuramcılardan yola çıkılarak sivil itaatsizliğin unsurları değerlendirilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Çorum Alpagut İşçi eylemi, Tös eylemleri, Bahar eylemleri ve Beyaz eylemler incelenmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Bergama köylülerinin direnişi, Işık Söndürme eylemleri, Başörtüsü eylemleri, Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri ve Açlık Grevi eylemleri ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde Duran Adam eylemleri, Adalet Yürüyüşü eylemi ve Diyarbakır Anneleri’nin eylemleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışmada sivil itaatsizlik kavramından hareketle Türkiye’de gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemleri bütünlüklü bir anlayışla değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sivil İtaatsizlik, Barışçıl Eylem, Protesto, Şiddetsizlik.

ACTIONS OF CIVIL DISABILITY AND CASE STUDIES IN TURKEY FROM THE 1990'S TO THE PRESENT

Nisa Nur ARDUÇ

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, June 2023

Supervisor: Assoc. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI

ABSTRACT

Civil disobedience has been a form of passive resistance that has existed since the early ages as an expression of the instinct to resist and has survived to the present day. Civil disobedience is a practice that is resorted to after the exhaustion of legal remedies in the face of an unjust situation. This is where acts of civil disobedience take the character of being unlawful. The civil disobedience activist does not constitute a violation of the order, s/he makes a choice in this direction at the point of eliminating the malfunctions in the functioning. The most basic point that distinguishes civil disobedience actions from other actions is that they have a political character. This study deals with the acts of civil disobedience observed in Turkey from the early Republic to the present chronologically.

The most intense period of civil disobedience acts, which became visible in the 1960s in Turkey, was between 1990-2000. In the 1960s, it is seen that the organizing practices of the working class and this organization took place through the unions. The 1990s was a period when the Kurdish question and political Islam gained weight on the political agenda. Based on this framework, the study is structured into four main parts. In the first part of the study, the concept of civil disobedience is defined and the elements of civil disobedience are evaluated based on theorists who deal with the subject.

Çorum Alpagut Worker's action, Tös actions, Bahar actions and White actions are examined. In the third part of the study, the resistance of the villagers of Bergama, the Extinguishing Lights actions, the Headscarf actions, the Saturday Mothers, the Peace Mothers and the Hunger Strike actions are discussed. In the fourth part of the study, the Standing Man actions, the Justice March action and, the actions of the Diyarbakır Mothers are discussed. In this context, based on the concept of civil disobedience, the acts of civil disobedience in Turkey are evaluated with a holistic approach.

Keywords: Civil Disobedience, Peaceful Action, Protest, Nonviolence.

İÇİNDEKİLER

1990'lı Yıllardan Günümüze Türkiye'de Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Örnek Olaylar

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.	ii
KILAVUZA UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL İTAATSİZLİĞE İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLAR

1.1. Sivil İtaatsizliğin Tanımlanması.....	7
1.1.1. Sivil ve İtaat Kavramları.....	7
1.1.2.Sivil İtaatsizliğe İlişkin Tanım ve Yaklaşımlar	10
1.1.3. Sivil İtaatsizliğin Unsurları.....	12
1.2. Sivil İtaatsizliğin Demokrasi İle İlişkisi	20
1.2.1. Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu Üzerine.....	23
1.2.2. Sivil İtaatsizliğin Haklılığı	28
1.2.3. Sivil İtaatsizliğin Toplumsal Hayata Sunduğu Katkı	29
1.3. Sivil İtaatsizliği Yazına Kazandıran Düşünürler	30

1.3.1. İtaatsiz İtaatkar: Sokrates	30
1.3.2. Doğrudan Eylem: Henry David Thoreau	33
1.3.3. Sessiz Direniş: Mahatma Gandhi	34
1.3.4. Barışçıl Protesto: Martin Luther King	37

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 90’LI YILLARINA KADAR UZANAN SÜREÇTE SİVİL İTAATSİZLİĞE TARİHSEL BİR BAKIŞ

2.1. Çorum Alpagut İşçi Eylemi	41
2.2. Türkiye Öğretmenler Sendikası (Tös) Eylemleri	45
2.3. Bahar Eylemleri	51
2.4. Beyaz Eylemler	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 1990-2000 YILLARI ARASINDA GERÇEKLEŞEN SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ

3.1. Bergama Köylülerinin Eylemleri	61
3.2. Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri	65
3.3. Başörtüsü Eylemleri	70
3.4. Cumartesi Anneleri	73
3.5. Barış Anneleri	78
3.6. Açlık Grevleri	83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 2000’Lİ YILLARINDA GERÇEKLEŞEN SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ

4.1. Duran Adam Eylemleri	90
4.2. Adalet Yürüyüşü Eylemleri	96
4.3. Diyarbakır Anneleri	101

SONUÇ	107
KAYNAKÇA	115
ÖZ GEÇMİŞ	126

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

AIHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AKM : Atatürk Kültür Merkezi

AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP : Anavatan Partisi

ATO : Ankara Tabip Odası

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

DGM : Devlet Güvenlik Mahkemesi

DİSK : Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DSP : Demokratik Sol Parti

DYP : Doğru Yol Partisi

FETÖ : Fetullahçı Terör Örgütü

FP : Fazilet Partisi

HDP : Halkların Demokratik Partisi

İLKSEN : İlkokul Öğretmenleri Sendikası

İMOK : İstanbul Meslek Odaları Koordinasyonu

İTO : İstanbul Tabip Odası

İYİ : İyilik Partisi

KHK : Kanun Hükmünde Kararname

MGK : Milli Güvenlik Kurulu

MHP : Milliyetçi Hareket Partisi

MİT : Milli İstihbarat Teşkilatı

MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği

OHAL: Olağanüstü Hal

RP : Refah Partisi

SP : Saadet Partisi

TCK : Türk Ceza Kanunu

TÖB-DER: Türkiye Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği

TÖS : Türkiye Öğretmenler Sendikası

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

TTB : Türk Tabipler Birliği

TÜSİAD : Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

YÖK : Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

Sivil itaatsizlik Türkiye'nin siyasal hayatında başvurulmuş bir eylem formu olarak öne çıkmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin diğer eylem biçimlerinden ayrılan en temel noktası siyasi nitelik taşımasıdır. Bu eylemler, Türkiye'nin 1960'lı yıllarında görünür olmaya başlamakta ve özellikle 1990'lı yıllarda kamuoyunda yoğun bir ilgi uyandırmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin Türkiye'deki izdüşümünden yola çıkan çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü kuramsal ve kavramsal çerçeveyi oluşturmakta, sivil itaatsizlik kavramı kuramcılar ve aktivistlerin anlam çerçevelerinden hareketle incelenmektedir. Çalışmanın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümleri, sivil itaatsizlik eylemlerinin Türkiye'deki örneklerinden yola çıkmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, 1960'lı yıllardan başlayarak 1990'a kadar ki süreçte gerçekleşen sivil itaatsizliği (karakter bakımından işçi hareketi de sayılabilecek eylemler) incelenmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, 1990 yılından 2000 yılına kadar süregelen periyoddaki sivil itaatsizlik eylemleri değerlendirilmektedir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, 2000 yılından günümüze uzanan süreçte gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemleri ele alınmaktadır. Bu bakımdan çalışma, sivil itaatsizlik kavramından hareketle Türkiye'de gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemlerini bütünlüklü bir anlayışla değerlendirmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, sivil itaatsizlik kavramı düşünürlerin kuramları çerçevesinde incelenmektedir. Sivil itaatsizlik kavramını yazına kazandıran Henry David Thoreau olmuştur. Thoreau kavramın fikir babasıdır. Kavram kaynağını aynı isimli makalesinden almaktadır. Buna ek olarak kavram Mahatma Gandhi ve Martin Luther King tarafından geliştirilmiş, zenginleştirilmiştir. Sivil itaatsiz hukuk devletinin değerlerini kabul etmekte, fakat bu değerler sisteminde haksızlık ve adaletsizlik gibi durumlarla karşılaşıldığında kanuna aykırı olarak örgütlenen barışçıl nitelik taşıyan edimdir (Ökçesiz, 2011, s. 151). Gandhi, haksızlıklarla mücadele etmede vicdanı referans almayı ve pasif direnişi savunmaktadır. Birey haksızlıkla tek başına mücadele etmeli, eylemini gerçekleştirmelidir. Sivil itaatsizlik kavramının ilk kullanıcısı Gandhi'dir (Avcı, 2019, s. 57). Gandhi hareketini şiddetsizlik üzerine kurmuş, barış söylemlerinde bulunmuştur. Gerçekleştirdiği Tuz Yürüyüşü eylemi ile hareketi halka halka büyötmüştür (Başkent, 2015, s. 2). Martin Luther King, uğradığı ayrımcılığa Sivil Haklar Hareketi ile dikkat çekmeyi başarmıştır. Şiddetsiz eylemler düzenleyerek

farkındalık oluşturmıştır. Şiddetsiz eylemlerin dört aşaması olduğunu ifade etmiştir. Bu aşamaları, adaletsiz uygulamaya ilişkin verilerin toplamak, görüşme yapmak, kendini eğitmek ve doğrudan eylem olarak belirlenmiştir. Gerçekleştirdiği eylemler sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmiş, ırk ayrımcılığını sona erdirmiştir. Eylemlerin bitimiyle birlikte siyahiler seçme ve seçilme hakkı kazanmıştır, sürecin en önemli kazanımı bu olmuştur (Anbarlı, 2006, s. 106; King, 2021, s. 209). Çalışmanın birinci bölümünde bu kuramcılarının eserlerinin yanı sıra, Türkçe literatürde sivil itaatsizliğe ilişkin en kapsamlı eserler olan Yakup Coşar'ın “Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik” isimli eseri ile Hayrettin Ökçesiz'in “Sivil İtaatsizlik” isimli kitabı temel kaynak olarak kullanılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümü, 1960'lı yıllardan başlayan ve 1990 yılına kadar ki periyotta görülen sivil itaatsizlik eylemlerini incelemektedir. 1960'lı yıllar antiemperyalist hareketlerin, işçi örgütlenmelerinin ve öğrenci aktivizminin etkin olduğu yıllardır (Ahmad, 2006, s. 170-171). Özellikle 60'lı yılların sonu kitlesel eylemlerin baş gösterdiği yıllardır (Sanlı, 2003, s. 9-10). 1970'li yılların başları, ekonomik ve toplumsal değişikliklerin yaşandığı, öğrenci ve işçi militanlığının daha radikal bir hal aldığı, siyasi çatışmalar ve kaotik ortamın hâkim olduğu dönemdir. 12 Mart 1971 askerî müdahalesine neden olan istikrarsızlık ortamı, şiddet olaylarından beslenmektedir (Ahmad, 2006, s. 174). Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan Çorum Alpagut İşçi Eylemi, sivil itaatsizliğe ilişkin bir örnek oluşturmaktadır. Türkiye işçi hareketinde Çorum Alpagut Linyit İşletmeleri'nde gerçekleştirilen eylemlerin yeri önemlidir (Gürler, 2011, s. 139). İşçilerin iki ay süresince ücretlerini alamayışları bu tepkisel eylemleri doğurmuştur. Madende 34 gün süresince bir işçi işgali söz konusu olmuş, işgal zarfında da özyönetimle üretim sürdürülmüştür. İşgal süresince işçilerin üretimi sürdürmesi Alpagut Eylemi'ne sembolik bir değer kazandırmaktadır.

1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılları da kapsayan dönemde işçi sınıfının politize oluşu ve sendikal faaliyetlerin yükselişe geçtiği göze çarpmaktadır. Bunun en temel sebebi 1961 Anayasasının kamu personellerine sendikalaşma hakkı tanınmasıdır (Karabağ, 2016, s. 36). 1965 yılının temmuz ayında Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İLKSEN) kurulmuş ve bu sayede öğretmenler örgütlenmiştir. TÖS öğretmenlerin özlük hakları için gayret sarfetmiştir.

Eğitim sistemi ve öğretmenlerin problemleriyle ilgilenmesine ek olarak Türkiye'nin sosyoekonomik problemlerini kucaklayıcı bir tavırla siyaset gündemine getirmek için uğraş vermiştir. Yine ikinci bölümde ele alınan Öğretmen hareketinde Büyük Eğitim Yürüyüşü, Devrimci Eğitim Şurası ve Büyük Öğretmen Boykotu'nun yeri önemlidir ve bu eylemler TÖS tarafından örgütlenmiştir (Karabağ, 2016, s. 43-45).

1980'li yıllarda sendikal faaliyetler 12 Eylül Asker Darbesi'nin oluşturduğu siyasi konjonktür sebebiyle irtifa kaybetmiştir (Şahin, 2010, s. 21). Askeri rejim muhalif sesleri susturmuş, bu ortamın sonucu olarak sendika faaliyetlerinde duraksama meydana gelmiştir. 1980'li yılların sonunda geleneksel sendikacılık çizgisinden çıkmıştır. 80'li yılların sonu işçi örgütlenmelerin yeniden görüldüğü yıllardır (Gürler, 2011, s. 144). İşçiler 1989 yılının mart ayında başlayan ve yaklaşık üç ay süren eylemler gerçekleştirmiştir (Özveri, 2016, s. 703). Bahar Eylemleri olarak adlandırılan bu eylemlerin temel sebebi, sendikaların kapatılması ve grev yapabilme hakkının tasfiye edilmesidir. Sağlık çalışanlarının uzun çalışma saatleri ve nöbet sürelerinin uzunluğu eylemlerin örgütlenmesinde itici neden olmuştur (Aksoy, 2007, s. 100). Bu eylemler, 29 Nisan 1989 tarihinde Ankara Tabip Odası'nın Ara Genel Kurulu'nda 700 doktorun göstermiş olduğu hassasiyet ve kararlılığın ürünüdür. 1989 yılının baharında başlayan eylemlerin en önemli özelliği 12 Eylül askeri darbesinden sonra örgütlenen ilk kitlesel eylem olmasıdır (Şahin, 2010, s. 28). Eylemler 12 Eylül yasaklarını çiğnemiş, ekonomik taleplerle başlayan mücadeleye siyasi taleplerle eklenmiştir (Tanör & Boratav, 2000, s. 77).

Bu bölümde Ata Soyer'in Bir Muhalefet Odağı Olarak Tabip Odaları Bir Eylem Biçimi Olarak Beyaz Eylemler isimli eseri, Bülent Tanör, Korkut Boratav ve Sinan Akşin'in "Türkiye Tarihi: Bugünkü Türkiye 1980-1995" isimli kitabı, Yıldırım Koç'un "Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi Osmanlı'dan 2010'a" isimli kitabı yol gösterici olmuştur.

1990'lı yıllar siyasal İslam'ın ve Kürt sorununun görünür olduğu yıllardır. Bu dönemde politik olmayan grupların barışçıl eylem formları ile politize oldukları görülmektedir. Bu dönemde görülen gözaltında kaybetme vakaları, faili meçhul cinayetler gibi insan hakkı ihlalleri bu bireylerin politize oluşlarında doğrudan etki sahibidir (Tanrıku, 2003, s. 275-277). 1990'lı yıllarda siyasî ve toplumsal tansiyonu yükselten bir diğer konu ise istikrarsız koalisyon hükümetleridir. Bu periyotta, Kürt

Sorunu ekseninde Kürt-Türk kimlik çatışması, 28 Şubat süreci ekseninde başörtülü-laik/seküler çatışması kamplaşmanın temel enstrümanları haline gelmiştir (Yavaşca, 2018, s. 70).

Çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınan 90'lı yıllarda Bergama Köylüleri'nin Direnişi, Işık Söndürme eylemleri, Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri, Başörtüsü Eylemleri ve Açlık grevleri ele alınmaktadır. Görüldüğü gibi bu dönem, sivil itaatsizlik eylemlerinin gözle görünür bir önem kazandığı yıllardır. Bergama Köylüleri'nin direnişi en uzun soluklu çevreci sivil itaatsizlik örneği olma özelliği taşımaktadır. İzmir'in Bergama ilçesinde siyanürle altın arama faaliyetine verilen tepki eylemleri örgütlemiştir (Sezer Şanlı, 2022, s. 102; Kaya, 2008, s. 83). Bergama çevre hareketi yaklaşık 25 yıl sürmüştür. Yöre halkının birliğinde ekonomik problemler, ilkesel tutum farklılıkları sebebiyle zedelenme meydana gelmiştir. Yaşanan anlaşmazlıklar direnişi zayıflatmıştır (Çımrın Kökalan & Candan, 2014, s. 25). Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri, Susurluk Olayı'na verilen reaksiyonun ürünüdür ve yurttaş inisiyatifi biçiminde örgütlenmiştir. Susurluk Olayı Türkiye'nin toplumsal hayatında "Susurluk Skandalı" olarak yer almıştır. Bu olayın ana akım medyada uzun süre yer teşkil etmesinin temel sebebi bir mafya lideri, bir milletvekili ve bir emniyet mensubunun aynı otomobil içerisinde kaza geçirmesiyle, devlet-mafya birlikteliğinin gün yüzüne çıkmasıdır (Şanlı, 2022, s. 24). Bu olayın akabinde kirli ilişkilerden arınmış temiz-şeffaf devlet talebi eylemlerin gerçekleşmesine neden olmuştur. Başörtüsü eylemleri, başörtüsü yasağının 1997 yılında tüm üniversitelerde geçerli hale gelmesiyle bu kararı protesto eden öğrencilerin gerçekleştirdiği eylemlerdir. Derslere ve sınavlara girişlerine izin verilmeyen öğrenciler bu kanuni düzenlemeyi protesto etmiş, yürüyüş ve oturma eylemleri gerçekleştirerek imza kampanyaları yürütmüş, başörtüsü yasağına karşı bir irade ortaya koymuşlardır (Uran, 2003, s. 95).

Cumartesi Anneleri, Türkiye toplumsal hareketler yazınına 1990'lı yıllarda giren; eylemcilerin siyasi konjonktürden etkilenmeksizin sürdürme çabası gösterdiği bir sivil harekettir. Gözaltında kaybedilen yakınlarının akıbetini öğrenmek isteyen kayıp yakınları belirledikleri gün, mekân ve saatte oturma eylemi gerçekleştirerek bu durumu protesto etmektedir (Tanrıkulu, 2003, s. 275). Barış Anneleri, ekseriyetle Kürt kadınlardan oluşan, 1995 yılında bir araya gelen sivil bir harekettir. Anneler, Türk ve Kürt yurttaşlar arasında diyalog köprüsü kurulması, iki halkın annelerinin acılarının

sona ermesi, terör örgütüne yönelik sınır ötesi operasyonların durdurulması/sonlandırılması gibi talepler sunarak eylem gerçekleştirmiştir (Bayram, 2010, s. 244). Türkiye’de son yıllarda sıklıkla başvuru alan eylem formların biri olan açlık grevleri ise ekseriyetle siyasi tutuklular tarafından örgütlenmektedir. Tutuklular, iktidara ve hapishane idaresine cephe alarak vücutlarını eylem mekânına dönüştürmektedirler (Osmanoğulları, 2017, s. 3). Çalışmanın üçüncü bölümünde Leyla Sanlı’nın “Toplumsal Hareketler Konuşuyor”, Sina Akşin’in “Kısa Türkiye Tarihi”, Erdal Dağtaş’ın “Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın”, Aytekin Yılmaz’ın “Yüzleşerek Barışmak” isimli eserleri temel kaynak olarak kullanılmıştır.

2000’li yıllar, Recep Tayyip Erdoğan’ın kurmuş olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi’nin genel seçimlerde %34 oy oranına sahip olması ve parlamentoda 363 sandalyeyi kazanmasıyla başlamıştır. AKP iktidara geldiği 2002 yılından itibaren girmiş olduğu her genel seçimde ciddi oy oranlarına sahip olarak iktidarını sağlamlaştırmıştır. 2018 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde Erdoğan %52,59 oy alarak cumhurbaşkanı olmuştur (Onan, 2017, s. 24-25).

Türk siyasal hayatının 2000’li yılları daha önceki dönemler gibi siyaseten etki doğuran birçok önemli olaya sahne olmuştur. 27 Mayıs 2013 tarihinde İstanbul Gezi Parkı’nda ağaçların kesilmesine karşı tepkisel bir çevre hareketi olarak Gezi Parkı Eylemleri başlamıştır. Eylemler siyasi, ideolojik ve ekonomik amaçlar taşımaktadır. Çevreci hassasiyetlerle başlayan eylemler kısa sürede temel eksenini hükümet karşıtlığı olan eylemlere dönüşmüştür (Aslan, 2017, s. 153).

Cumhuriyet tarihinde darbe ve muhtıralar sıklıkla görülmüştür. 2000’ler sonrasındaki periyotta da bir darbe girişimi yaşanmıştır; ancak bu darbe klasik askeri hiyerarşi içerisinde gerçekleştirilen diğer darbelerden oldukça farklı bir nitelik taşımaktadır. 15 Temmuz 2016 gününde Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ)’ye mensup asker üniforması giyen bir grup terörist, demokratik seçimle başa gelen meşru iktidarı yıkmak ve yönetimi ele almak için darbe girişiminde bulunmuş ve bu kalkışma halkın koyduğu irade ile engellenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Genel Kurmay Başkanlığı, Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT), Özel Kuvvetler Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü bombalanmak suretiyle birtakım saldırılar

düzenlenmiştir. Devletin kurum ve kuruluşlarına sızan teröristler, düşman kuvvetleri için kullanılacak mühimmatlarla kendi insanını öldürerek, eşi görülmemiş bir kumpasla devletin organ ve kurumlarına saldırmıştır.

2000'lerin siyasal atmosferi AKP'nin hâkim parti olması nedeniyle İslamcılık, milliyetçilik ve muhafazakârlığın ön plana çıkan ideolojik akslar olduğu bir dönem içerisinde şekillenmektedir. Çalışmanın dördüncü bölümü 2000'li yıllarda gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemlerini ele almaktadır. Gezi eylemleri içerisinde şekillenen Duran Adam Eylemleri, Adalet Yürüyüşü ve Diyarbakır Anneleri bu yıllarda örgütlenen sivil itaatsizlik eylemleridir. Duran Adam Eylemleri, 18 Haziran 2013'te Erdem Gündüz'ün Gezi Parkı Eylemleri'nde gerçekleşen toplumsal şiddeti protesto etmek amaçlı tek başına gerçekleştirdiği durma eylemidir. Eylemi kısa sürede halka halka büyümüş, yurdun birçok yerinde duran adam eylemleri gerçekleşmiştir. Adalet Yürüyüşü, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun Ankara Kızılay/Güvenpark'tan İstanbul Maltepe'ye kadar sürdürdüğü protesto eylemidir. Eylemin temel sebebi, CHP İstanbul Milletvekili Enis Berberoğlu'nun tutuklanmasıdır. Tutuklama kararını protesto etmek amacıyla örgütlenen eylem adalet teması altında gerçekleştirilmiş, Olağanüstü Hal (OHAL) sürecinde Kanun Hükmünde Kararname ile görevden alma ve tutuklama kararlarına itiraz niteliği taşımaktadır. Diyarbakır Anneleri, çocuklarının terör örgütü PKK tarafından kaçırılan ya da kandırılan annelerin başlattığı harekettir. Terör örgütü PKK'nın siyasi uzantısı olarak gördükleri Halkların Demokratik Partisi (HDP)'nin İl Başkanlığı önünde başlattıkları eylem günümüzde halen sürmekte, çocuklarına kavuşan anneler eylemin istikrarı noktasında umut teşkil etmektedir. Çalışmanın dördüncü bölümünde Selahattin Sönmez'in "Adaleti Yolda Arayanlar" isimli eseri, Feroz Ahmad'ın "Bir Kimlik Peşinde Türkiye" isimli eseri, Şevket Altınbaş'ın "Diyarbakır Annelerinden Dünyaya" isimli kitabı ve Tülay Demir Oktay'ın "Annemin Sesi Diyarbakır Anneleri Anlatıyor" isimli eseri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışma, sivil itaatsizlik kavramını çözümleyerek, Türkiye'de Erken Cumhuriyet Tarihinden günümüze dek gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemleri değerlendirilmektedir. Literatürde sivil itaatsizlik eylemlerini tek tek ele alan çalışmalar bulunmakla birlikte, erken Cumhuriyetten günümüze uzanan çok geniş bir periyodu dönemlerin temel siyasi atmosferinden yola çıkarak ele alan çalışma oldukça azdır. Bu yönüyle çalışma, literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL İTAATSİZLİĞE İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLAR

Çalışmanın birinci bölümünde sivil itaatsizliğin kuramsal çerçevesi çizilerek kavramsal çözümlemesi yapılmıştır. Çalışmanın ilk bölümü 5 ana kısımdan oluşmaktadır. İlk başlıkta sivil itaatsizliğin kavramsal çözümlemesi yapılmıştır. İkinci başlıkta sivil itaatsizliğe ilişkin yaklaşımlara ve sivil itaatsizliğin unsurlarına yer verilmiştir. Üçüncü başlıkta sivil itaatsizliğin meşruluğu değerlendirilmiştir. Dördüncü başlıkta sivil itaatsizliğin demokrasi ile ilişkisi incelenmiştir. Beşinci başlıkta sivil itaatsizliği yazına kazandıran düşünürler ele alınmıştır.

1.1. Sivil İtaatsizliğin Tanımlanması

1.1.1. Sivil ve İtaat Kavramları

Sivil kavramı Latince civitate kelimesinden gelmektedir. Kavram geniş çapta devlet anlamında kullanılmaktadır. Sivil kavramı devlet ve şehir arasında kurulan köprüyü ifade etmektedir. Farklı dillere uyarlanarak; şehir, şehre ait, şehirlileşme gibi yeni kavramların oluşmasına vesile olmuştur. Sivil, kent yaşamının sunduğu hak ve sorumlulukları izah etmektedir (Anbarlı, 2006, s. 57-58).

Civil kavramı; yurttaşlara içkin, yurttaşların idaresine ve aralarındaki bağa, bir kentte hayatını idame ettirenlere nazaran dini ve askeri mahiyet taşımayan, çağdaş, görgülü, nazik anlamlarına gelmektedir. Kavram siyasi hareketlerle ilişkili olarak, toplum sözcüğüne eklenerek dönüşüm geçirmiştir. İktidarı elde etme güdüsü bulunmayan, devletten ayrı hür bir alanı tazmin eden sivil toplum yurttaşların devlet aile gibi kanallarla takdim edilmediği müşterek menfaatlerin karşılaştığı ve karşılandığı bir sahadır. Sivil toplum sahası aile ile devlet arasında gerçekleşen aktiviteleri

kapsamamaktadır. Kamusal alanda vuku bulan toplumun içerisinde doğan kolektif faaliyet türlerini barındırmaktadır. Sivil toplum en geniş izahla; rızaya dayalı, hukuki bir sistemle ya da değerler kümesi ile çevrelenen, devletten bağımsız bir hayat alanıdır. Devlet ve birey arasında kurulan istemli bağlar bütünüdür. Baskılamadan ve sınırlamadan yoksun bir müzakere mecrası olma niteliği taşır (Aslan, 2010, s. 262-263).

Modern tanımıyla sivil toplum, “*birey özgürlüklerinin ve temel haklarının korunduğu gönüllülük temelinde örgütlenmenin asıl olduğu, toplumun devletin önüne geçerek devlet politikalarını denetleyip yönlendirebildiği yurttaşlık bilincine dayanan bir gelişmişlik düzeyi*” (Arslan, 2001:9)’ni ifade etmektedir. Bireylerin hak ve özgürlüklerini muhafaza eden, organize oluşu itibarıyla rızaya dayanan, toplumun devletin üstüne çıkararak, devletin siyasi faaliyetlerini denetleme imkânı bulabildiği, yurttaşlık şuuruna bulanmış bir gelişkinlik seviyesidir. Sivil toplum, dönemin demokratik anlamda en ileri seviyeye ulaşabilmiş topluluklarının ismidir. İçerisinde yer alan bireylerin en önemli niteliği kendini yenileme ve geliştirme motivasyonu taşıyor olmalarıdır (Yıldırım, 2003, s. 226-228).

Sigmund Freud’un izahına göre, sivilleşme bireyler arasındaki bağların tertiplenmesidir. Kitle gücünün münferit güç karşısındaki ezici üstünlüğüdür. Ölçsüz münferit özgürlükler terkedilebilirse, sivilleşme mümkün olabilmektedir (Anbarlı, 2006, s. 59). Sivil toplum dar tanımıyla, devlet yetkesi ile kanunların gölgesi altında idare edilen siyasi grup olarak da izah edilebilmektedir. Geniş tanımıyla ise, kendi gayeleri doğrultusunda hür hareket eden birey veya gruplar olarak tanımlanabilmektedir (Dağdeviren, 2011, s. 158). İçinde bulunan durumları anlamlandırabilmenin yolu devlet dışı örgütlenmelerin dikkate değer bulunmasıyla mümkün kılınabilecektir (Talas, 2011, s. 388).

İtaat belirli bir yetkenin buyruklarına baş eğerek, istenileni elde etme yolundaki vasıta. Otoriter kavramı baskıcı bir kişiyi veya yapıyı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bunun sebebi, tahakküm kurabilme hakkı, bireyler üstünde korku tesis edilmesi ve yargılama yetkisi barındırmasından ileri gelmektedir. Bireylere itaat etmelerini telkin eden her şey otorite kapsamında değerlendirilmektedir. İtaatin en mühim emaresi, bireylerin rızasına bağlı olmaksızın, baskıya ihtiyaç duyulmaksızın verilen hükümlerin istisnasız ikrar edilmesidir. İtaatin referansı bir şahıs ya da grup

olabilmektedir. Bireylerin itaat etme motivasyonu, karşı duruşun çıktılarını öngerebilmeleri ve ödeyecekleri bedellerden çekinmeleridir. İtaatin bireyin yaşamında görüldüğü ilk yer çekirdek aile ilişkileridir. Anne babaya itaatle başlayan bu süreç erginlikle birlikte mesleki yaşam, eş olma durumu gibi farklı kulvarlarda da devam etmektedir (Barlak, 2003, s. 19-20). Erich Fromm'un itaat hakkındaki değerlendirmesi şu şekildedir:

Devletin kilisenin otoritesine ya da kamuoyuna itaat ettiğim sürece kendimi güvende ve korunmuş hissederim. ¹Aslında hangi güce itaat ettiğim çok az fark eder. Bu daima herhangi bir şekilde güç uygulayan ve hilekarca her şeyini bildiği, her şeye gücü yettiği iddiasında olan bir kurum ya da kişidir. İtaatim beni, tapındığım gücün bir parçası yapar; dolayısıyla kendimi güçlü hissederim. O benim yerime karar verdiği için hata yapmam, yalnız kalmam çünkü buna izin vermez, günah işlesem bile cezam sadece her şeye kadir güce dönüşün bir yoludur (Akt., Soysal, 2016, s. 14).

Gene Sharp hükümdarın iktidarının itaatten referans aldığını ifade etmektedir. Hükmetme gücü ile itaat arasında doğru bir orantı olduğu kanaatini taşımaktadır (May, 2021, s. 119). Stanley Millgram itaatin, ferdi anlam ile siyasi hedefi birbirine eklemleyen tinsel bir düzenek olduğunu beyan etmektedir. Ona göre, itaat bireyleri otorite ile yoğurma işlevi üstlenmiştir. İtaat, yurttaş ile devlet arasında diyalog köprüsünü kurmaya ve toplumsal hayatı anlamlandırabilmeye fayda sağlamaktadır. İtaat kavramı, kullanım ölçeğinin geniş olması sebebiyle, yaşamın birçok kulvarında kendine yer bulabilmeyi başarmıştır. Türkçe'de kullanımı; söz dinleme, boyun eğme, emre uyma, buyruğa uyma şeklindedir. Bazı değerlendirmelerde kavramın Arapça kökenli oluşu üzerinden İslâm kaynaklarındaki kullanım şekline atfen; isteyerek boyun eğmek, gönüllü olarak uymak, isteyerek yapmak, kabul etmek, onaylamak, telkin etmek gibi daha çok istemli bir uymaya işaret ederek, kavramın anlam sahası da genişletilmiştir. İtaatin, buyruk verebilme gücüne sahip olan ile buyruğa riayet eden arasındaki ilişki olduğu yorumunda bulunulabilmektedir (Odabaşı, 2021, s. 36-37).

Buradan hareketle, itaatin fertlerin iradesini reddeden bir kimliğe sahip olup olmadığıyla ilgili tartışmalar açılmaktadır. İtaatin bireyi silikleştirdiği, iradesini ve özgürlüklerini göz ardı ettiği kanaatini taşıyanlar olduğu gibi, itaatin birey aklını

dışlamadığı ve istemli uymaya dayandığı düşüncesinde olanlar da mevcuttur (Odabaşı, 2021, s. 36-37).

1.1.2.Sivil İtaatsizliğe İlişkin Tanım ve Yaklaşımlar

Yazında sivil itaatsizlik üzerine birçok tanım geliştirilmiştir. Tanımların birleştiği ortak payda kanuna aykırı bir faaliyet oluşu, kamuya açık ve aleni biçimde gerçekleştirilişi ve şiddetsiz oluşudur. Hemen hemen her sivil itaatsizlik tanımında bu üç öge ile karşılaşmaktadır. Sivil itaatsizliği diğer direniş formlarından ayıran nitelikleri bu unsurlara dayanmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemi; hiddet, taşkınlık ve canavarca hisle gerçekleştirilen kanun dışı eylemlerden ayrılmaktadır. Rejimin meşruluğunun kabul edilmemesi veya egemenliğin reddedilmesiyle cereyan eden iç savaş da sivil itaatsizlik eylemlerinden ayrı bir konumdadır. Ayrışmanın en ciddi gerçekleştiği yer şiddetten yoksunluk durumudur. Sivil itaatsizlik dar geniş ve baskın olmak üzere üç ayrı tanım altında değerlendirilmektedir. Sivil itaatsizliğe dair en fazla kabul gören tanım Ökçesiz'in tanımıdır. Ökçesiz'e göre, "Sivil itaatsizlik, hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto edimidir." (Ökçesiz, 2011, s. 151).

Sivil itaatsiz, eylemden doğan yaptırıma rıza göstererek eyleminin samimiliğine olan intibayı kuvvetlendirmektedir (Candan & Bilgin, 2011, s. 62). Baskın tanıma eylemden doğan sonuçlara rıza gösterme hususunun eklenmesiyle dar tanım oluşmaktadır. Geniş anlamda ifade edilmek istenirse, hukuk kurallarının şuurlu olarak ihlal edildiği, kamuya açık cereyan eden, eylemcinin hususi bir motivasyona sahip olduğu, eylemin anayasal düzeni ortadan kaldırma gibi bir amaç gütmmediği ve sistem bünyesinde bulunan bir tavidir. Baskın tanımında, geniş tanıma ek olarak şiddetsizlik ögesinin varlığı göze çarpmaktadır. Baskın tanım kapsamında Hugo Adam Bedau, Christian Bay ve John Rawls'ın görüşleri önem arz etmektedir. Bedau'ya göre "Yasaya aykırı, kamuya açık, şiddetsiz ve vicdani olarak bir yasayı ya da hükümet politikasını veya kararını engellemek isteyen kimse sivil itaatsizlik etmiş olur" (Ökçesiz, 2011, s. 129). Rawls'ın değerlendirmesinde sivil itaatsizlik, "yasaların ya da hükümet politikalarının değiştirilmesini amaçlayan ve kamuya açık bir tarzda gerçekleştirilen şiddetsiz, vicdani ve aynı zamanda siyasi nitelikli, yasaya aykırı bir edimdir" (Ökçesiz,

2011, s. 129). Bay'ın sivil itaatsizlik tanımında, şiddet dışılık yerine “itinayla seçilmiş ve hududlandırılmış vasıtalarla” ifadesini kullandığı görülmektedir (Akt., Aslan, 2008, s. 16-18).

Dar tanım kapsamında Jürgen Habermas'ın değerlendirmesine göre: “*Sivil itaatsizlik yalnızca kişiye özgü inançların ve çıkarların temel alınamayacağı ahlaki bir protestodur.*” Eylemin özelliği ahlaki ve politik motivasyon taşımasından ileri gelmektedir. Eylem titizlikle yürütülmekte ve kanundışılık barındırmaktadır. Kanundışılıktan doğan yaptırıma rıza gösterme tavrı içermektedir. Eylem ana hatlarıyla ortaya konulmak istenirse; neticelerin öngörülebildiği, şiddet içermeyen, eylemden doğan yükümlülüğün üstlenildiği bir edim olduğu yorumunda bulunulabilir (Aslan, 2008, s. 16-18). Sivil itaatsizlik; kanunların başkalaşmasını gayeleyen, toplumun huzurunda cereyan eden, şiddet barındırmayan, vicdanı önceleyen, kanuna aykırı eylemler bütünüdür. Sivil itaatsizlik eylemleri ekseriyetle toplumun vicdanına seslenen eylemlerdir. Eşit bireyler arasında teşriki mesainin kurulması esnasında prensiplere bağlı kalınmadığına dair bir intiba bırakılır. Eylemler kanuna aykırı olmalıdır ve eylemcilerin tek hedefi kanuna aykırılığı deneyimlemek değildir. Tertiplemenin kanuna aykırılık teşkil etmediğine karar verilmesi söz konusu olduğunda bile eylem bitirilmemelidir (Aslan, 2008, s. 18-19).

Hannah Arendt'e göre sivil itaatsizlik, “*anlamli sayıda yurttasin ya geleneksel degisiklik yollarinin tikandigina, yani itirazlarinin artik dinlenip incelenmedigine, ya da tersine, birtakim degisiklikleri gündemine alan hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi biçimde kuşkulu olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar.*” Eylemin vicdanilik barındırdığını ancak sadece vicdana sırtını dayamadığı ifade edilmiştir. Bu ifade ile vicdani ret eylemcileri ile sivil itaatsizler birbirinden ayrılmıştır. Hans de Witt'e göre, sivil itaatsizliğin gerçekleşmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Haksızlığın ortadan kaldırılması için kanuni kanalların tüketilmesi gerekmektedir. Sivil itaatsizlik ahlaki ve politik değerleri muhafaza etmeyi amaçlamalıdır. Protesto edimi kaba kuvvet dışlanarak gerçekleştirilmelidir ve hakkaniyet taşınmalıdır. Nicolas Fleish'e göre sivil itaatsizlik;

Devlet gücünün, üçüncü kişilerce de açıkça görülebilir ve anlaşılabilir derecede, haksızlık olarak duyumsanan bir edimine karşı, kaba güç

kullanılmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen bir protesto eylemidir.”

Thomas Laker’e göre sivil itaatsizlik, “*sivil itaatsizlik en azından bir adet hukuki kalıba uygun norm ihlalini içeren ve devlet gücüne karşı barışçıl, aleni ve siyasi-ahlaki olarak güdülenmiş bir protesto edimidir.* (Aslan, 2008, s. 18-19).

Hans Saner sivil itaatsizliğin, demokrasinin tüm öğeleriyle nüfuz ettiği, adile yakın sayılabilecek temasların kurulduğu bir sistemin bireylere kabulü güç mecburiyetler atfettiği hipotezinden yola çıkarak, demokrasinin çeperine bağlı kalmak kaydıyla bazı hususlarda değişiklik yapılması için icra edilen simgesel, kanunilik taşımayan fakat meşru bir sesleniş olduğunu ifade etmiştir (Aslan, 2008, s. 19). Sarıbay sivil itaatsizliği, olgun bir siyasi kültürün mevcudiyeti ve gelişkin siyasi kültür üstüne konuşlandırılmış anayasal bir rejimin denetim unsuru olarak ifade etmiştir. Horst Schüller Springorum’un tanımına göre ise sivil itaatsizlik kolektif vasıf taşıyan bir eylem biçimidir (Anbarlı, 2006, s. 71). Sivil itaatsizlik hedefe erişebilmek için şuurlu bir kural ihlaline yaslı, kamuya açık cereyan ettirilen, etik üzerine konuşlandırılan, şiddetten sıyrılan eylemcinin eylemden doğan yükümlülüğü sırtladığı bir protesto edimidir (Candan & Bilgin, 2011, s. 61).

Buraya kadar, sivil ve itaat kavramından yola çıkarak sivil itaatsizliğin tanımları üzerine bir değerlendirme yapıldı. Tanımların pek çoğu esasen sivil itaatsizliğin unsurlarının sıralanmasından oluşmakta, bu öğeler üzerinde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buradan hareketle, bir sonraki başlıkta sivil itaatsizliğin unsurları ayrı başlıklar altında detaylı şekilde değerlendirilecektir.

1.1.3. Sivil İtaatsizliğin Unsurları

1.1.3.1. Kanuna Aykırılık

Sivil itaatsizlik haksızlık olarak nitelendirilen bir duruma karşı kanuni yolların tüketilmesi neticesinde kalkışılan kanundışı eylemlerdir. Sivil itaatsizlik yoluna girilmesinin sebebi kanuni yolların sınanması ve sonuç alınamamasıdır. Protestocu sistemin temel prensiplerine karşı çıkmamaktadır. Sivil itaatsizlik meşruluğunu buradan almaktadır. Kanuna aykırı fakat meşru bir edim olarak kabul edilmesinin nedeni budur (Coşar, 2021, s. 11). Özünde kanun devletin ilgili mercileri tarafından çıkartılan, toplumdaki bireylerin ilişkilerini tertipleme gücüne haiz edimdir. Hayek kanunların

bireylerin mevcudiyetini koruyarak, eylemlerine özgür bir alan sunduğunu, birbirleri ile olan sınırları tayin ettiğini dile getirmiştir. Bireylerin bir arada huzurlu bir yaşam sürebilmelerinde kanun varlığı elzemdir. Birey hakları kanun kanalıyla garanti altına alınmaktadır (Tokgöz, 2019, s. 15-16). Sivil itaatsizlik eylemleri kendine özgü tavrıyla kanuna aykırılık teşkil etmektedir. Eylem haksız uygulamadan doğmaktadır. Öncelikle kanuni yollar tüketilmektedir. Haksızlığın giderilememesi, eylemin tertiplenmesinde itici güçtür (Candan & Bilgin, 2011, s. 63). Kanuna aykırılık hukuki buyrukları yerine getirmemekle veya kuralları çiğnemekle gerçekleşmektedir. Protestocunun tek gayesi kanunların anayasaya uygunluğunu tecrübe etmek değildir. Aslolan, eyleme her koşulda devam edilmesidir. Eylemci kanuna uymayışını gizlemediği gibi, görünür kılmak noktasında da gayret içerisinde (Anbarlı, 2006, s. 75-76).

Eylemcinin ana izlemi de budur. Sivil itaatsizlik eylemcisinin bu tutumu, olağan kanun ihlalcilerinden ayrı bir yerde durmaktadır. İhlalci yakalanmak istemez ve ihlalden doğan cezadan sıyrılmanın peşindedir. Eylemin yükümlülüğünü reddetmemek, sivil itaatsizi diğer ihlalcilerden ayıran bir özelliktir. Kanun ihlali yönetimin denetlenmesi arzusunun doğmaktadır. Demokrasi rejiminin uygulandığı ülkelerde yönetimi revize etmek, birey hak ve özgürlüklerini tevsi etmek beklenen bir şeydir. Demokrasi kudretini kanunların muhafaza edilmesinden almaktadır. Demokrasinin istikrar gösterebilmesi noktasında önem taşımaktadır. Bu husus kanunlara güvenlik alanı tazmin etmektedir. Kanunların uzlaşısı içerisinde hazırlanması, dokunulmazlığını cilalamaktadır. Müzakere ile şekil alan yasalar itaatsizlik göstermenin önünde dursa da uzlaşısı esnasında toplumun tüm fertlerini içine alamayışı gözden kaçırılan noktalardan biridir (Anbarlı, 2006, s. 75-76).

Sivil itaatsizlik ediminin mutlak suretle kanuna aykırı olması gerektiği hususunda tam bir düşünce birliğinden söz edilebilmektedir. Sivil itaatsizliğin geniş anlamda hukuka aykırılıktan ziyade tekil pozitif norma aykırılık teşkil ettiği kanaati yaygındır. Sivil itaatsizliğin sisteme içkin oluşu bu kanaati doğurmuştur. Hayrettin Ökçesiz sivil itaatsizliğin doğal hukuk adına tekil pozitif kanuna aykırılık olduğu kanısındadır. Sivil itaatsizlik kanundışıdır. Kanuna aykırılık kanuna uygunluk teşkil edemez. Tartışmaya açılması gereken nokta, sivil itaatsizliğin sisteme içkin olması gerektiği hususundaki genel kabul olmalıdır. Sivil itaatsizlik eylemleri hukuk düzeninin ve sistemin karşısında durmamaktadır. Sivil itaatsizlik eylemcisi sistemi alaşağı etmek,

anayasal düzeni ortadan kaldırmak gibi amaçlar taşımamaktadır. Sivil itaatsizlik edimi, diğer direniş biçimlerinden farklı olarak anayasal düzeni değiştirme ya da ortadan kaldırma arzusu taşımaz. Sivil itaatsizlik ediminin meşruluğunu ve eylemcinin gücünün meşruluğunu anayasal düzenden aldığı genel kabuldür (Ökçesiz, 2021, s. 134-136). Kanunlardaki aksaklığı gidermek amacıyla kanun çiğnenmektedir. Sivil itaatsizlik kanun dışılığını buradan almaktadır. Yurttaşlar adil olmadığına kanaat getirdikleri bir durumla karşılaştıklarında siyasi mercilere ikazda bulunmaktadırlar. Siyasi merci aksaklığı ortadan kaldırma uğruna bir edimde bulunmazsa bireyler hukuku istinkak etmektedirler (Eser, 2008, s. 26). Her itaatsizlik edimi sivil itaatsizlik eylemi kapsamına alınamaz. Sivil itaatsizlik ahlaki bir gaye uğruna, bu gayenin kanunlardan ve politik tertiplerden daha üstün olduğu kanaatine varılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Laker’e göre, “*sivil itaatsizlik en azından bir adet hukuksal kalıba uygun norm ihlali içeren ve devlet gücüne karşı barışçıl, aleni ve siyasal-ahlaksal olarak güdülenmiş bir protesto edimidir*” (Akt., Solak, 2017, s. 11).

1.1.3.2. Açıklık ve Hesaplanabilirlik

Hayrettin Ökçesiz’e göre, sivil itaatsizliğin en az tartışılan unsuru kamuya açık gerçekleştirilmesidir. Sivil itaatsizlik seslenme güdüsü taşımaktadır. Bu sebeple mesajını hitap ettiği kitleye doğru kanallarla, tesirli bir şekilde nakletmeyi amaçlar. Kamuya açık gerçekleştirilmeyen, seslenme fonksiyonuna sahip olmayan eylemler sivil itaatsizlik bünyesinde bulunmamaktadır. Açıklıkla kastedilmek istenen, eylemcilerin sadece kendilerini gizlemeden eylemde yer alması değil, eylemin kamuoyu nezdinde de kavranabilir olmasıdır. Eylem cereyan ederken, muhakkak kamuoyuna afişe edilmelidir. Aynı zamanda eylem öngörülebilir olmalıdır. Öngörülebilirlik, eylemin başlangıcında ifade edilenlerle, gidişatı esnasında ve sonunda beyan edilenlerin birbiriyle uyum teşkil etmesidir. Eylemin başında gerçekleştirilecek olan eylemin biçimi açıklık grevi olarak tayin edilmişse, eylem sonu sessiz oturma eylemi ile bitirilmemelidir. Eylemcinin samimiyetinin öngörülebilirlikte gizlidir. Bahsi geçen samimiyet olgusu eylemin amacının dışına taşmasına ket vurmaktadır. Eylemin başında beyan edilen eylem türünden vazgeçilmemesi, eylemcinin ahlak olgusunu teslim etmeyişiinin göstergesidir. Böylesi bir tavır takınan eylemci, toplumun vicdanına samimi hislerle seslenmektedir. Bu seslenişin kamuoyuna açık cereyan ettirilmesi ön koşuldur. Bu noktada hedeflenen eylemcilerin meşru kabul ettikleri isteklerin, kamuoyu nezdinde de bilinir oluşudur.

Katılımı arttırmak, bu uğurda telkin ve teşvikte bulunmak sivil itaatsizlik eylemi için elzemdir (Anbarlı, 2006, s. 76-77).

Eylem kanuna aykırı olsa da göz önünde cereyan eden, toplumu kapsayıcı bir nitelik taşır. Topluma aksettirilmek istenen bir ileti vasfı barındırmaktadır. Eylemin tüm açıklığıyla gerçekleştirilmesinin dezavantajı da başarısızlık görülebilmesi ihtimalidir (Tokgöz, 2019, s. 18). Böyle bir durum öngörülürse, eylem gerçekleşeceği esnada gizli tutulabilir. Eylemin bitimiyle birlikte gerekli paylaşım yapılmalıdır (Dworkin, 2021, s. 160). Eylemin güvenlik güçleri tarafından bilinmesi ve kamuoyuna açık edilmesi, tedbir alınabilmesini olanaklı kılmaktadır. Bu durum eylemin samimiyetini ortaya koymaktadır (Demir, 2018, s. 13).

Sivil itaatsizlik kanundışı nitelik taşısa da aleni bir edimdir. Alenilikten kasıt yalnızca eylemcilerin kimliklerini açık etmeleri değil, eylemin kamuoyu tarafından da kavranabilir olmasıdır. Alenilikle ilgili tereddütler de mevcuttur. Eylemin tümüyle aleni oluşunun, sivil itaatsizliğin başarısına gölge düşüreceğine dair bir inanç söz konusudur. Ronald Dworkin bu durumu, sahibinden kaçan esiri gizleyen bireyin motivasyonu ile eşleştirmektedir. Gizleme pratiği sonlandıktan sonra bu durum mutlak suretle kamuoyuyla paylaşılmalıdır. Hesaplanabilirlik ise edimin başlangıç ve bitişi arasındaki tutarlılığı ifade etmektedir. Söylenen ile ortaya koyulanan arasında uyum olmalıdır. Eylem biçimi sessiz oturma olarak tayin edilmişse o şekilde sonlanmalıdır. Hesaplanabilirlik eylemin içtenliğinin tezahürüdür (Akt., Coşar, 2021, s. 11).

1.1.3.3. Şiddetin Reddedilmesi

Şiddet, baskılama ve zorlamanın doğru tanımlanması önemlidir. Şiddetsizliği şiddet yokluğu olarak ifade etmek son derece yetersizdir. Şiddet içermeyen her edim şiddetsizliği karşılamaya yetmemektedir. Eğer böyle bir kabul geçerli olsaydı uyumak, kitap okumak gibi aktiviteler de şiddetsizlik kapsamında değerlendirmeye alınırdı. Şiddetsizlik aktiflik içermektedir. Audi şiddeti tanımlarken, insan veya hayvan fark etmeksizin bir canlıya dönük fiziksel hamle, etkin aşağılama haysiyet kırıcı psikolojik hücumlar ya da özel mülkiyete dönük yıkıcı, kötü niyet barındıran zarar verme amacı taşıyan edimler olarak ifade etmiştir. Şiddet içermeyen eylemler, fiziksel hasar verme dürtüsünden referans almamaktadır (Akt., May, 2021, s. 51-53).

Şiddetin fiziksel ya da psikolojik olarak gerçekleşmesi birey nazarında yıkım meydana getirmektedir. Hudutsuz bir şiddet toplumu kargaşaya sürüklemektedir. İnsanların yaratılışları gereği saldırma eğilimine sahip oldukları kanaati yaygındır. İnsanın hayatta kalabilmek için başvurduğu bir edim olarak ifade edilmektedir. İnsanın saldırma güdüsüyle kuşatıldığı fikri bir temele oturtulamamıştır. İnsan kendisine karşı bir tehdit olarak addettiği şahıs veya durumlar karşısında istemsiz olarak reaksiyon gösterme kapasitesine sahiptir. Özdevinimsel olarak işleyen bu mekanizma saldırganlık olarak da ifade edilmiştir. Bu mekanizmanın devreye girmesindeki itici güç bir çatışmanın gerçekleşmesidir. Toplumun fertleri arasında sağlıklı bir düzenin kurulabilmesinin yolu bu tip davranış kalıplarından uzaklaşmakla mümkün olabilmektedir (Anbarlı, 2007, s. 79).

Şiddetsizlik pratiği zayıflarla özdeşleştirilmiştir. Bunun altında yatan sebep baskıcı bir yetkede baskıya maruz kalanların birçoğunun direnç gösterdikleri kuvvet karşısındaki zayıflıklarıdır. Bu bireyler şiddetsizliği bir seçenek olarak pek tercih edilmeyen, çözüm yoksunluğunda başvurmayı yeğledikleri savaşım çeşidi olarak görmektedirler (May, 2021, 94). King siyahilerin şiddetsiz eylemi, hukuki kanalları kullanarak değişimde pay sahibi olma gayreti olarak tanımlamaktadır. İntikam dürtüsünden sıyrılarak, hareketsizlikten kurtuluşun, akli selim bir tavır ortaya koymada yegâne yolun bu olduğunu dile getirmiştir (May, 2021, s. 51-53). Sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddetsizlik unsuru olmazsa olmaz kabul edilen bir koşuldur. Sivil itaatsizliğin şiddetsizlik içerdiğini ve kanuna itaat çerçevesinde yer aldığını Rawls ifade etmiştir. Rawls'a göre, kanun ihlali gerçekleşmekte fakat yasaya bağlılık, eylemin kamuya açık icra edilmesi ve eylemden doğan yükümlülüğe katlanmada gizlidir (Akt., Ökçesiz, 2000, s. 114). Habermas'a göre bir sivil itaatsizlikten söz edebilmek için protestonun amacının dışına çıkmaması gerekmektedir (Habermas, 2021, s. 135). Sivil itaatsizlik şiddeti dışlamalıdır çünkü şiddet şiddeti doğurmaktadır. Sivil itaatsizlik samimiyetini ikna edici tavrından alır. Bu tavır şiddet barındırmamaktadır (Ökçesiz, 2011, s. 142). Eylemciler dışındaki kişilerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarına zarar vermeyecek edimler sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmektedir. Şükrü Nişancı'ya göre ise bir edimin sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirmeye alınabilmesi şiddet yoksunluğu ile mümkün olabilmektedir (Nişancı, 2003, s. 220). Sivil itaatsizliğin en temel vasıflarından biri de şiddeti dışlamasıdır. Protesto barışçıl bir tavrı

gerçekleştirilmelidir. Gandhi edimin fiziksel şiddete ek olarak psikolojik şiddeti de içermemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Sivil itaatsizlik; nefreti kamçılamaı değıl, düşmanlıkları ortadan kaldırmanın yolu olarak düşünölmüştür. Bu sebeple şiddet dili kullanmak, sivil itaatsizliğıın temel felsefesiyle örtüşmemektedir (Coşar, 2021, s. 12). Bir itaatsizliğıın hukuk devleti bünyesinde sivil olarak değıerlendirilebilmesinin ön koşulu şiddeti dışlamasıyla söz konusu olabilmektedir. Sivil itaatsizlik somut birtakım değışiklikler meydana getirecektir. Bu değışikimler, sivil itaatsizliğıın ana felsefesinden sapmamalı ve şiddetten yoksun bir tavırda gerçekleşmelidir. Şiddetsizlik unsuru özetlenmek istenirse, bir itaatsizlik sivil olarak anılmayı amaçlıyorsa kişilerin fiziksel ve ruhsal bütönlüklerini muhafaza etmelidir (Nişancı, 2000, s. 154).

Sivil itaatsizlik, kanunlara ve hukuki düzene aykırı bir harekette bulunmayı amaçlamaz. Varolan düzendeki aksaklıkları giderme güdüsüyle münferit veya grup olarak müştterek paydada birleşilir. Sivil itaatsizlikte şiddetten yoksun bir tavır benimsenerek, uygun bir biçimde kanunlar çiğnenir ve toplum ortak adalet anlayışına davet edilmektedir (Rawls, 2021, s. 60). Sivil itaatsizlik barışçıl bir metot olması nedeniyle ve karşıt bireyler kazanmayı değıl, bireyleri razı etmeyi amaçladığı için genel kabul sivil itaatsizliğıın şiddeti barındıramayacağı yönündedir. Şiddet dilinin tercih edilmeyişinin sebebi birçok düşünürce açıklanmıştır. Şiddetsiz direniş Gandhi ve King'le beraber popüler bir hal almıştır (Ökçesiz, 2021, s. 139). Gandhi Satyagraha inancı sayesinde şiddetsiz direnişin önde gelen temsilcilerinden biri olmuştur. King ise bu kavramı “militan şiddetsizlik” olarak isimlendirmiştir (Aygün, 2022, s. 60). Bir itaatsizlik eylemi hukuk devleti bünyesinde gerçekleşiyorsa, sivil olarak değıerlendirilebilmesi için şiddetten yoksun olmalıdır.

Devletin otoritesini korumak için elinde bulundurduğu şiddete, şiddetle karşılık verilmesi neticesinde ortaya çıkan durum, siyasi eylem darbe gibi isimlerle anılabilir. Sivil itaatsizlik olarak nitelendirilebilmesi için şiddeti dışlaması gerekmektedir. İnsanlara zarar verebilen şiddet eylemleri bir tür davet olan sivil itaatsizliğıın ana dinamiğı ile örtüşmez. Medeni hak ve özgürlükleri ihlal eden hareketler sivil itaatsizlik kapsamına girememektedir. Sivil itaatsizlik, vicdani bir inanç ortaya koymaktadır. Bireyleri tehdit etmemekte, vücut bütönlüklerine zarar vermemektedir. İkazın somut ifadesidir (Ökçesiz, 2021, s. 138-139).

1.1.3.4. Ortak Adalet Anlayışına / Kamu Vicdanına Yönelik Bir Çağrı Yapılması

Sivil itaatsizlik eylemleri kamu vicdanına çağrı ile toplumda mevcut olan ortak adalet duygusuna çağrıda bulunmaktadır. Bu çağrı şahsi menfaatlerden sıyrılmış toplum yararına dönük bir mahiyet taşımaktadır. Edimler ferdi hislerden bağımsız, şiddet dilinden yoksun oluşu sayesinde başarılı olabilmektedir. Sivil itaatsizlik eylemlerinin ortak adalet anlayışını temel alan bir edim olması münasebetiyle siyasi ve ahlaki nitelik barındırdığı kabul edilmektedir (Çoşar, 2021, s. 13). Sivil itaatsizlik davetinin ortak adalet anlayışına seslenebilmesi için demokratik bir toplumun varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Sivil itaatsizliğin ortak adalet anlayışına dönük bir edim kabul edilebilmesi için bu şarttır. Sivil itaatsizliğin kamu vicdanına hitap edebilmesi için münferit menfaatlerden ya da belli bir grubun menfaatlerini gözeterek faaliyette bulunmasından söz edilemez. Sivil itaatsizlik, münferit ya da belli bir grubun ahlaki değer ve ilkelerine göre hareket etmemektedir (Aygün, 2022, s. 58).

Rawls ortak adalet anlayışının temel prensiplerinin uzun soluklu hak ihlallerinde sivil itaatsizsin beklentisini şu şekilde izah etmektedir: *“Sivil itaatsizlik eyleminde bulunan azınlık grup, çoğunluğun yaptıklarının ortak adalet anlayışının ihlali olarak anlaşılmasını isteyip istemediğini gözden geçirmeye ya da ortak adalet anlayışına uygun olarak azınlığın taleplerini tanımak isteyip istemediğini incelemeye zorlar.”* Rawls, sivil itaatsizliğin haklı gösterilmesi noktasında taleplere arka çıkan bir nitelik taşımalarının, ahlaki veya dini öğretilerin zemine oturtularak edimin yalnızca münferit veya grup menfaatleriyle izah edilmesinin mümkün olamayacağını dile getirmiştir. Bundan sıyrılarak siyasi sistemin zeminini oluşturan ortak adalet anlayışına işaret ettiği gözlenmektedir. Yurttaşların, adil olmaya yakın demokratik bir hukuk devletinde siyasi problemlerin giderilmesinde, tikanıklık yaşanan süreçlerde ve anayasanın çözümlenmesinde başvurdukları bir ortak adalet anlayışı göze çarpmaktadır. Sivil itaatsizlik edimi, münferit ya da grup çıkarlarını gerekçe göstererek anlamlandırılmamaktadır (Candan & Bilgin, 2011, s. 65-66). Sivil itaatsizliğin gayelerinden biri de anayasal düzendeki misyonunu ortaya koyarak demokratik yönetim şekliyle ilintisini izah etmektir. Sivil itaatsizlik kamu vicdanına yapılan iyi niyet taşıyan bir sesleniştir. Birey sivil itaatsizliğe başvurma motivasyonunu temel hak ve özgürlüklerin sekteye uğramasından almaktadır. İtaatsizlik ortaya koyarken ortak adalet

anlayışına çağrıda bulunarak, samimi bir intiba bırakır. Sivil itaatsizlik adaletten uzak olduğuna inanılan kanunlara boyun eğilmeyeceğinin ilanıdır (Aygün, 2022, s. 57). Ortak adalet anlayışından referans alan sivil itaatsizlik eylemi, kişisel veya grup menfaatleriyle sebeplendirilememektedir. Toplumsal kabuller, toplumun tüm bireylerine dikte edilemez. Sivil itaatsizliğin esas amacı tikanıklıkları giderebilmek adına ortak adalet anlayışına hitap eden bir davette bulunmaktır. Toplumun geneli için geçerli olan kuralları toplumun tüm bireyleri için geçerli kılmak değildir (Coşar, 2021, s. 13).

1.1.3.5. Eylemden Doğan Hukuki Sorumluluğu Üstlenme

Eylemcinin eylemden doğan yükümlülüğü üstlenmekten kaçınmaması sivil itaatsizliğin diğer unsurlarını bütünüleyen en mühim unsurdur. Birey kanuna aykırılık teşkil eden bir eylem içerisinde bulunsada kanuna bağlılıktan vazgeçmemektedir. Cezadan kaçan bir eylemci olarak anılmak istemeyişi eylemden doğan yükümlülüğü üstlenmesindeki en önemli sebeptir. Bu davranış kalıbı ile hukuk işleyişini kabul ettiğini gösteren eylemcinin çelişki içerisine düştüğü kanaatine varılsa da aksine hareketin ana felsefesi ile örtüşen bir durumdur. Eylemci ihlalden doğan yaptırımların farkında olması sebebiyle, kanunu kabul etmektedir (Anbarlı, 2006, s. 86-87). Demokrasi kanuni olarak düzenlemeye tabi tutulmuş, temsili ve yükümlü idari kurumların, bir süreye bağlı kalarak, yöneticilerin düzenli aralıklarla yenilendiği sistemdir. Yurttaş olmanın ön koşulu olan yönetime katılım, oldukça önemlidir. Demokratikleşmenin ilk ayağını yönetime dahil olabilmek oluşturmaktadır. Demokrasi sırtını anayasal düzene yaslamaktadır (Tokgöz, 2019, s. 20-22).

Anayasal düzende, yönetilenler ve otorite arasındaki uyumun gerçekleşebilmesini sağlayan hukuk kuralları bulunmaktadır. Hukuk kurallarına riayet edilmesi noktasında müeyyideler göze çarpmaktadır. Kural ihlallerinin bedeli, hukuki yaptırımlarla karşı karşıya kalmaktır. Hukukun işlerliğini sağlamak, caydırıcılık kazandırmak gayesiyle vardır. Demokratik hukuk devletinde yurttaş özgürlüklerine müdahalede bulunmak isteyen devlet, bu sınırlandırmayı hukuk kuralları eliyle gerçekleştirmektedir. Hukuk dışında tesiri olan bir başka etken de sivil örgütlenmelerdir. Devletin müdahalelerine sivil toplum örgütleri karşı koymaktadır. Rawls demokratik bir toplumun fertlerinin adalet prensiplerini yorumlamaları ve davranışlarını prensipler doğrultusunda şekillendirmeleri gerektiği kanısındadır. Kişi kendini

yükümlülüklerinden sıyıramaz, suç bireyseldir ve suç yükünü üstlenmesi gereken kişinin kendisidir. Cezayı kabullenen birey hukuk kurallarının mantalitesini kavramıştır. Topluma verilmek istenen mesaj, eylemin inandırıcılığını pekiştirmektedir (Tokgöz, 2019, s. 20-22). Eylem neticesinde ceza yükümlülüğünü üstlenmekle de bir adaletsizliğe dikkat çekme amacı taşındığı aşikardır (Anbarlı, 2007, s. 86). Sivil itaatsizlik neticesinde doğan yükümlülüğün üstlenilme sebeplerinden biri de edimin sistemin kendisine dönük olmayışıdır. Adil olduğuna itimat edilen hukuk sisteminin verdiği cezayı rıza gösteren protestocu, ediminin sistemin kendisine yapılmış bir edim olmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır (Nişancı, 2000 s. 162). Cesare Beccaria cezaları şu şekilde değerlendirmektedir:

Cezaların amacı, ne duyarlı bir varlık olan insanı üzüp bunaltmaktır ne de daha önce işleniş olan bir suçu işlenmemişçesine yadsımak, yok saymaktır. Cezaların amacı suçlunun kendi yurttaşlarına karşı zarar vermelerini engellemekten ve başkalarının benzer eylemlerde bulunmalarını önlemekten başka bir şey değildir. Bu nedenlerle söz konusu cezaların oranları ve onların uygulama yöntemleri öyle seçilmelidir ki, bunlar insanların ruhları, zihinleri üzerinde pek çok kalıcı, ama suçlunun bedeni üzerinde en az üzücü iz bırakacak biçimde olsunlar. (Beccaria, 2016, s. 69-70).

Beccaria'nın ifadesinden hareketle hukuk düzeninde cezaların amacı yurttaşları korumaktır. Yurttaşın zarar verecek olan adaletsiz kanunlardır. Sivil itaatsizlik bu zararı önlemeyi amaçlamaktadır. Sivil itaatsizlik hukuk düzeninin karşısında değildir aksine cezai yaptırıma katlanması ile hukuk düzeninin gerekliliğini kabul ettiğini ispat etmektedir (Saner, 2021, s. 182-183).

1.2. Sivil İtaatsizliğin Demokrasi İle İlişkisi

Demokrasi en sade haliyle halkın yönetimi olarak ifade edilebilmektedir. Halkın yönetimiyle kastedilen yönetim sürecine yurttaşların bir kısmının dahil edilmesidir. Kavramı modern düzende siyasi partilerin elinde bulundurduğu gözlenmektedir. Genel kabule göre demokrasi Yunan medeniyeti içerisinde doğmuştur (Uslu, 2017, s. 137-138).

Sartori, demokrasi kavramının Batı medeniyetlerindeki gelişimini ortaya koymuştur. Onun kanaatinde demokrasi tek bir zihinden çıkmayan farklı birçok

düşünürün sunduğu fayda ile biçim almış bir olgudur. Demokrasi kavramının büyük bir medeniyetle özdeşleştirilmesi kapsamını genişlettiği gibi çetrefilli ve anlaşılması zor kılınmasını da sağlamıştır. Demokrasinin çoğunluk tarafından meşruluğu izah etmek gayesiyle kullanılması da kavramın içeriğini boşaltmakta ve değersiz bir havaya büründürmektedir (Baştürk, 2011, s. 40).

Demokratik bir yapı bünyesinde çoğunluğun razı olduğu, devlet için hayati önem arz eden bir kanunun münferit olarak çiğnenmesi ediminin meşru sayılabilmesi üzerine tartışmalar mevcuttur. Tartışma demokrasi kavramının anlamından ve demokrasinin adil ve yakın bir sistem olduğu kanaatinden doğmaktadır. Demokrasinin aynı adillik seviyesinde süreğenlik göstereceği ileri sürülemez. Her demokrasi kriz, gerileme, yükselme gibi safhalardan geçmektedir. Gerileme gibi devrelerden geçildiğinde sivil itaatsizliğin meşruluğu tartışmaya açılmalıdır. Devlet temsilcilerinin muvaffak olamayışlarının, gerileme sürecine doğrudan etki yaptığı, gerileme sürecine girilmesinde temel sebebi oluşturma ihtimali de irdelenmelidir. Gerileme sürecinin ivme kazanıp, demokratik yapıların yozlaşması neticesini doğurmasına imkân verilmemelidir. Gerileme sürecini yaşayan bir demokrasi kapsamında sürecin içinden başarı ile çıkabilmek, problemlerin olanaklı çözümlerinin ötelenmemesi önemlidir (Saner, 2021, s. 177-185).

Devlet yetkesine itaatsizlikte bulunma hakkı tartışmalıdır. Egemenin toplumun iradesinin tezahürü olduğu ifadesinden yola çıkarak, demokratik bir hukuk devletinde böylesi bir direnmenin kabul edilemez olduğu kanaatini taşıyanlar mevcuttur. Kant anayasada haksızlığa mahal veren ibarelerin revize edilerek giderilmesi fikrini taşımaktadır. Anayasal düzeni tehlikeye sokabilecek direnme şekillerinin karşısında durmaktadır. Russell iktidarın terbiye edilmesi sürecinde kullanılabilecek propaganda faaliyetlerinden bahsetmiştir. Hoşnut kalınmayan durumlar karşısında ses çıkarabilme imkanlarının altını çizen Russell, kanunu çiğnemeyi telkin edici faaliyet oluşturmamayan tahriklere kapıyı kapatmamaktadır. Kavramın sınırının kanunu ihlal etmemekle çizildiği gözlenmektedir. Tahrikle kastedilmek istenen demokrasiyi tenkit edebilme serbestliğinin tanınmasıdır. Sivil itaatsiz bir yurttaş olarak kendine tanımlanan haklar çerçevesinde eyleme kalkıştığı iddiasındadır. Bir hukuk devletinde sivil itaatsizliğin katılma şekli olarak kabul görmesi, sivil itaatsizliğin meşruluğu bağlamında bir direnme hakkı olarak

yasallık kazanabilmesi hususunda ortak bir kanıya varılamamıştır (Akt., Anbarlı, 2006, s. 134-136).

Direnme hakkını meşru kabul eden bunu ifade eden ilk düşünürlerden biri John Locke'dir. Locke sınırlandırılmış iktidar fikrine gönül veren ve buna derinden inanan biri olmuştur. Toplumun tamamınca kabul gören iktidar her bireyin üzerindedir. Kamusal iktidarın esas amacı kanunlar vasıtasıyla düzeni sağlamaktır. Kanunlara itaat mecburidir fakat aklın kanununu mecburi kıldığı hallerde iktidara itaat gösterme yükümlülüğü kaybolmaktadır. Devlet iktidarını bireylerin haklarını muhafaza etmek için kullanmalıdır, birey haklarını sınırlandırmak ya da zapt etmek için değil. Locke hukuksuzlukla mücadele etmeyi direnme hakkı ile mümkün görmüştür. Direnme hakkının kullanımının toplumu kargaşaya sürükleyeceği ve toplumsal birliği zedeleyeceği savının karşısında durmuştur. Devlete kutsiyet atfederek iktidarını dokunulmaz kılmaktansa, devletin ve iktidarın sorgulanabilirliği ve hesap verebilirliğine vurgu yapmıştır. Locke, bireylerin hükümeti sorgulayabileceğinin altını çizmiş ve hükümetin de bireylere hesap verme yükümlülüğünün üstünde durmaktadır. Hatta bunu bir tanım olarak vermiş, direnme hakkını hükümetin bireylere hesap verme yükümlülüğü olarak ifade etmiştir (Değirmencioğlu Yıldız, 2016, s. 391-392).

Demokratik olmayan rejimlere bakıldığında, demokratik rejimlere görece insan haklarına daha az saygı duyulduğu genel bir inanıştır. Bu kapsamda demokrasinin bir yönetim biçimi olmasından öte hak ve hürriyetlerin garantörü olduğu kabulü yaygındır. Demokratik hakların kanunlarda asılı kalmasından ziyade, gündelik yaşama yedirilebilmesi önem teşkil etmektedir. Haklara erişimin sağlanabilmesi ve işlerliğini kaybetmemesi elzemdir. Aksi takdirde sistemin demokratikliği şüphe götürecektir (Anbarlı, 2006, s. 137).

Hukuk devletlerinde gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemleri teorik bir kısıtlamaya tabidir. Bahsi geçen kısıtlama, adil bir sisteme ulaşabilmede yoldaki taşları kaldırmayı gayeleyen sivil itaatsizliğin, sistemi alaşağı edecek bir başkalaşımdan öte, bir problemi gidermeye çalışmasıyla teorinin özünü örselememesiyle ilintilidir. Buradan hareketle ayakları yere sağlam basan her demokratik hukuk devleti sivil itaatsizliği politik kültürün gereği olarak normal karşılar yorumu yerinde olacaktır. Sivil itaatsizliğin totaliter rejimlerde de gerçekleştirilebileceğinden bahsedilse de formunun demokratik

rejimlere daha uyumlu olduğu kabulü yaygındır. Bu kanaatin oluşmasının altında, demokratik rejimlerin denenebilmeye müsait formu yatmaktadır. Demokratik rejimlerde yurttaşların tamamına yakını hürleştirdiği iddiasıyla fakat münferit haksızlıklarla başa çıkmaya çalışan fertlerce başvurulmaktadır (Anbarlı, 2006, s. 111-112).

Demokratik rejimlerin var olduğu toplumlarda dahi kanuni dayanağı olan fakat türlü nedenlerle faaliyete konulamayan kanunların işlerliğini sivil itaatsizlik formundaki eylemler gerçekleştirebilmektedir. Toplumsal düzenin korunması, barışın devamlı kılınabilmesi adına kanunun geçerliliği zarfında meydana gelen tıkanıklıkların giderimi açısından bu eylemler elzemdir (Şenaydın, 2004, s. 37).

Barışçıl toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkını, politik örgütlenmeyi, basın ve yayın özgürlüğünü eşit yargılanma hakkını minimum düzeyde dahi bir katılımın gerçekleşebilmesi için zemine oturtulmasında fayda vardır. Katılmanın gerçekleşmesi için gerekli olan bir diğer koşul da ideolojik zeminin tesis edilmesidir. Olmazsa olmaz olarak kabul edilen nihai şart da iletişim ağlarının kurulmasıdır (Eroğul, 2017, s. 228-231).

Katılımın hitap ettiği alanların tayin edilmesi gerekmektedir. Katılma farklı biçimlerde gerçekleşebilmektedir. Münferit, toplu veya organize olarak sıralanabilmektedir. Katılma biçimlerine tesir eden birçok faktör bulunmaktadır. Katılımın amacı ve vasıtası arasında uyum gözetilmelidir. Uyumun muhafaza edilmemesi, demokrasinin ahenginin bozulması sonucunu doğurmaktadır. Siyasal katılma yöneten ve yönetilen ilişkisi sürdükçe var olacaktır (Eroğul, 2017, s. 232-235).

1.2.1. Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu Üzerine

Hukuk devletinin kurum ve kuruluşlarında insanın yaratılışı itibarıyla bozulmaya meyilli yapısına ve aklın yanılğıya düşebileceğine karşı bir inanç söz konusudur. Sivil itaatsiz, direniş savaşçılarından farklı olarak demokratik kanuniliğe rıza göstermektedir (Habermas, 2021, s. 138-139). Sivil itaatsizlik meşruluğunu hiçbir demokrasinin kusursuz olmayışından almaktadır. İlkesel olarak adile yakın bir sistemin varlığı amaçlanıyor olsa da sistemde adaletsiz uygulamalar baş gösterebilmektedir. Demokrasi rejiminin mevcut olduğu bir devlet, kanuni düzendeki haksız uygulamaların ortadan kaldırılması gayesiyle yapılan bu eylemleri hak kapsamında değerlendirmelidir. Fert faydasına zeval geldiğini hissettiğinde bu durumu ortadan kaldırmak için bir tavır

sergilemektedir. Bu insani bir davranış kalıbıdır. Sivil itaatsiz bu noktada sistemin işleyişindeki aksaklıkların giderimini arzulamaktadır. Anayasal düzeni inkâr etme durumu söz konusu değildir. Adile yakın bir sistemin daha adil olabilmesi yolunda atılan adımlar sivil itaatsizlik olarak nitelendirilmektedir. Hukuk devleti yönetenleri ve yönetilenleri etkileyen ana oйдаşıma zemini ve meşruluğun güvencesidir. Kamuoyu hukukun üstünlüğüne dair inanç beslemelidir. Bu inancın beslenilmesi için hukukun bireylere eşit uzaklıkta durması gerekmektedir. Kanunlar, koşullar aynı olduğu müddetçe birebir uygulanmalıdır. Uygulanmadığı takdirde hukuk kurallarına riayet edilmez, hukukun üstünlüğüne duyulan güven sarsılır. Birey bunu hissettiğinde, müdahale etme isteği ile güdümlenir. Güdünün vücut bulmuş hali de sivil itaatsizlik eylemleridir (Demir, 2011, s. 44-46).

Sivil itaatsizliğin meşruluğu hukuki değil, ahlaki düzlemde tartışmaya açılmalıdır. Kanuni olmayan bir faaliyetin ahlaki bir nitelik de taşımayacağı kanaatinde olan görüşler de bulunmaktadır. Ahlakiliğin hukukiliğin üstüne çıkan bir fenomen olduğu savında olan karşı teoriler de bulunmaktadır. Sivil itaatsizliğin ahlaki kökenleri irdelendiğinde, ahlakın evrensel bir prensibe endeksli olduğu kanaatine varılmıştır. Modern hukuk devletlerinde kişisel haklar güvence altına alınmıştır. Yasak edilmeyen her husus meşruluk kapsamında değerlendirilmektedir (Ökçesiz, 2011, s. 155-157). Hukuk ile ahlakın birbirinden ayrıştığı nokta burasıdır. Ahlak bireylere neler yapmaları gerektiğini sıralayan değerler yığınıdır. Hukuk ise bireye yapmaya hak sahibi olduğu şeyleri bildirmektedir. Sivil itaatsizliğin meşruluğu genelleştirme sorununa maruz kalmıştır. Geniş bir ölçüğe yayılması istenilen bir eylemin bir veya birkaç kişi tarafından belirlenmesinin ahlaka ve rasyonelliğe sığdırılabilmesi sorunu kaçınılmazdır. Meşruluk ölçütleri göz önünde bulundurulduğunda ahlakilik prensibini eyleme yansıtabilmek güçtür. Eyleme ahlaki olarak güdülenmek yeterli değildir. Eylemi gerçekleştirirken kişisel menfaatlerden sıyrılmak oldukça önemlidir (Nişancı, 2000, s. 178-180). Demokratik hukuk devletlerinde bile kanuni tertiplerlerin ahlaki açıdan meşruluk dışı nitelik taşıyabilme olasılığı sivil itaatsizliğin haklılığını doğurmaktadır. Kanunların öngörülemeyen haksız neticeleriyle ilk yüzleşenler alt sınıflardaki yurttaşlardır. Bu yurttaşların özelliği, imtiyazlı olanaklarından yoksun olmalarıdır. Bu gruplar için sivil itaatsizlik, hukukun işlerliği noktasındaki tereddüt ve güvensizliğin ortadan kaldırılması için yapılan son tercihtir. Sivil itaatsizlik hükümet politikalarında

düzeltilmeler yapılması, hukuk kurallarının güncellenmesi noktasında önemli ölçüde pay sahibidir. Sivil itaatsizlik aktif direnme kadar sivil uçlar barındırmamakla birlikte, iktidara ve eylemciye yükümlülükler tanımlamaktadır. İktidar yetkilileri tarihi ehemmiyete sahip kararlar almamalıdır. Sivil itaatsizlik gösteren eylemci yapının tamamına karşı bir tavır sergilememektedir. Eylemcinin sistemde aksaklık olarak nitelendirdiği durumları sorgulamasından mütevellit devlet yaptırım gücünü kullanmaktadır. Devlet yaptırım kapasitesini orantılı kullanmalıdır. Eylemci de emeline ulaşma noktasında tercih ettiği kanalları doğru kullanmalıdır. Eyleme davetinin karşılık bulabilmesi, halkanın genişlemesi için bireylere şans vermelidir (Nişancı, 2003, s. 179-180).

Yurttaşların katı bir ceza ile karşı karşıya kalma tedirginliği yaşamaksızın, siyasi mevzularda hükümeti, yetkilileri, sosyoekonomik seviyeyi eleştirebilme hakkı ifade özgürlüğü kapsamındadır. Tenkit sözlü olarak da ifade edilebilecekken, tesirini arttırmak amacıyla semboller kanalıyla da ortaya konulabilmektedir. Sivil itaatsizlik eylemleri düşüncüyü ifade etmeye yarayan vasıtalarından biridir (Anbarlı, 2006, s. 129).

Eylem ifadeyi farklı bir boyuta nakletmektedir. İfade fikirlerin sözlü, yazılı ya da diğer şekillerle aksettirilme bağlamında eyleme ihtiyaç duymaktadır. Sivil itaatsizlik kendine has unsurları ve tavrıyla, topluma sirayet eden aksaklıkları görünür kılmak gayesiyle bir eyleme eklenmektedir. Yönetimin haksız faaliyetlerine karşı toplumu uyandırmak saikiyle toplumsal damarlara parmak basan edimler sivil itaatsizlik kapsamındadır. Toplumsal barış ve adaletin tesisinde rol alması sebebiyle meşruluğu tartışmalıdır. Bu görüşe karşı bir yerden, kanuna itaatsizlik göstermenin demokrasi ile örtüşemeyeceği kanaati de yaygındır. Bu kanaate göre, demokrasinin var olmadığı bir ortamda kanunların ihlalinin savunulabileceği kabulü söz konusudur. Demokratik yönetimin hâkim olduğu bir düzende şiddeti dışlamayan metotların kullanımına izin veren bir itaatsizlik davetinin toplum tarafından destek görmeyeceği aşîkardır. Eylemin toplumda bulunduğu karşılık oldukça önemlidir (Anbarlı, 2007, s. 91-93).

İfade özgürlüğü ile ilgili kuramlarda yönetimin haksız uygulamalarının afişe edilmesi ile ilgili görüşler beyan edilmiştir. İfade özgürlüğü kapsamında yurttaşların hak taleplerinin varlığı, talebin direnmeye de kapı aralaması sebebiyle bir raddeye kadar liberal anayasacılık için gereklidir. İfade özgürlüğü; sistemi riske atmamalı, toplumsal

barış ve kişi hürriyetleri için tehdit oluşturmamalıdır. Toplumsal düzeni sarsabilecek her eylem, kaynağı fark etmeksizin tehlike olarak görülmektedir. İfade ve vicdan hürriyeti kapsamında sözleşmenin varlığı önem arz etmektedir. Sivil itaatsizlik eyleminde protestocu kanuni sorumluluğa karşı bir tavırda bulunurken, sözleşmeyi de ihlal etmiş olur. Buna rağmen vicdanı zedelediğinden meşruluğu tartışmalıdır (Anbarlı, 2006, s. 131).

Sivil itaatsizliğin meşruluğunun tartışma alanı, ahlakilik ve hukukilik arasındadır. Hukuki olarak değerlendirilemeyişi kanuna aykırılık teşkil etmesinden ileri gelmektedir. Hukuk devleti içerisinde normlaşması ve kabul görmesi kolay değildir. Hukuk devleti sivil itaatsizlik eylemlerini reddetmeyip, hukuki statü tanımlarsa, bünyesinde haksız uygulamalar barındırdığını kabul etmiş olacaktır. Hukuk devletinin öncelikli prensiplerinden olan eşitliği zedeleyen bu durum devlet yetkesini de sarsacaktır. Devlet açısından haksız uygulamalara mahal veren kanunların varlığını tasdiklemek suretiyle sivil itaatsizlik eylemlerini hoş karşılamak güçtür (Ökçesiz, 2011, s. 156-157). Eylemci sırtını haklı nedenlere yaslasa da kanunlara aykırılık teşkil etmesi sebebiyle meşruluğu tartışmaya kapı aralamaktadır. Eylemci özünde, işler hukuk normlarının aksak yanlarını ortaya koyarak, bu aksaklıkların giderilmesi uğruna savaşı içerisindedir. Eylemcinin emeli, kamusal uzlaşi sağlamaktır (Demir, 2011, s. 46-49). Anayasal yapının işlerliğini riske sokabileceği ve kargaşaya sebep olabileceği göz önünde bulundurulduğunda bu riskleri ortadan kaldırmak için fertlere ödevler yüklenmektedir. Sivil itaatsizliğe bir eylemcinin kanuni yolları tükettikten sonra netice alamaması vesilesi ile başvurulmalıdır. Barışçıl yöntemlerin kullanılması ve eylemden doğan hukuki sorumluluğun üstlenilmesi söz konusu ise eylem ahlaki ve sivil olma niteliği taşımaktadır. Eylemin doğru metotlarla seyretmesi oldukça önemlidir. Toplumsal tertipleme ve kanunların adilliği hususunda ortak kanaate varmak gerekmektedir. Akılcı söylemlere dahil olmaya hazırlık gündelik yaşamda da öneme sahiptir (Aslan, 2008, s. 180-181). Sivil itaatsizliğin çerçevesi sığ bir mantıkla oluşturulmamalıdır. Derin bir ahlaki anlayışa sırtını dayarsa kanun ihlalini aşarak vasıflı kanun ihlali olarak nitelendirilebilmektedir. Kanunların muhatabı olan yurttaşlara kanunları çiğnemeleri hususunda icazet vermenin tehlikeler doğuracağı açıktır. Fakat kayıtlar ışığında yapılan vasıflı bir kanun ihlali olarak ifade edilen sivil itaatsizlik tehdit oluşturacak neticeler doğurmayacaktır. Ahlak biliminin kural sonuç kuramı göz önünde

bulundurulduğunda sivil itaatsizliğin kargaşaya sebep olacağı fikrinin çürüdüğü aşıkardır. Hukuksal anlamda sivil itaatsizliğin meşruluğunu tartışmaya açmak anlamlı değildir (Aslan, 2008, s. 182).

Bireysel haksızlıklarla mücadele edebilmenin ötesindeki her edim ahlaki açıdan tutarsızlık teşkil etmektedir. Hukuki mahiyetli aksaklıkların giderilmesi noktasında sivil itaatsizlik edimlerinin tashih edici işlev görmesi hukuki düzlemde meşruluğunu tartışmaya açmayı olanaklı kılmaktadır. Sivil itaatsizlik hukuki nitelik kazanırsa yapısal haksızlıkları tasdiklemiş olacaktır. Hukuk güvenliğinin sarsılması yasanın adaleti tesis ettiğine duyulan itimadı zedeleyerek anarşizme göz kırpabilirdi. Sivil itaatsizliğe hukuki bir statü tanımlamak sistemin sonunu getirecektir. Sivil itaatsizliği meşruluk ve kanunilik arasında bir düzlemde tartışmaya açmak daha doğrudur (Aslan, 2008, s. 182). Adaletsiz olduğuna kanaat getirilen bir uygulamaya binaen fertlerin direnme hakkının prensipte karşılık bulması sivil itaatsizliğin meşruluğunu ortaya koymada ikna edici bir izah olmamaktadır. Sivil itaatsizlik uygulamada hükümetin kararlarını inceleyip, revize etmesinde itici güç olabilirse haklılık barındırabilmektedir. Adaletin tesisi hukuk kanalıyla sağlanabilmektedir. Bu noktada insan gayreti yadsınamaz. İnsan iradesi ve vicdanının devreye girmesi ile birlikte anlam kazanmaktadır. Adaletin sağlanabilmesi insan eliyle mümkündür. İnsanın devreye girebilmesi sorgulama yetisinin uyanmasıyla olanaklıdır. Sivil itaatsiz, vicdanın baskılamasıyla harekete geçmektedir. Kamu vicdanında kımıldanma meydana getirmek amacıyla eylemin neticesini göze alarak eylemden doğan yükümlüğe rıza göstererek sivil itaatsizliğin çerçevesini çizmektedir. (Aslan, 2008, s. 186).

Sivil itaatsizliğin meşruiyeti doğal hukuk kapsamında değerlendirilmelidir. Adalet tesisi meşruiyetin incelenmesi noktasında ilk durak kabul edilebilmektedir. Kanun son safhada adalete erişebilirse haklılık kazanabilmektedir. Haksızlık ihtiva eden pozitif hukuk düzeninde tartışmaya açık olmayan bir normun kamuoyuna bildirme amacıyla ihlal edilmesi kanuna aykırılık teşkil etmektedir. Fakat arzulanın hukuka aykırılık teşkil etmemesi doğal hukuk açısından olanaklıdır. Kanuna aykırı bir tavır sergilemek adalet feraseti kapsamında doğru kabul edilebilmektedir. Haksız kanunun hukukilik barındıramayacağından yola çıkılmaktadır. Fakat haksızlığın aleni ve hatırı sayılır bir kitle tarafından teyit edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Haksız kabul edilen kanuna karşı çıkılması beklenen bir durumdur. Kanuna karşı bir tavır sergilemek kanun

dışıdır. Sergilenen tavır haksız yasaya karşı gösterilmişse doğal hukuk kapsamında hukuka uygun olarak nitelendirilebilmektedir (Demir, 2011, s. 49).

Sivil itaatsizlik şiddetten yoksun tavrı münasebetiyle ve adaleti tesis etmeyi amaç edinen yönüyle sıradan eylemlerden farklı bir yerde durmaktadır. Edimin gayesi yalnızca kanunu ihlal etmek değildir. Adaletsizlikle baş edebilmek için kamusal bir münakaşa alanı oluşturarak ortak adalet anlayışına hitap edilmeye çalışılmaktadır. Sivil itaatsizlik adaletin tesisinde ortaya konulan bir ifadedir. Vicdan hürriyeti kapsamında değerlendirmeye alınmaktadır. Bu kabulün yanında, sistem içerisinden doğan fakat sistemin kanunlarını ihlal eden bir edim olması yönüyle meşruluk tabanından tartışmaya açılmaktadır. Sıradan eylemlerden ayrıldığı nokta tam da burasıdır. Protestocunun eylemden doğan yükümlülüğe katlanma rızası onu farklı kılmaktadır (Anbarlı, 2007, s. 89).

1.2.2. Sivil İtaatsizliğin Haklılığı

Sivil itaatsizliğin kamuoyunun adalet hissine tercüman olabilen siyasi bir eylem olduğunun kabul edilmesi ve diğer şartların değişmemesi kaydıyla, eylemi haksızlıklarla mücadele noktasında başvurulabilir kılmaktadır. Sivil itaatsizliğe açık özgürlük prensibinin şüphesiz ihlal edildiği durumlarda başvurulmalıdır. Toplumun adalet izanına dönük sesleniş açık olamayacaktır. Bu formun dışında kalan ihlallerde problemlerin çözülmesi, bireylerin özgürlüklerinin garanti altında olduğu teyit edildiğinde siyasi gelişme sürecine teslim edilmelidir. Bu gibi durumlarda ussal bir konsensus reçetesi ortaya çıkarılabilmektedir. Sivil itaatsizlik eşit özgürlükler prensibi örselendiğinde meydana gelmektedir. Eşit haklar prensibi, anayasal bir düzende eşitlik haklarının sosyal pozisyonunu ortaya koymaktadır. Prensibin büsbütün hesaba alınması, haksızlıkların mevcudiyetlerini devam ettirseler de bir noktada giderilecekleri kanaatine varılmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemine başvuru başka bir koşulu da siyasi çoğunluğa yapılan içten seslenişlerin başarıya ulaşamamış olmasıdır (Rawls, 2021, s.(63-64).

Kanuni tashih kanallarında sıkışıklık meydana gelmiştir. Azınlığın talepleri karşısında reaksiyon göstermeyen siyasi partiler bu kapsamda değerlendirilebilmektedir. Kanuni protesto eylemlerinin netice vermeyişi sivil itaatsizlik eylemlerinin gerçekleştirilmesinde itici güçtür. Bu noktada sivil itaatsizlik eyleminin son aşamada

gerçekleştirdiği görülür. Sivil itaatsizlik kanunu tüm yolların tüketilmesi neticesinde müracaat edilecek bir metot olduğu için başvurunun mecburiliğinden emin olunmalıdır. Kanuni imkanların tüketilmesi koşulunun altı çizilmektedir. Son noktaya gelene kadar eylemlerin çoğunluk nezdinde karşılık bulamaması, bu yönde gösterilecek diğer gayretlerin de beyhude olduğu kanaati oluşturulabilecektir (Rawls, 2021, s. 65).

Siyasi muhalefetin ilkin yalnızca kanuni vasıtaları kullanması yükümlülüğü sona erebilmektedir. Eşit özgürlük prensibinin aleni şekilde ihlal edildiği bir kanunun varlığı bu uğurda örnek gösterilebilir. Çoğunluğun art niyetini aleni şekilde ortaya koyduğu vaziyetlerde, sivil itaatsizlik yumuşak bir başkaldırı metodu olarak kabul edilebilmektedir. Sivil itaatsizliğin haklılığının ortaya konulmasında önemli bir diğer husus da bir azınlığın sivil itaatsizliğe kalkışma hakkı mevcutsa, bir başkası da bu hakka sahiptir. Uzun soluklu bir haksızlığa uğrayan, siyasi seslenişleri başarı ile sonuçlanmamış iki azınlığın sivil itaatsizliğe tevessül etme hakkı bulunmaktadır. Sivil itaatsizliğe tevessül edebilecek birçok grup olduğu aşikardır. Grupların tamamının aynı anda eyleme kalkışmaları toplumsal düzeni allak bullak ederek sistemin işleyişini sekteye uğratacaktır. Bu hususta sivil itaatsizliğin tesis edilme düzeyi bir sınıra tabidir. Sınırla kastedilen kanunlara saygıyı elden bırakmamak ve topluma zararı dokunabilecek bir faaliyette bulunmamaktır. Haklılık tedbirsiz davranışı beraberinde getirmemelidir (Rawls, 2021, s. 66-69).

1.2.3. Sivil İtaatsizliğin Toplumsal Hayata Sunduğu Katkı

Bireyin sistemde hoşnutsuzlukla karşılaştığı durumlarda reaksiyon göstermemesi, sistemde mevcut olan haksızlıklara arka çıkmaktadır. İnsana siyasi ödevler yükleyen anayasayla, şuurlu bireylerin ortaya koyduğu tavır orantılıdır. Modern toplumlarda, bireylerin taleplerine göre kendini yenileyen yargının varlığı göze çarpmaktadır. Kamuoyunun süreçte yer alması olumlu katkı sunmaktadır. Devletin elinde bulundurduğu baskı aygıtlarının toplumsal gereksinimlerin karşılanamaz hale gelmesi durumunda, işlerliğini kaybeden kurum ve kuruluşları canlandırmak için kullanımı şiddet kapsamında değerlendirilmektedir. Bireylerin aleni ve haksız şiddete karşı direnme hakkı mevcuttur (Şenaydın, 2004, s. 32-34). Her protesto edimi sivil itaatsizlik olarak değerlendirilemez. Fakat her sivil itaatsizlik eyleminin bir protesto olduğu söylenebilir. Hukuki sistem dahilinde, yeniliğe gitmenin ya da tıkanıklığı

açmanın, şiddet dilinden yoksun bir anlaşma zemininde gerçekleşmesini gayeleyen bir edimdir (Şenaydın, 2004, s. 19).

Toplumsal vicdana sesleniş mevzu bahis olduğundan, bireylerin bedensel bütünlüklerini tehlikeye sokabilecek eylemlerden kaçınılması gerekmektedir. Bu açıdan yumuşak dilin tezahürü olma vasfı barındırmaktadır. Hoşnutsuzluğu ikaz yolu ile dile getirmeyi telkin etmesi olumlu olan yönlerinden biridir. Üstü kapatılan, kapatılmaya yüz tutan yanlışlıklar görünür kılınabilir veya duyurulabilmektedir. Haksızlığı ortadan kaldırmak pahasına, çoğunluğun şiddetle terbiye edilmesi yanlıştır. Sivil itaatsizliğin, terör eylemlerinden prensipte ayrıştığı nokta burasıdır. Kanuna karşı gösterilen bir itaatsizlik söz konusu olsa da kanuni çerçeve dahilinde anayasaya tabi kalınarak gerçekleştirildiği için barışçıl bir nitelik taşımaktadır. Anayasaya tabi kalındığını doğrulayan şeylerden biri de protestocunun eylemden doğan yaptırıma katlanmaya razı olmasıdır. Eylemin barışçıl nitelik taşıması da önemli katkıları arasında sıralanabilmektedir. Eylemci, diğerinin vicdanı ile kendi vicdanı arasında köprü kurarak, müşterek bir açıdan yaklaşmaktadır. Kanuna itaatin sınırında yer işgal eden sivil itaatsizlik olgusu kamu vicdanından temel almaktadır. Bu niteliği onu diğer direniş biçimlerinden ayırmaktadır (Şenaydın, 2004, s. 26-29).

Çalışmanın ikinci başlığında sivil itaatsizlik ve demokrasi arasındaki ilişki incelenmiş, sivil itaatsizliğin meşruluğu değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü başlığı sivil itaatsizliği yazına kazandıran düşünürler ele alınmaktadır.

1.3. Sivil İtaatsizliği Yazına Kazandıran Düşünürler

1.3.1. İtaatsiz İtaatkar: Sokrates

Sokrates devletin kurallarını ihlal etmek, onların tanrılarının yerine başka tanrılar tayin etmek, gençleri yoldan çıkarmak gibi suçlarla yaftalanmıştır (Anbarlı, 2006, s. 94). Sokrates tüm bunları yaparken ideal yurttaş yetiştirme gayesiyle hareket etmektedir. İdeal yurttaşların oluşturduğu ideal bir toplum düzeni kurma amacıyla güdülmektedir. Bu uğurda kendini feda etmiştir (Coşgun, 2015, s. 78). Sokrates karşı çıkışının idam cezası ile sonuçlanacağını öngörebilmiştir. Fikirlerini ifade ederken korkusuz davranmıştır. Suç işlemediğinin bilincinde olarak ayakları yere sağlam basan bir duruş sergileyerek, kaçmak yerine yargılanmayı uygun görmüştür (Küçüktaşdemir, 2016, s. 2197-2198). Sokrates'in hayatı bir bilme pratiği olarak ifade etmesi ve hayatını

bu düzeyde idame ettirmesi tehdit unsuru gibi görülmesine sebep olmuştur. Bilinmeyeni bilim ışığında aydınlatmak isteği sancılı bir hayat sürmenin en temel nedenidir. Ölüm olgusunu akılcı bir bakış açısıyla ifade edişi, tanrıyı inkâr eden kişi olarak kodlanmasına neden olmuştur (Bingöl, 2020, 468). Sokrates'e atfedilen suçlar demokrasinin yeniden inşa edilmesi esnasında muhalif bir tavır takınmasından ileri gelmektedir (Özkan, 2019, s. 55-59).

Atinalıların hayat gayelerine, ahlak ve erdem gibi kavramları hayatlarına yediriş tarzlarına olumsuzlamalarda bulunarak, ötekiliği üstüne giymiştir. Atina'da yeniden kurulan bu demokrasi Sokrates'le bir sınav vermiştir. Düzeni sarsabilecek potansiyele sahip olması horlanmasına neden olmuştur. Sokrates'in eğitim ahlak, erdem ve yurttaşlığa dair çığır açıcı fikirler beyan etmesi alışkanlıkları, değer yargılarını alaşağı etmiştir. Toplum tarafından kabul gören bu olguların revize edilmesi düşüncesi, Atina yönetimini hoşnutsuzluk içerisine sokmuştur. Sokrates'le Atina halkı arasında gerginliğe yol açan en önemli konu gelecek neslin eğitimi hususundadır. Eğitimin alışkanlık ve deneyimlerin devredilmesinden ziyade, doğru metotlarla gerçek bilgiye ulaşabileceği kanaatindedir (Özkan, 2019, s. 55-59).

Doğru metotlardan mahrum bırakılarak alınan kararların yıkımları da beraberinde getireceği iddiasındadır. Sokrates'in inanışında dinamo taşıyı doğruluk oluşturmaktadır. Doğruluğu belirleyicilerinden sıyrarak, en tepeye yerleştirmiştir (Özkan, 2019, s. 60-61). Sokrates idam cezasına çarptırılmasına rağmen, hakimler karşısında doğru bildiğini savunmaktan imtina etmemiştir. Fikirlerindeki haklılık payını ortaya koyma arzusundan son ana kadar vazgeçmemiştir. Savunmasının önemi tam da buradan gelmektedir. Doğruları uğruna hayatını feda edişi, konuşmasının kritik eşiğini oluşturmaktadır. Yaşamı boyunca doğru olduğuna inandığı ilkelerden taviz vermeyen duruşu, sivil itaatsizliğinde ilk ayağını oluşturmaktadır. Sokrates'in savunması, jüri mensuplarıyla olan mücadelesini içerir. İdam cezasına çarptırılışının usulsüz olduğunu ifade ederek, jüri mensuplarını ikna etme uğraşı, içerisine girer. Savunma Sokrates'in direnişini ifade etmektedir (Çankaya, 2015, s. 244-245). Sokrates doğru olmadığına inandığı kanunlara itaat etmeyi reddetmesine rağmen, cezalandırmayı haklı bulmuştur. Haksız kanunların seyircisi olmayı istememiştir. Seyirci olmakla ifade etmek istediği; vicdanına, ahlaki değerlerine ve kanaatine aykırı gelen davranış kalıplarına baş kaldırmaktır. Haksız kanunlar karşısında iki farklı tutum sergilemiştir. İlk sergilediği

tutum kanuna itaat göstermemek, ikincisi ise cezai yaptırımı kabullenmektir. Bu sebeple Sokrates itaatsiz itaatkâr olarak anılmıştır (Ökçesiz, 2011, s. 29).

Sokrates Atinalılara minnet duyduğunu onları sevdiğini, hayatının son anına kadar doğru bildiği yola teşvikte bulunacağını ifade etmiştir. Sokrates'in cezaya rıza göstermesi doğru bildiğinden vazgeçmez duruşunun altını doldurur niteliktedir. Yargılama süresince Sokrates'in arkadaşları onu kaçırmayı teklif etmişlerdir. Sokrates bunu reddederek cezaya itaat etmiştir (Platon, 2012, s. 14-15). Cezadan kaçışını sözünde durmamakla özdeşleştirmiştir. Sokrates adil kabul etmediği kanunlara karşı durmuştur. Bu karşı duruşun sonucu olarak da kanunların buyruklarına itaat etmeyi reddetmiştir. Sokrates tüm bunları gerçekleştirme motivasyonu olarak da ilahi bir kaynağı referans göstermiştir. İlahi kaynağın kutsal gücüne inanç göstermiştir. Bu güç vicdan olarak ifade edilmiştir (Eser, 2008, s. 48-50). Sokrates bu durumla baş etme motivasyonunu vicdanından almaktadır. Sokrates öğrencileri tarafından hazırlatılan savunmayı kabul etmemiştir. Savunmasının kendisi yapmış ve suç işlemediğini, kanunlara itibar ettiğini dile getirmiştir. İsnat edilen suçları kabul etmeyişi ve pişmanlık emaresi görülmemesi dikkat çekicidir. Cezasının onanmasıyla beraber haksızlık yaşadığını ifade etmiştir (Platon, 2020, s. 15).

Sokrates'in yargılandığı esnada yaptığı savunma sivil itaatsizlik kavramı açısından önem taşımaktadır. Sokrates tanrı tanımamakla suçlanmasına ithafen yaratıcının esas bilge olduğunu ifade etmiştir. Sokrates savunmasında doğru bildiklerini ifade etmekten imtina etmemiştir. Sorumluluk hissiyle hareket etmesi, aleni yararlı edimler gayesini taşıması esas isteğini oluşturmuştur. Yargılamanın bitimindeki netice ile ilgilenmemektedir. Doğru bulmadığı, adalet anlayışına ters düşen durumlar karşısında toplumsal vicdana çağrıda bulunmuştur. Bu durumlarla başa çıkabilmek için barışçıl metotlar kullanılması kanaatindedir. Sokrates bu kararlı duruşuyla doğru bulmadığı noktalara dikkat çekmeyi başarmıştır. Bu duruşa mal olacak cezaya boyun eğmesi kanun bütünlüğüne verdiği önemi göstermektedir. Bu davranışı sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilebilmektedir (Eser, 2008, s. 51-52). Sokrates'in toplum tarafından kabul gören değer yargılarını reddedişi, düzene başkaldırma arzusu için de umut ışığı olmuştur. Hal böyle olunca Sokrates gençleri peşinden sürükleyen kişi olarak görülmüştür. Sokrates'in düzen bozduğu düşünülmüştür ve değerlere halel getirdiği iddia edilmiştir (Tokgöz, 2019, s. 59).

1.3.2. Doğrudan Eylem: Henry David Thoreau

Henry David Thoreau 1817 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Concord kentinde dünyaya gözlerini açmıştır. Thoreau, matematik, tarih ve felsefe dalında öğrenim görmüştür (Nişancı, 2000, s. 221). Mezun olmasının akabinde Concord'da öğretmenlik yapmıştır. Thoreau'nun öğrencilerini cezalandırmaya tabi tutmayı, görevini kaybetmesine neden olmuştur. Yaşamını şekillendiren iki olay gözlenmektedir. İlki eğitim gördüğü esnada düşüncelerinin oluşmasına zemin hazırlayan Waldo Emerson ile yolunun kesişmesidir. Hayatındaki diğer kritik eşik ise abisini kaybetmesidir. Abisinin kaybı hayattan kendisini soyutlamıştır (Solak, 2017, s. 29-30). Walden gölü kıyısındaki bir arsada bir kulübe inşa ederek iki yıl boyunca yalnız yaşamayı tercih etmiştir. Bu süre zarfında ödemediği kafa vergisi isimli vergi kendisine bir memur vasıtasıyla ibraz edilmiştir. Prensiplerini gerekçe göstererek bu vergiyi ödemeyeceğini beyan etmiştir. Bu hareketi özgürlüğünü kaybetmesine sebebiyet vermiş ve hapis cezasına mahkûm edilmiştir. İddialara göre aile mensuplarından birinin vergiyi ödemesiyle cezası ortadan kalkmıştır. Bu olay tecrübe ettiği tek sivil itaatsizlik eylemi olma özelliği taşır (Ökçesiz, 2011, s. 35).

Thoreau'nun gayreti vergi ödememekten öte ödemeyi reddetmesi sebebiyle toplumda infial oluşturabilmesinde gizlidir. Bu edimi ile amaçladığı şey, bireyi boyun eğmeye iten zorba kanunlara karşı durmak hususunda cüretlendirmektir. Thoreau' nun fikirlerinin oluşmasında Amerika'da süregelen kölelik sisteminin etkisi yadsınamaz. Thoreau'nun "Sivil İtaatsizlik Görevine Dair" isimli makalesi düşüncelerini en net tezahür ettiği eser olma özelliği taşır. Makalenin ana temasını en iyi devletin en az yöneten devlet olduğu fikri oluşturmaktadır. Thoreau'nun bu fikrini direktmesindeki ana etken tahakkümle bireylerin mecbur bırakılmasıdır. Bu yanı sıra ortak olmayarak, fikirlerini beyan etmiştir. Bu noktada vergi ödemeyi reddeden bir tavır sergilemesi sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmektedir. Kanuna aykırı bir edim olması ve Thoreau'nun ediminden doğan yükümlülüğü üstlenmesi dikkat çekmektedir (Avcı, 2019, s. 49-50).

Thoreau, yaşamı süresince ve ölümünden sonra da popülaritesini korumuştur. Self determinasyon ve ferdi direniş konusundaki makalesi dünya çapında ses getirmiştir (Solak, 2017, s. 29-30). Thoreau en iyi yönetimin en az yöneten yönetim olduğu

kanaatindedir. Yönetimin en verimli halinin bu olacağına dair inanç beslemektedir. Sivil itaatsizliği köleliğin karşısında durmada bir vasıta olarak görmüş, şiddetten yoksun eylemlerini tertip ederken köleliğin tasfiyesini amaçlamıştır. Thoreau, yönetim gücü üzerine kafa yormuştur. İktidar güç kullanımını arttırdıkça güçsüzleşmektedir. Barış dilini kullandıkça gerçek gücü elde edeceklerdir (Avcı, 2019, s. 51-52).

Sivil itaatsizlik kavramını ilk kez kullanan kişi olma özelliğini taşımaktadır. Sivil itaatsizlik üzerine kafa yoran diğer düşünürlere kaynaklık etmiştir. Thoreau'nun yurttaş üstünlüğüne verdiği önem düşüncelerinde insan haysiyeti ve vicdan hürriyetinin geniş bir alanı kaplamasından anlaşılabilmektedir. İnsan haysiyeti Thoreau'nun düşünce ve eyleminde önemli bir yer tutar. Toplumsal iyileşmenin, yönetimde kararların vicdanla alınması sayesinde gerçekleştirilebileceğine inanmıştır. Cezaya rıza göstermesi kapsamında, hapse atılması kararının hükümetçe değil toplum tarafından alınmasını doğru bulmaktadır. Tanör, Thoreau'nun düşüncelerini, kanundan üstün bir vicdan yasası olduğunu, her iki yasa arasında çatışma olduğunda vicdan yasasının tercih edilmesi gerektiği yorumuyla ifade etmiştir (Akt., Aslan, 2008, s. 36-37).

Devletin kurum ve kuruluşları vicdanlı olamamaktadır. Fakat bu kurum ve kuruluşlarda vicdan sahibi bireylerin yer alması, vicdanlı kurumları doğurabilmektedir. Kararları çoğunluk değil, vicdanlar almalıdır. Birey vicdanını kanun koyucuya teslim etmemelidir (Thoreau, 2019, s. 11). Her bireyin vicdan sahibi olduğu kabul edildiğinde, vicdanın kanun koyucuya devri anlamsızdır. Birey öncelenmeli, kanundan ziyade adalete güven duyulmalıdır. Sistemi adaletli kılabilmenin yolu kanuna saygıdan değil, adaletin tesisine olan inançtan geçmektedir (Thoreau, 2021, s. 33). Thoreau'nun fikirlerinin temelini Amerika'daki kölelik sistemine dayandırmak yerindedir. Siyahi yurttaşların gördüğü muamele Thoreau'yu derinden etkilemiştir. Vergi ödemeyi reddedişini sivil itaatsizliğin ilk örneklerinden biri olarak görmekten öte Amerika'daki ırkçı tutuma yapılmış bir hareket olarak okumak doğru olacaktır (Çiçek & Aydın, 2018, s. 78).

1.3.3. Sessiz Direniş: Mahatma Gandhi

Mahatma Gandhi 1869 yılının ekim ayında Hindistan'ın batısında bir beyliğin başkentinde dünyaya gözlerini açmıştır (Ökçesiz, 2011, s. 44). Gandhi bağımsız bir Hint devleti kurulması uğruna şiddet dilini dışlayarak, barışçıl mücadeleye gönül veren bir

düşünce insanıdır. Güney Afrika'ya Hintli işçilerin haklarını korumak gayesiyle gittiğinde bu ayrımcılıktan nasibini almıştır. Sosyal adaletsizliklerle karşılaşması yaşamındaki kritik eşiği oluşturmuştur. Bölgedeki Hintlileri müşterek bir paydada buluşturabilmek için “Hintlinin Kanısı” isimli bir gazete çıkarmıştır. Bu gazetede iyi olmayan yönetimlere karşı durmak üzerine yazılar kaleme almıştır. Ayrımcılığa maruz kalan yurttaşların mağduriyetlerine arka çıkarak, infial oluşturmayı başarmıştır (Altunel, 2011, s. 453). Gandhi ülkesine döndükten sonra da bu tavrı göstermekten imtina etmemiştir (Ökçesiz, 2011, s. 46).

Hindistan'ın Ahmedab şehrine yakın bir yerde gayret yeri olarak da isimlendirilebilen, sessiz direniş pratiklerinin öğretildiği bir inziva alanı tesis etmiştir. En önemli niteliği şehrin kargaşasından uzak bir alanda konumlandırılması ve dünya telaşesinden arınmış bir yer olmasıdır. I. Dünya savaşında özgürlüklerini elde etmek pahasına İngiltere'ye binlerce asker gönderen Hintliler, bağımsızlık elde edemedikleri gibi yoğun bir baskılamayla da karşı karşıya bırakılmışlardır. Gandhi şiddet dilini, reddederek bağımsızlık getirebilmek uğruna canhıraş bir çekişme içerisine girmiştir. Sivil itaatsizlik emsali olarak, İngiliz ürünlerini boykot etmiştir. Halkına da bu yönde çağrıda bulunup, destek istemiştir. İnsanlarına kendi giysilerini üretmeleri hususunda teşvikte bulunmuştur. Savaşımı başarıyla taçlanmıştır. Hint Devleti yoğun çabalar sonucunda özerkliğini, ardından bağımsızlığını elde etmiştir (Ökçesiz, 2011, s. 46-47).

Gandhi genç sayılabilecek yaşta varlığını halkına vakfetmiştir. Bu kararını Brahmaçarya hareketine bağlı kalarak cilalamıştır. Brahmaçarya'nın altında bireyin dünyevi zevklerden arınması ve nefis terbiyesi yapması fikri yatmaktadır. Hayatın birçok alanında düzenlemelere gidilerek birçok eylem saf dışı bırakılmıştır. Beslenme pratiklerinde dahi düzenlemeler yapıldığı gözlenmiştir. Gandhi, et yemeyi zevk olarak kabul etmiş ve hayatından çıkarmıştır (Yavuz, 2018, s. 85-86). Gandhi alçakgönüllü oluşu, gösterişsiz yaşam tarzı, muhakeme yeteneğinin gelişkinliği ile kitleleri peşinden sürükleyebilmeyi başarmıştır. Gandhi'nin felsefesinde sakinlik önemli bir yer tutmaktadır. Durgunlukla ifade edilmek istenen şey, taşkınlık barındırmamak, kötü durumlarla karşılaşıldığında razı olmamak, içinde bulunan durumu bertaraf etmek için iyilikle direnç göstermektedir. Bu durgunluk hali insana, güçlüklerle karşılaştığında metanet gösterebilme imkânı sunmaktadır (Ökçesiz, 2011, s. 45). Yapıcı olmayı teşvik eden tavrı korkaklıkla özdeşleştirilse de Gandhi'nin sergilediği tutum net olmuştur.

Siyasal etik oluşturma gayreti içerisine girmiştir. Hayatının sonuna kadar da siyasal etiği toplumsal örgütlenmenin her aşamasına sirayet ettirmeyi amaçlamıştır. Bu tutumu onu ahlak timsali bir simge haline getirmiştir (Galtung, 2021, s. 242-243).

Gandhi'nin felsefesinde gündelik yaşam pratiklerine en fazla tesir eden öge vicdandır. Vicdan sayesinde kalbe aykırı gelen buyruklar reddedilmektedir. Muhakeme bireyin vicdanında gerçekleşmelidir. Güçlü empati yetisi, karşılaştığı güçlükler karşısında metanetli duruş sergilemesi, kendini ulvi bir kişilik olarak addetmeyişi, tüm dinlere eşit mesafede duruşu, insanlığa barış ve sevgi aşılması, ülkesinde önemli bir figür haline gelmesine neden olmuştur. Gandhi insanların yaratılışları gereği sevmeye-sevilmeye yatkın oldukları kanaatini taşımaktadır. İnsanı idare eden kuvvetin de sevgi eğiliminden ileri geldiğini beyan etmiştir. Gandhi'nin en spesifik özelliği eylem insanı olmasıdır. Felsefesini, tertiplediği eylemler doğurmuştur (Avcı, 2019, s. 58-59).

Şiddetsizliği dallandırıp budaklandırmayı temel görevi ilan etmiştir. Hayatındaki en büyük şiarı Ahimsa erdemini gerçekleştirmektir. Şiddet dışı direniş en iyi Gandhi ile temsil edilmiştir. Ona göre yaşamın kudreti Ahimsa'dır. Ahimsa erdeminin pratiğe dökülmüş hali ise Satyagraha'dır. İnsanın iç dünyasının tamamlanmışlığının nişanesi olarak ifade ettiği Satyagraha, şiddet dışılık üzerine temellendirilmiştir. (Altunel, 2018, s. 86). Satyagraha Gandhi'nin savunuculuğunu yaptığı fikirler ile bu fikirlerin pratikte bulunduğu karşılığa verilen isimdir. Satyagraha bir tür ahlaki önermeler dizgesidir (Galtung, 2021, s. 229).

Ülkesinde gerçekleştirdiği eylemlerin en önemli özelliği kolonicilik karşıtı olmasıdır. Bu niteliğin altını dolduran en çarpıcı örnek tuz üretimi yasağına karşı yapılan eylemlerdir. Binlerce insan bir araya gelerek birer kase deniz suyunu buharlaştırarak, emsal bir eyleme imza atmışlardır (Altunel, 2018, s. 86). Eylem, 12 Mart 1930 tarihinde gerçekleşmiştir. Gandhi kitleleri peşinden sürükleyerek emsal bir eyleme ismini yazdırmıştır. Tuz Yasağının çiğnenmesi İngiliz otoritesini sarsmıştır. Tuz yasağının tanınmadığı ifade edilmiş, "Hindistan Hintlilerindir", sloganları atılmıştır. Eylem, Gandhi önderliğinde yaklaşık 1500 protestocunun katılımıyla gerçekleşmiştir. Tuz Yasağı ile mücadele 24 gün sürmüştür. Gandhi deniz kenarına gelip, bir avuç tuzu avuçları arasında gezdirerek havaya kaldırmıştır. Parmakları arasından yere dökülen tuz tanecikleri ile zafer naraları atılmıştır. Gandhi bu mücadelesi esnasında sevdiklerini

kaybetse de yolundan dönmemiş, kararlı tutumunu sergilemekten vazgeçmemiştir. Dünya çapında pasif direnişin neferi olarak kabul edilmesi bu savaşımın ürünüdür (Gandhi, 2018, s. 534-537).

1.3.4. Barışçıl Protesto: Martin Luther King

King, ABD'nin Atlanta kentinde siyahi bir papazın çocuğu olarak dünyaya gözlerini açmıştır. Siyahi hareketinin sembol figürü haline gelmiştir. Thoreau ve Gandhi'den beslenmiş, onların izinden gitmeyi tercih etmiştir. Siyahilerin günlük yaşamlarında sıklıkla maruz kaldıkları ayrımcılık ve nefret suçu ile baş etmede şiddetsiz direnişi teşvik etmiştir. Fikirleri sebebiyle defalarca hapis cezasına çarptırılmıştır. Birmingham'da tertiplediği gösterilerin akabinde cezaevine girmiştir. Hapishanede kaldığı süre zarfında kaleme aldığı yazılarda, sivil itaatsizlik ferasetine ilişkin fikirlerini beyan etmiştir (Candan & Bilgin, 2011, s. 76-77). Şiddet içermeyen her etkinliğin dört aşaması bulunmaktadır. King'e göre bu dört aşama; adaletten yoksun durumların mevcudiyetinin tayin edilmesi için gerekli malzemenin toplanması, adalet dışı uygulamalara dur diyebilmek için gereken müzakerelerin yapılması, kişisel eğitime önem verilmesi ve son olarak eyleme geçerken vasıta kullanılmaması olarak sıralanabilmektedir. Birmingham bu safhaların her birini geçirmiştir. Irk ayrımcılığının en derinden yaşandığı Birmingham'da siyahilere dönük haksız uygulamalarda bulunulmuştur. Faili meçhul bombalama olayları gerçekleşmiştir. Siyahi liderler kentin yöneticileriyle asgari müşterekte buluşabilmek için görüşmeler düzenlemiştir. Görüşmelerde istenilen türde kazanımlar elde edilememiştir (King, 2021, s. 209).

King sivil haklar hareketinin lideridir. Göğüslediği sivil itaatsizlik eylemleri ile infial oluşturmıştır (King, 2021, s. 206). King tertiplediği eylemlerde baş protestocu olarak yer edinmiştir. Montgomery kentinde 1955 yılında Rosa Parks isimli siyahi bir kadın, otobüslerde kanuni olarak ibraz edilen oturma düzenine karşı durmuştur. Bu kanuna göre oturma alanları siyah beyazlara göre ayrı bir kategorizasyona tabidir. Parks beyazların oturabileceği bir koltuğa oturarak olayların fitilini ateşlemiştir. Bu hareketinin üzerine tutuklanmıştır. Parks'ın tutuklanmasını boykot etmek gayesiyle gerçekleştirilen otobüse binmeme hareketi eylemlerin ilk ayağıdır. Eylemlerin öngörülenden çok yoğun bir katılımı göğüslemesi, ses getirmesinde itici güç olmuştur. Binlerce siyahi, ulaşım aracı olarak seçtikleri otobüsü kullanmayı terk ederek, yürümeyi

tercih etmiştir. Boykot diğer illere de sıçramıştır. Bir yılı aşkın süren eylemler neticesinde istenilen elde edilmiştir. Yüksek Mahkeme ayrımcı yasaların iptaline karar vermiştir (Candan & Bilgin, 2011, s. 78).

Eylemler esnasında disiplinin elden bırakılmaması ve dayanma gücü gerektiren tavrın sürdürülebilmesi amacıyla kılavuzlar dağıtılmıştır. Bir çeşit kullanma kılavuzu işlevi gören bu kitapçıklar eylemlerin nasıl tertiplenmesi gerektiğini izah etmekte, saldırı ve hakarete maruz kalındığında aynı perdeden karşılık verilmemesi telkininde bulunmaktadır (Demir, 2018, s. 82).

Sivil itaatsizlik eylemlerinin öncülerinden King, siyahilerin yurttaşlık haklarının muhafaza edilmesi için yoğun çaba sarfetmiştir. King hapishanede kaldığı sürede kaleme aldığı mektup düşüncelerinin özünü oluşturmaktadır. Mektup, King'in Siyahilerin maruz kaldığı haksız uygulamaların karşısında durduğunu ortaya koyan bir metindir (Semiz, 2010, s. 106).

King'in 28 Ağustos 1963 günü gerçekleştirdiği "İş ve Özgürlük İçin Washington'a Yürüyüş" eyleminde yaptığı konuşma yankı uyandırmıştır. Konuşma King'in düşüncelerinin ve sivil itaatsizliğin kavranması açısından önem arz etmektedir (Çiçek & Aydın, 2018, s. 138-139).

King'in Birmingham'da bulunmaya iten sebep beyazlar ile siyahlar arasındaki ayrımın gittikçe derinleşmesi ve siyahilerin üzerindeki baskılama ve zorbalıkların işin içinden çıkılmaz hal almasıdır (King, 2021, s. 209-210).

Sivil haklar hareketi ABD'de siyahlarla beyazlar arasındaki her türlü ayrımcılığın kaldırılmasına hizmet eden bir hak arama hareketidir. King'in liderliğini üstlendiği eylemler ivme kazanmış ve sivil haklar hareketini doğurmuştur (Demir, 2018, s. 77). Oturma eylemi ve yürüyüşler en sık tercih edilen eylem biçimleri olmuştur. Protestocular birçok kez fiziksel şiddete maruz kalmışlardır. Eylemler son bulmadıkça şiddetin dozajı yükselmiştir. Sindirme hareketleri eylemcileri yıldırmamıştır. Eylemler son bulmadığı gibi, eylemcilerin cazibesi artmıştır. Şiddete şiddetsizlikle karşılık vermeleri bunun altında yatan nedeni oluşturmuştur. King'in üstün konuşma kabiliyeti ile birleşen hareket ününe ün katmıştır (Candan & Bilgin, 2011, s. 79).

King, hayatı süresince şiddetin tasfiyesi için çaba sarfetmiştir. Toplumsal barışın egemen kılınması için eylemler tertiplemiştir. Yapmış olduğu konuşmalarda şiddetsiz direnişi teşvik etmiş, tahammül sınırını aşan müdahale ve kışkırtmaların, şiddetten yoksun bir tavırla bertaraf edilebileceğinin altını çizmiştir. Toplumsal barışı sağlayabilmenin yegâne yolunun şiddetsiz pratikler olduğunu vurgulamıştır. Siyahiler ve beyazlar arasındaki eşitsiz düzeni ortadan kaldırmak, siyahiler ve beyazların el ele verebildiği bir dünya ortaya koyabilme hayali ve amacı içerisine girmiştir (Avcı, 2019, s. 48).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 90’LI YILLARINA KADAR UZANAN SÜREÇTE SİVİL İTAATSİZLİĞE TARİHSEL BİR BAKIŞ

Çalışmanın birinci bölümü, tezin kuramsal kısmı oluşturmaktaydı. Bu bakımdan, birinci bölümde sivil itaatsizliğin temel tanımları ve kuramsal yaklaşımlar değerlendirildi. Çalışmanın ikinci bölümü Türkiye’nin 90’lı yıllarına kadarki süreçte gelişen ve sivil itaatsizlik (karakter bakımından işçi hareketi de sayılabilecek) eylemler ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümleri ise Erken Cumhuriyet döneminden günümüze uzanan süreçte Türk siyasal yaşamında etki doğurmuş sivil itaatsizlik eylemlerini değerlendirecektir. Bu bağlamda, çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye’nin 1990 yılına kadar ki siyasal yaşamına tesir eden sivil itaatsizlik olarak da kabul gören eylemler değerlendirilecektir. Bu alt başlıklarda, Çorum Alpagut İşçi Eylemi, Beyaz Eylemler, Bahar Eylemleri ve Türkiye Öğretmenler Sendikası Eylemleri değerlendirilecektir. Her ne kadar, Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemleri 1990’lı yıllarda kamuoyunda etki doğurmuş ve siyaseten tartışılmaya başlanmış olsa da, bu dönemden önceki itaatsizlik eylemlerini yok saymak ya da etkisiz olarak değerlendirmek sağlıklı bir yaklaşım değildir. Bu nedenle, bu bölüm 1990’lı yılların öncesinde gelişen eylemlere; özellikle 1960’lı yıllar sonrasına odaklanmaktadır. Bu dönemin önemli bir özelliği de eylem repertuarının zenginliğidir. Charles Tilly, repertuar kavramını toplumsal hareketler yazınına kazandıran isimdir. Repertuar; (Tilly: 1993) bölüşülen, öğrenilen ve kısmen tasarlanan seçimlerin dışı vurumuyla meydana gelen rutinler dizisidir (Akt., Sezer Şanlı, 2021, s. 36). Repertuar birbirinden farklı eylem türlerini içermektedir. Toplu yürüyüşler, imza ve dilekçe kampanyaları, mitingler, oturma eylemleri repertuar zenginliğini ortaya koyan eylem biçimleridir (Sezer Şanlı, 2021, s. 36). Özellikle 80’li yılların sonunda gerçekleşen eylemlerde repertuar zenginliği görünürdür.

2.1. Çorum Alpagut İşçi Eylemi

Madencilik ülke ekonomisinde hatırı sayılır paya sahip sektörlerden biridir (Göktaş, 2019, s. 4). Madenler çalışma şartlarının en riskli ve ağır yerlerin başlarında gelmektedir. Bunun sonucu olarak da ölümcül iş kazalarının en fazla yaşandığı yer olma özelliği taşımaktadır. Çalışan işçi sayısının çokluğu, işçi ölümü ve yaralanmalarını arttırmaktadır (Şahin & Kablay, 2015, s. 231).

19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak 20. yüzyılın son çeyreğine uzanan süreçte işçi sınıfının temel örgütlenme vasıtaları olarak sendika ve siyasi partiler tercih edilmiştir. Sendikaların üstlendiği rol sosyal savaşımdır. Siyasi savaşıma ise siyasi partiler üstlenmiştir (Gürler, 2022, s. 984). Türkiye tarihinde işçi örgütlenmeleri ve protestoları 19. yüzyılın son çeyreğine kadar götürülmektedir. Hak ve özgürlüklerin gelişmesi sürece ise Cumhuriyet döneminden itibaren ivme kazanmıştır (Duman & Bayburt, 2018, s. 957). 1960'lı yılların sonlarına doğru DİSK'in kurulması, devlet sendikacılığından ayrılışları da beraberinde getirmiştir. Sendikal örgütlenmelerde ciddi yükselişler söz konusu olmuştur (Üstün, 2002, s. 246).

Türkiye'deki işçi eylemleri, çalışma şartlarına gösterilen reaksiyon nedeniyle gerçekleşmiştir. İşçi maaşlarının düşüklüğü eylemlerde tetikleyici unsur olmuştur (Özhazinedar, 2022, s. 131). Türkiye işçi hareketinde Çorum Alpagut Linyit İşletmeleri'nde gerçekleştirilen protestoların yeri önemlidir (Gürler, 2011, s. 139). Alpagut Eylemi Alpagut Linyit İşletmesi'nde 1969 yılında gerçekleşmiştir. Eylemin sebebi işçilerin 2 ay süresince ücretlerini alamamalarıdır. Madende 34 gün süren bir işçi işgali söz konusu olmuştur. İşgal süresince işçilerin üretimi devam etmesi Alpagut Eylemi'ne özel bir anlam kazandırmaktadır. Alpagut Eylemi ile işçilerin çalışma koşullarını bizzat kendilerinin tayin ettiği bir sistemde daha fazla verim elde edildiğine ve çalışma hevesinin diri tutulduğuna dikkat çekilmiştir. İşletmenin patronsuz da varlığını idame ettirebileceği, yönetimin bu sayede de sağlanabileceği savının ispatı açısından önem teşkil etmektedir. Çorum Alpagut Eylemi işçilerin ortaya bir irade koyabildiğinin kanıtı niteliğindedir. 1960-1980 yılları arasında işçi sınıfı hak arama özgürlüğünü kullanarak yönetme ve üretim iradesi ortaya koyan eylemler gerçekleştirmiştir (Gücüyener, 2022, s. 104-105).

1969 yılında Çorum'un Alpagut ilçesi Linyit İşletmeleri'nde görev yapan 786 işçi haklarını aramak amacıyla eylem düzenlemiştir. Bu kapsamda işçiler yönetimi ele geçirmişlerdir. İşçilerin işgali 34 gün sürmüştür. Hak arayışlarında hoşnut edici bir karşılık bulamayışları, onları bir forum tertiplemeye itmiştir. Ücretlerin düşüklüğü ve yekten ödenmeyişi, iş güvenliğinden yoksunluk işçileri zorlamaktadır. İşveren işçi ücretlerini 73 gün süresince ödemeyi reddetmiştir. Bu durum 786 işçinin işletme yönetimini ele geçirmesine neden olmuştur. Müşterek alınan bir karar neticesinde işçiler, işletmenin elinden yönetimi almışlardır. Söz konusu duruma gelinmesinde işçi ücretlerinin iki ayı geçkin süredir ödenmeyişinin payı büyüktür. İş güvenliğinden sorumlu olan mühendisin türlü gerekçelerle aylarca işyerlerine gitmeyişi, ücret almasına rağmen çalışmayan personellerin varlığı süreci doğurmuştur. Siyasal kayırmacılığın derinden hissedilmesi, özel ya da devlet işletmelerine kömür hibe edilmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Maden İşçileri Sendikası'nı da arkalarına alarak yürütülen eylemlerde işçiler işletmeyi ele geçirerek üretim yapmışlardır. İşçi Konseyi kurularak; satış denetimi yapılmıştır. Konsey temsil organı olarak görev yapmıştır. Konsey önceki idareden farklı olarak kömür satışını peşin olarak yaparak geliri yükseltmiştir. Konseyin düzenleyici rolü yadsınamaz bir gerçektir. Çalışma koşullarını, ücret ödemelerini düzene oturtarak üretimi ve geliri arttırmıştır. Kurumların iflas ettiği ve sistemin sorgulandığı bir durum görülmüştür. Gelir gider hesaplarındaki şeffaflık işçilerin çalışma motivasyonuna olumlu etkide bulunmuştur. İşçilerin işletmeyi sahiplendiği görülmüştür. İşçi yönetiminin benimsenmesi ve yerini sağlamlaştırması eski yetkilileri bu durumu sonlandırmaya itmiştir (Narin, 2015, s. 23-24).

İşçi yönetiminden önce köy okullarına fırsat verilmeyişi ve kömürün hakkaniyetli bir şekilde dağıtılmayışi söz konusu olmuştur. İşçilerin özyönetiminde bu gibi durumların aksine eşit muamele gösterilmesi sürecin kazanımlarından biridir. İşçiler eylemle birlikte çalışma koşullarını sıralama fırsatı bulmuşlardır. İşçiler nasıl bir ortamda çalışmak istediklerini tayin etmişlerdir. Çorum Alpagut İşçi Eylemi bu yönü ile tarihsel açıdan anlamlıdır (Özhazinedar, 2022, s. 135).

İşçiler 13 Haziran - 17 Temmuz 1969 tarihleri arasında, işyerlerinin yönetimini ele geçirmişlerdir. Çorum'da eylemler esnasında üretime ara verilmeyişi, maden satışının işçilerin bizzat kendilerinin gerçekleştirmesi grevin değerini arttırmıştır (Fırat,

2009, s. 39). Çevre köylerden gelen destekle işçilerin üretimde artış sağladığı görülmüştür (Şahin & Kablay, 2015, s. 243).

İşçilere sunulan çalışma koşullarının ağırlığı sürecin tetikleyicisi olmuştur. İşçilerin ilk icraatı İşçi Genel Kurulu'nu kurmak olmuştur. Temsilciler yenilenmiş, satış ve üretimde birçok düzenlemeye gidilmiştir. Üç vardiyalı sisteme geçilmiştir. İşletmeyi muhafaza eden işçi, vardiyası sonlanan işçi olmuştur. İşçilerin sergilediği tutum işvereni zorlamıştır. Durumu ilgililere bildiren işveren protestonun son bulması için yoğun gayret sarfetmiştir (Gürler, 2011, s. 139-140).

Çorum'daki diğer işverenler de eylemin sonlanmasını, türlü gerekçeler sunarak talep etmişlerdir. Bu gerekçeler eylemin özel mülkiyet hakkı üzerinde risk oluşturmaması, eylemin toplumsal birlik ve dayanışmayı kuvvetlendirerek, eylemden önce görülmeyen yakınlıkların tesis edilmesi ile derinleştirmesi ve eylemin ili aşıp ülke nezdinde etki oluşturmamasıdır. Eylem, işçilerin özyönetim becerisini gözler önüne sermiştir. Devamlılığı sağlayan finansal güç ise satışlarla elde edilen gelirlerdir. 1969 yılının temmuz ayında Jandarma Birliği işletmeyi ele almıştır. Bununla birlikte özyönetim sona ermiştir Sendikalı işçiler ve süreçte ele başı olarak görülen işçiler işten çıkarılmışlardır. (Narin, 2015, s. 23-24). 17 Temmuz günü Ankara'dan gelen Jandarma Birliği protestoya müdahalede bulunmuştur. Müdahaleler sonucunda 7'si işçi 2'i sendikacı ve 1'i büro çalışanı olmak üzere 8 kişi tutuklanmıştır. Sonrasında işçiler 5 ay boyunca pasif direniş sergilemişlerdir. Tutuklanan kişiler serbest bırakılmıştır. İşçiler görevlerine iade edilmiştir. Yaklaşık birkaç ay sonrasında ise maden el değiştirmiş ve TKİ'nin denetimine geçmiştir (Gürler, 2011, s. 140).

Hukukta işverenin koruma ve gözetme borcu açık bir kanunla tanımlanmamıştır. Doktrinde birden fazla tanım bulunmaktadır. Doktrindeki tanımlarda işverenin koruma ve gözetme borcu, işçinin işverene bağlılığı, yaptığı iş münasebetiyle maruz kalabileceği olumsuz durumlara karşı tedbirli davranılması, insanın insan olma vasfına yakışır çalışma koşullarının meydana getirilmesi şeklinde ifade edilmiştir (Gürkan, 2021, s. 10). İş sözleşmesi İş Kanunu madde 8/1'de "bir tarafın işçi olarak iş görmeyi diğer tarafın işveren ya da ücret ödemeyi üstlenmesinden oluşan sözleşme" olarak izah edilmiştir (Gürkan, 2021, s. 18). İşverenin koruma ve gözetme borcu içeriği zengin bir borç olması sebebiyle borcun çerçevesini tayin etmek güçtür. Doktrinde birçok farklı

tanım olmasının nedeni budur. İşveren bu borç kapsamında insana yaraşır şartları sunmakla mükelleftir. İşveren işçi hak ve menfaatlerini korumalı, zarar verecek edimler sergilememelidir (Gürkan, 2021, s. 24-25). İşçinin şeref ve haysiyetini rencide edici davranışlardan kaçınmalı, fiziksel ve ruhsal bütünlüğünün garantörü olmalı, şahsi ve mesleki itibarının koruyucusu olmalıdır (Süzek, 2020, s. 398). Anayasa’da işverenin iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri alma yükümlülüğünün kanuni bir dayanağı yoktur. İşçinin iş sağlığı ve güvenliği hakkına mazhar olduğuna dair direkt bir düzenleme bulunmamaktadır. Fakat bu hakkın muhafaza edilmesini amaçlayan birçok düzenleme bulunmaktadır (Gürkan, 2021, s. 27- 28).

Yaşama hakkı, sosyal devlet ilkesi, cinsiyet, yaş ve gücüne uygun olmayan işlerde çalıştırılmama hakkı, dinlenme hakkı bu düzenlemeler kapsamında örnek olarak sıralanabilmektedir. İş sağlığı ve güvenliği tedbirleri alma borcu özel hukukta Türk Borçlar Hukuku’nun madde 417/2 hükmü ile garanti altına alınmıştır. Hükümde *“İşveren, iş yerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü tedbiri almak, araç ve gereçleri noksansız bulundurmak; işçiler de iş sağlığı ve güvenliği konusunda alınan her türlü önleme uymakla yükümlüdür”* (Gürkan, 2021, s. 27- 28).

Türkiye’deki ilk sivil itaatsizlik emsalleri olarak Çorum Alpagut İşçi Eylemi ve Öğretmenler Sendikası Grevi önemlidir. Her iki eylem sivil itaatsizliğin pek çok unsurunu barındırmaktadır. Çorum Linyit İşletmesi’nin yönetiminin işçilere geçişi, işçi ücretlerinin ödenmesi ve işten çıkarılan işçilerin tekrar işe alınışı sürecin ve eylemin en büyük kazanımlarıdır (Candan & Bilgin, 2011, s. 84).

Çorum Alpagut İşçi Eylemleri işçilerin maden yönetimi ele alması yönü ile kanuna aykırılık teşkil etmektedir. Eylemler kamuya açık ve aleni gerçekleşmiştir. Eylem biçimi maden basma olarak tayin edilmiş öyle de devam etmiştir. Bu yönüyle sivil itaatsizliğin hesaplanabilirlik ilkesi korunmuştur. Eylemler şiddetten yoksundur. İşçilerin maaş ödemelerinin yapılmamasını protesto etmiş, uğradıkları haksızlık karşısında kamuoyu vicdanına çağrıda bulunmuştur. Protestocuların eylemden doğan cezai yaptırıma rıza gösterdiği görülmektedir. Bu nitelikler eylemin sivil itaatsizlik olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2. Türkiye Öğretmenler Sendikası (Tös) Eylemleri

Türkiye’de kamu personellerinin örgütlenme tarihi 1960’lı yılların öncesine dayanmaktadır. Modern sendikalaşma 1961 anayasasının doğurduğu hukuki rejimin ürünüdür. 1960’lı yıllarda sendikacılığın yükselişinde 1961 anayasasının ve siyasi havanın payı büyüktür. 1961 anayasasının kişi hak ve özgürlüklerine verdiği önem sendikal örgütlenmenin önünü açmıştır. Sendikalaşma hakkı ilk kez 1961 anayasasının 46. maddesi ile güvence altına alınmıştır. 1965’te çıkarılan yeni kanunla beraber sendika hakkı kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Kısıtlamalara ek olarak gösteri düzenleme ve boykotlarda yasaklamalara gidilmiştir (Çelik, 2014, s. 1).

1960’lı yılların sonu ve 1970’leri de içerisine alan süreçte işçi sınıfının siyasallaşmasından sendikal faaliyetler de nasibini almıştır (Karabağ, 2016, s. 36). 1961 anayasasının 46. maddesinde *“İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler.”* 1961 anayasası kamu personellerine toplu sözleşme yapma ve grev hakkından yoksun kalma koşuluyla sendikada örgütlenme hakkı tanımlanmıştır (Karabağ, 2016, s. 38). 1961 anayasasının kamu personellerine sendikalaşma hakkı vermesi öğretmenlerin sendikal faaliyetlerle tanışmasına vesile olmuştur. TÖS’ün 10 Temmuz 1965 yılında kurulması ile öğretmenler sendikalaşmıştır. Akabinde 11 Temmuz günü İLK-SEN kurulmuştur. TÖS ve İLK-SEN öğretmen sendikalaşmasının ilk emsalleridir (Karabağ, 2016, s. 41). TÖS özlük hakları için çabalamıştır. Eğitim sistemi ve öğretmenlerin problemleriyle ilgilenmenin yanı sıra Türkiye’nin sosyoekonomik sorunlarını da kucaklayıcı bir tutum sergilemiştir. TÖS 1960’lı yıllardaki antiemperyalist dalgadan etkilenmiştir.

Öğretmen hareketinde tesiri olan, Büyük Eğitim Yürüyüşü, Devrimci Eğitim Şurası ve Büyük Öğretmen Boykotu’nu TÖS tertip etmiştir. Öğretmenler düşük maaşları ve artan baskıları boykot etme amacıyla eylem kararı almışlardır (Karabağ, 2016, s. 43). İLK-SEN TÖS’ün davetine icabet etmiştir. 15 Şubat 1969’da Ankara’nın Tandoğan Meydanı’nda 40 bine yakın kişinin katılım gösterdiği yürüyüş tertip edilmiştir. Öğretmenlerin sorunlarına parmak basmayı başaran yürüyüş oldukça ses getirmiştir (Karabağ, 2016, s. 45).

1965 yılının özelliği, o zamana kadarki örgütlenmelerin dernek düzeyinde olmasıdır. Öğretmenlerin kurduğu ilk sendika Türkiye Öğretmenler Sendikası'dır. TÖS eğitimde modernleşmeyi, öğretmenlerin hak ve menfaatlerini muhafaza etmeyi amaçlamaktadır (Erdem, 2013, s. 2). TÖS kurulan ilk memur sendikası olma özelliği taşımaktadır. 1968'deki siyasi dalga Türkiye'yi de etkilemiştir. TÖS de bu siyasi dalganın tesiri altında kalmıştır. Öğretmenlerin hak ve çıkarlarını muhafaza etmek amacıyla eylemler gerçekleştirmiştir.

Cumhuriyet tarihinde TÖS'ten önce de öğretmen örgütlenmeleri vardı. Köy enstitü mezunları öğretmen sendikal hareketine katkı sunmuşlardır (Erdem, 2013, s. 6). En etkili kamu personel sendikaları öğretmen sendikaları olmuştur. 1965 yılında kurulan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İLK-SEN) en göze çarpanlarıdır. TÖS, 1966 tüzüğüne gereğince eğitim sektöründe örgütlenen bir sendika olma özelliği taşır (Altunya, 2005, s. 85). 1965 yılından sonraki dönem ideolojik kristalleşmenin yaşandığı dönemdir (Öztan, 2020, s. 4). (Öztan, 2020, s. 13).

TÖS tüzüğü'nün 5. maddesinde;

Her çeşit resmi eğitim kurumlarında ve üniversitelerde eğitim ve öğretim işleriyle uğraşanlar", "Öğretmenlik sıfatını kazanmış olup da Milli Eğitim Örgütü'nün çeşitli kademelerinde büro hizmeti görenler ve diğer devlet kuruluşlarında eğitim hizmeti görenler", "Öğretmenlik sıfatını kazanmış olup da başka devlet hizmetinde çalışanlar", bahsi geçen görevlerde bulunurken emekliye ayrılmış olanlar ve halihazırda yalnızca emeklilik statüsünde olanlar ile "Milli Eğitim Örgütünde ve üniversitelerde çalışan memurlar

TÖS mensubu olma hakkına sahiptir denilmektedir (Altunya, 2005, s. 111-112) Eğitim sektöründe mesleğini icra eden tüm personellerin TÖS mensubu olabilme hakkı mevcuttur. Mensupların öğretmen ve emekli olmuş öğretmenlerden oluştuğu görülmüştür.

TÖS Tüzüğü'nün 3. maddesinde TÖS'ün amaçlarına yer verilmiştir. Bu madde kapsamında TÖS'ün amaçları şunlardır:

Eğitim hizmetinde çalışanların, özellikle üyelerinin, ekonomik, hukuki ve sosyal, kültürel hak ve çıkarlarını korumak ve sağlamak. (II) Eğitim mesleğinin, çağdaş

eğitim öğretim ilkeleri, öğretmenlerin mesleğe ilişkin hak ve ödevleri, yurt çökarları, insan hakları ve ilgili Anayasa hükümleri yönünde gelişmesine çalışmak. (III) Eğitim mesleğinin gelişmesine, bu meslekte hizmet görenlerin ekonomik, hukuki ve sosyal, kültürel hak ve çıkarlarının korunup çoğalmasına ilişkin genel yurt sorunlarının çözümlenmesinde, ilgili demokratik kurumlara yardımcı olmak (Koç, 1998, s. 10-11).

Öğretmenlerin muhalif tavırlar sergilemelerindeki ısrarcılığı, öğretmenlerin artan baskı ve maddi güçlükler boykot tertip etmelerine neden olmuştur. TÖS'ün Ankara'da 15 Şubat 1969'da gerçekleştirdiği Büyük Eğitim Yürüyüşü bu eylemlerin en etkin olanıdır. TÖS 1969 yılının aralık ayında Büyük Öğretmen Boykotu'nu tertip etmiştir. Sendikal hakların çerçevesinin daraltıldığı 1965 yılından başlayarak 1971 yılına kadar uzanan süreçte 37 protesto eylemi gerçekleşmiştir. Bu eylemler baskının direncini kıran ve toplumsal birliğin gücünü ortaya koyan bir nitelik taşımaktadır (Çelik, 2014, s. 3).

TÖS mensupları eğitimin modernleşmesini, halkın bilinçlendirilmesini amaçlamışlardır. Eğitim politikalarının oluşturulması hükümet üstünde baskı kurmayı hedeflemiştir. TÖS salt mesleki problemlerle alakadar olan bir sendika olmamıştır. TÖS meslek kuruluşu olmasının yanı sıra bir sivil toplum kuruluşu olması nedeniyle toplumsal sorunlara da hassasiyet göstermiştir. Modern bir düzenin tesis edilebilmesinin eğitimdeki problemlerin aşılmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Yüzünü halka dönen bir eğitim formunu benimsemiştir. TÖS mesleki sorunları, tertiplediği iki büyük eylemle ele almıştır. Bu eylemler, Büyük Eğitim Yürüyüşü ve Büyük Öğretmen Boykotu'dur. 1969 yılının aralık ayında gerçekleştirilen Büyük Öğretmen Boykotu düzenlenmiştir. Aynı yılın temmuz ayında TÖS Genel Kurulu'na saldırı yapılması ve toplantı alanının yakılmasının eylem üzerindeki etkisi büyüktür. Büyük Öğretmen Boykotu'na yaklaşık 120 bin öğretmen katılım sağlamıştır. Eylemlerin amacı nitelikli eğitimi gerçekleştirmek, eğitimdeki sorunlara farkındalık oluşturmaktır. Eylemlerle kamuoyunun dikkatini çekmeyi başarmış, oldukça ses getirmişlerdir (Uçar & Kaya, 2020, s. 93).

TÖS kurulduğu andan itibaren birçok sendikal faaliyete imza atmıştır (Yıldırım, 2013, s. 55). Öğretmenlerin örgütlenmesine sunduğu katkı aşıkardır. Bu dönem öğretmenlerin ayaklarının yere sağlam bastığı ve seslerini daha yüksek çıkardıkları görülmüştür. TÖS 1968 yılında Devrimci Eğitim Şurası gerçekleştirmiştir. "Devrim İçin

Eğitim” sloganı ile yola çıkan TÖS 1969 yılının şubat ayında Ankara’da tertipledikleri Büyük Eğitim Yürüyüşü ile hareketi bir adım ileri taşımıştır. TÖS’ün tertiplediği en kapsamlı eylem 1969 yılının aralık ayında gerçekleştirilen Büyük Öğretmen Boykotu’dur. Bu eylemler kamuoyunda yankı uyandırmayı başarmıştır (Yıldırım, 2013, s. 56). TÖS öğretmenlerin mesleklerine kutsiyet atfederek, görevlerini sağlıklı ve huzurlu bir ortamda yerine getirebilmelerini amaçlamıştır. Toplumsal hayattaki problemlere de gözlerini kapatmayan TÖS, tıkanıklıkların giderilmesi için tavsiyelerde bulunarak, kamu yararını gözeten uygulamalara geçmeyi planlamıştır (Yıldırım, 2021, s. 56).

TÖS’ün gerçekleştirdiği ilk eylem olan Devrimci Eğitim Şurası, Millî Eğitim Bakanlığı’nın da desteğini kazanmıştır. Büyük Eğitim Yürüyüşü kanunlar eliyle engellenmeye çalışılmıştır. Öğretmen Boykotu sert bir tavırla karşılaşmıştır. Protestocu öğretmenlere müeyyideler uygulanmıştır (Yıldırım, 2013, s. 62). 1960’lı yılların özelliği köyden kente göçün hız kazandığı, buna bağlı olarak kentleşmenin ivme kazandığı ve işçi sınıfının varlık mücadelesinin görülmesidir (Karabağ, 2016, s. 16).

Öğretmen hareketinde tesiri olan, Büyük Eğitim Yürüyüşü, Devrimci Eğitim Şurası ve Büyük Öğretmen Boykotu’nu TÖS tertip etmiştir. Öğretmenler düşük maaşları ve artan baskıları boykot etme amacıyla eylem kararı almışlardır (Karabağ, 2016, s. 43). İLK-SEN TÖS’ün davetine icabet etmiştir. 15 Şubat 1969’da Ankara’nın Tandoğan Meydanı’nda 40 bine yakın kişinin katılım gösterdiği yürüyüş tertip edilmiştir. Öğretmenlerin sorunlarına parmak basmayı başaran yürüyüş oldukça ses getirmiştir (Karabağ, 2016, s. 45). Eğitim sisteminde tıkanıklık yaşanması öğretmenlerin sorunları memnuniyetsizliklerin doğmasına neden olmuştur. TÖS ve İLK-SEN’in müşterek tertip ettiği eyleme 109 bin öğretmen katılım sağlamıştır. Eylem 15-18 Aralık 1969 tarihinde TÖS ve İLK-SEN müşterek bir eylem tertip etmiştir. Eyleme 109 bin öğretmen katılım sağlamıştır. Eylem kapsamında öğretmenler 4 gün süresince derslere girmeyi reddetmişlerdir (Karabağ, 2016, s. 46). Öğretmenlerin %70’inin katılım sağladığı eylemlerde 2700 öğretmen açığa alınmıştır. Süreç cezai müeyyidelerle son bulmuştur. 50.300 öğretmen hakkında kovuşturma yapılmıştır. Kovuşturma neticesinde 19.250 öğretmenin davasına takipsizlik kararı verilmiş, 2118 öğretmen açığa alınmıştır. 45.520 öğretmenin maaşı kesintiye uğramıştır. Birçok

öğretmenin görev yeri değiştirilmiştir. Görevden alma ve meslekten ihraçlar yaşanmıştır. Açığa alınan ve görevden alınan öğretmenlerin maaş ödemelerini TÖS yapmıştır. TÖS sorunları ayırarak değil, benzeşerek çözmeyi amaçlamıştır. Toplumun tüm kesimlerini konsolide eden bir tavır sergilemiştir. Türkiye sendikal hareketi açısından 1960 yılı önem arz etmektedir (Karabağ, 2016, s. 47). 1961 anayasasının sunduğu özgürlükçü ortam 1971 Askeri Muhtıra ile beraber kamu personellerinin sendikalaşma hakkı ellerinden alınmıştır (Cerev, 2013, s. 209-210). 1961 anayasasındaki bazı kanunlar 1971 Askeri Muhtırası nedeniyle değişikliğe uğramıştır. TÖS'ün kapatılması da muhtıra ile eş zamanlıdır. Kamu personellerinin sendika kurma hakkı ellerinden alınmıştır. TÖS'ün kapatılmasının ardından 3 Eylül 1973 yılında TÖS mensubu 40 kişi tarafından Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖBDER) kurulmuştur. TÖBDER ise 1979 yılında yasaklı hale gelmiştir (Kılın, Kalaycı, 2021, s. 171-172).

15 Şubat 1969 gününde Büyük Eğitim Yürüyüşü gerçekleştirilmiştir (Gazalcı, 2011, s. 97). Eylem yalnızca TÖS mensuplarından destek görmemiştir. Sendika mensubu olmayan birçok eğitimci eyleme katılım sağlamıştır (Yıldırım, 2013, s. 98).

TÖS ve TÖDMF, 624 sayılı Kamu Personeli Sendikaları Kanunu'nun 14. Maddesinde yer alan toplantı ve gösteri yürüyüşü yapılması kapsamındaki kısıtlamaları gerekçe göstererek, yürüyüş esnasında ortaya çıkabilecek sorunları göz önünde bulundurarak bunları önlemek maksadıyla yürüyüşü düzenlemekten vazgeçmişlerdir. Yürüyüşü gerçekleştirme görevini İdare ve Tertip Komitesi'ne bırakmışlardır (Karabağ, 2016, s. 44-45). Bu adımla TÖS ve TÖDMF isimlerinin yürüyüş kayıtlarında geçmesinin önüne geçilmiştir. Ortaya çıkabilecek hukuki problemler bu atakla çözüme kavuşturulmuştur. İLK-SEN TÖS'ün davetine kayıtsız kalmamış, yürüyüşe katılım göstermiştir. 15 Şubat 1969 günü Ankara Tandoğan Meydanı'nda gerçekleştirilen yürüyüşe yaklaşık 40 bin kişi katılmıştır. Tandoğan Meydanı'ndan başlayan yürüyüş Kurtuluş Meydanı'na kadar sürmüştür (Karabağ, 2016, s. 44-45).

Yürüyüşte tercih edilen sloganların ana teması öğretmenlerin yaşadığı maddi güçlüklerdir. Öğretmenler hayat şartlarının zorluğundan dem vurarak, eyleme kalkışma motivasyonunun maddi yetersizliklerden alındığını ifade etmişlerdir. Eğitim Yürüyüşü bastırılmaya çalışılsa da başarıyla neticelenmiştir. Bu kazanım eylemler kanalıyla

yetkililere gerekli mesajların verilebileceğinin ispatı niteliğindedir (Yıldırım, 2013, s. 95-98).

Hükümetin hoşnutsuzluklar karşısında takındığı tutum toplumda huzursuzluk ve gerginlik meydana getirmiştir. Eğitim sektöründeki tıkanıklıkların giderilmeyişi öğretmenler arasında da memnuniyetsizliklerin baş göstermesine sebep olmuştur. Erzurum'daki öğretmenlerin iş bırakma eylemleri diğer bölgelere de sıçramıştır. Yerel düzeyde organize olunmuş, boykot komiteleri kurulmuştur. Yerelde ayakları yere basan bir tavır sergilenmesi, TÖS Genel Merkezi'ni boykot yapmak konusunda baskılamıştır (Gazioğlu, 2010, s. 98-99).

Büyük Öğretmen Boykotu, 15-18 Aralık 1969 gününde TÖS ve İLK-SEN tarafından müşterek tertip edilmiştir. 109 bin öğretmen 4 gün süresince derslere girmeyi reddetmiştir. Öğretmenler kanunsuz bir genel greve imza atmışlardır (Gazioğlu, 2010, s. 98-99).

Boykot bitimiyle 50.300 öğretmen hakkında kovuşturma yapılmış, kovuşturmaların 19.250'si takipsizlikle sonuçlanmıştır. 2118 öğretmen açığa alınmıştır. 45.520 öğretmene maaş kesimi cezası verilmiş, 3900 öğretmen kıdem indirimi cezasına çarptırılmıştır. 590 öğretmen il dışı, 6.600 öğretmen ise il içi sürgünle cezalandırılmıştır. 1200 öğretmenin dereceleri indirilirken, 400 müdür görevinden alınmış ve 11 öğretmen meslekten ihraç edilmiştir (Karabağ, 2016, s. 47). TÖS, görevden alınan mensuplarının maaşlarını ödeyerek hassasiyetini göstermiştir (Bozkurt, 2013, s. 47).

1933 tarihli 2287 sayılı kanun uyarınca Millî Eğitim Şuraları üç yılda bir toplanmalıdır. Millî Eğitim Şurası bu kanunu ihlal ederek 6 yıl süresince bir araya gelmemiştir (Baykurt, 2000, s. 315-318). Millî Eğitim Şurası biraya gelme tarihini belirleyemeyince, eğitim sorunlarının ivedilikle çözüme kavuşturulması için TÖS Yürütme ve Yönetim kurullarının toplantısında, Devrimci Eğitim Şurası'nın toplanması kararı alınmıştır. Devrimci Eğitim Şurası'nın bir araya gelme amacı mevcut eğitim sisteminin tenkit edilmesi, modern eğitim sisteminin amaç, ilke ve metotlarının tayin edilmesidir (Helvacı, 2013, s. 86-87).

Meslek örgütleri, öğrenci dernekleri, üniversite ve sendikalardan iştirak edilmesi, toplantının yoğunluğunu arttırmıştır. TÖS Genel Başkanı Fakir Baykurt Devrimci Eğitim Şurası'nın açılış konuşması sırasında görüşülecek konuları tayin etmiştir. Toplantının ana hattı çizilmiştir (Helvacı, 2013, s. 86). Devrimci Eğitim Şurası Türk-eğitim sistemine bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamıştır (Yıldırım, 2013, s. 93).

TÖS Eylemleri, kanuna aykırı örgütlenmiştir. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nu ihlal etmek suretiyle kanuna aykırı edimde bulunmuştur. Eylemler kamuoyu gözü önünde gerçekleşmiştir, alenidir. Eylemler şiddetten muaftır. Öğretmenler maaşlarının yetersiz bulmaları sebebiyle eylem gerçekleştirmiş, ortak adalet anlayışına seslenmiştir. Eylemler neticesinde görevden almalar ve gözaltılar yaşanmış, bu yönüyle de eylemden doğan hukuki sorumluluğun üstlenildiği görülmüştür.

2.3. Bahar Eylemleri

Türkiye işçi sınıfı hareketi sendikal örgütlenmelerin de zayıflamasıyla 1980'den itibaren ivme kaybetmiştir (Şahin, 2010, s. 21). 1980'li yıllardan sonraki süreçte sendikal faaliyetlerde tikanıklıklar yaşanmıştır. Bu dönemin en önemli özelliği neoliberal iktisat politikaların tercih edildiği yıllar olmasıdır. Kamu kurumları ihracata dayalı büyüme modelinin kabul edilmesiyle özelleştirilmiştir. Neoliberal politikalara geçiş süreci istemli değil, zoraki olmuştur. 1980 yılında gerçekleşen darbe, süreci başlatmıştır. Askeri vesayet tüm muhalif sesleri susturmuştur. Örgüt ve sendikalar bu susturmanın tezahürü olan yasaklardan nasibini almıştır. Sendikacılık faaliyetleri ivme kaybetmiştir. Sendikalar kan kaybetmiştir (Gürler, 2011, s. 144).

Kamu sektöründe iş sözleşmelerinde pazarlığa oturulması ve sürecin anlaşmazlıkla son bulması gerilimi tırmandırmıştır. Akabinde gerçekleşen 12 Eylül askeri darbesi ile birlikte en etkin yürütülen eylemler olan 1989 Bahar Eylemleri düzenlenmiştir. Bahar eylemleri 1990 yılında Taşkömürü Kurumu'nda başlayan eylemler ve 1991 yılında düzenlenen Zonguldak-Ankara Yürüyüşü ile devam ettirilmiştir. 600.000 işçiyi ilgilendiren toplu iş sözleşmelerinin revize edilmesi gerekliliği 1989 yılında gündeme gelmiştir. Bu durum sendika başkanlarının yer aldığı bir koordinasyon kurulunun kurulmasına neden olmuştur. Maaşların arttırılması konusunda arzu edilen kararlar alınamasa da sosyal yardımlar konusunda anlaşılabilmiştir (Uçkan Hekimler, 2019, s. 908).

Maaşların arttırılması konusunda görüş birliğine varılamaması tıkanıklık meydana getirmiştir. İşçiler 1989 yılının mart ayında başlayan yaklaşık 3 ay devam eden eylemleri başlatmışlardır. Bahar eylemleri sendikaları aşarak yükselen eylemler olması nedeniyle büyük etki oluşturmuştur (Özveri, 2016, s. 703). 1980’li yılların sonu ise sendikal savaşımın tırmandığı yıllardır. 1980’li yılların bitiminde sendikal savaşım tırmanmıştır. Bu dönemin özelliklerinden biri de geleneksel sendikacılık çizgisinden çıkmış olmasıdır (Gürler, 2011, s. 146).

Bahar Eylemleri’nin sebebi, sendikaların kapatılması ve grev yapabilme hakkına resmen son verilmesidir. Bu durumla mücadele edilen süreçte Bahar Eylemleri doğmuştur. İstanbul’da başlayan eylemler birçok ile sıçramıştır. 1989 yılının baharında yaklaşık 600 bin kamu personeli toplu iş sözleşme müzakerelerinde aksaklık meydana gelmesi yayılmanın temel sebebidir. Eylemi, askeri dikimevinde çalışan işçiler göğüslemiştir. 1988 ve 1992 yılları arasında gerçekleşen protestolarda 1,5 milyon işçi yer almıştır. Sınıf savaşımı yükselişe geçmiştir. İşçiler arasındaki suni ayrımlar yok olmuştur. Fabrikalarda kurulan komiteler vasıtasıyla mücadele edilmiştir. İşçilerin sergiledikleri tavırda ısrarcı olmaları kurumları zora sokmuştur. İşçilerin baskılamasıyla 900 Türk-İş idarecisi değişmiştir. Sendikalar, eylemler karşısında beklenen bir tutum sergilememişlerdir. Eylemlerin karşısında yer almışlardır. Eyleme destekte bulunanlar da mevcuttur (Gürler, 2011, s. 147).

İstanbul, Mersin, Ankara’daki eylemlerden sonra birtakım kararlar alınmıştır. Yol-İş Sendikası mensupları 25 Nisan’da servis taşıtlarını kullanmayı reddetmiştir. Bunun sonucu olarak iş yerine geç ulaşmış ve iş başı yapma saatinde değişiklikler görülmüştür. 28 Nisan’da ulusal anlamda iş bırakma eylemleri gerçekleşmiştir. 8.30-9.30 saat aralığında çalışanlar iş bırakmışlardır (Gürler, 2011, s. 148). 1989’da gerçekleşen eylem repertuarları oldukça zengindir. Bu eylemleri Koç şu şekilde sıralamaktadır: “İşyerinde direniş, iş yavaşlatma, viziteye toplu olarak çıkma, fazla mesaiye kalmama, vezne önünde kuyruk oluşturma, işe geç başlama, ara dinlenmelerini “tam” olarak kullanma, miting ve toplantı yapma, gösteri ve yürüyüş yapma, servis araçlarına binmeyerek yürüme, yalınayak yürüme, işyerini terk etmeme, açlık grevi, yemek boykotu, dilekçe verme, ücret fişlerini işverene veya yetkililere gönderme, toplu telgraf çekme, toplu mektup gönderme, toplu iş sözleşmesi dışında ödemeleri reddetme, avansı reddetme, işverence düzenlenen toplantı ve törenlere katılmama, alkışlama, sakal

bırakma, Fak-Fuk-Fon' a başvurma, toplu olarak dinlenme, korna çalma, kefenli basın toplantısı düzenleme, tüketici boykotu yapma, siyah çelenk koyma, siyah gömlek giyme, belden yukarısı çıplak gösteri yapma, işyerinde verilen yemekleri ailelere götürme, pazar boykotu yapma, saç kesme, makine ve teçhizata işverenin işçiye gösterdiği kadar özen gösterme, topluca fırına gidip ekmek alma ve yolu kapatarak yeme, görev dışı iş yapmama, işçi sağlığı ve iş güvenliği alınmamış araç ve makineleri kullanmama, işyerinde kimseyle konuşmama, eş ve çocuklarla gösteri yapma, eşleri boşamak için başvurma, çocukları satılığa çıkarma, ana caddede oturarak trafiği engelleme” (Akt. Gürler, 2011, s. 148).

Sürecin kazandırdığı yeniliklerden biri de; yaklaşık %40'a tekabül eden bir zam yapmayı Türk-İş %70/80 bandında bir zam yapmayı önermiştir. Eylemlerle birlikte 12 Eylül yasakları ihlal edilmiştir. Eylemin başında ekonomik istekler başlayan savaşı, siyasi taleplere de sıçrayarak genişleme göstermiştir. Eylemlerin nihai sonucu seçimlerde oy kaybıdır. Eylemlerde yer alanlar işten çıkarma pratiği ile yüzleşmişlerdir (Tanör & Boratav, 2000, s. 77). Yazında Bahar Eylemleri olarak geçen, İşdemir ve Karabük fabrikalarında gerçekleşen 20 bin kişinin katılım sağladığı grevler, 30 ile yayılmıştır. Türk-İş'e mensup 15 ayrı işkolunda görev alan işçiler 137 gün boyunca grev yapmışlardır. Birçok eylem biçiminin görüldüğü protestolar özgünlüğü sebebiyle yankı uyandırmıştır. Bahar eylemlerinin önemli bir diğer özelliği de 1980 yılından sonra gerçekleşen ilk toplumsal edim olmasıdır (Şahin, 2010, s. 28). Türkiye'de işçi hareketinin toplumsal mekanlarında dönüşüm görülmektedir. Eylem biçimleri arasında çıplak ayakla yürüme, oturma eylemleri bulunması eylem mekanının sokak ve caddelere taşmasına neden olmuştur. İş aksatma eylemi kapsamında hekim hakkından toplu halde faydalanılması, hastanelerin de eylem mekanına dönüşmesine vesile olmuştur. Sessiz kalma, kefen giyme, sakal bırakma, ölüm orucu gibi eylemlerle işçi bedeni de eylem mekânı haline gelmiştir (Dursun, 1998, s. 232-233).

Bahar eylemlerinde kadınların temsili anne, kardeş statüsüyle değil, işçi kimliği ile sağlanmıştır. Eşlerine yardımcı olmak amacıyla düzenledikleri eylemlerde ekonomik hayatta işgal ettikleri yerle değil, aile yaşantısındaki konumlarıyla var olmuşlardır. Kadınların boş tencerelerle katılım sağladıkları eylemlerin, geleneksel noktalara dokunduğu da görülmektedir. Eylemlerde sözlü ifadeye ek olarak yazılı ifadelerin kullanımı da yaygındır (Dursun, 1998, s. 232-233). Bahar eylemlerinde alışlagelmemiş

eylem biçimleri tercih edilmiştir. Bu eylem biçimleri; Trafiği durdurma, siyah çelenk bırakma, iş yerlerini işgal etme, servis taşıtlarını kullanmama, sakal bırakma olarak sıralanabilmektedir. “Botan Zonguldak Elele” sloganı ile ilerleme sağlanmaya çalışılsa da Gerede’ye kadar salındırılabilmiştir (Kahya, 2010, s. 16). Dönemin başbakanı Turgut Özal eylemleri tenkit etmiştir. Diğer fabrikalarda gerçekleştirilmesi planlanan boykotların da erteltilmesi hükümet ile işçilerin arasının açılmasına neden olmuştur. Durumun nihai sonucu 1989 seçimlerine de tezahür etmiştir (Hekimler, 2019, s. 908).

12 Eylül sıkışıklığının sonladığına işaret eden Bahar Eylemlerine yüksek katılım olmuştur. Cadde, sokak ve iş yerleri eylem mekanına dönüşmüştür. Eylemler işçi hareketinin biçimlenişini ortaya koyan meşru bir nitelik barındırmaktadır (Taş, 2012, s. 74). 1990 yılı eylemlere katılımın doruk noktasına ulaştığı yıl olma özelliği taşımaktadır. 1989 seçimlerinin hezeyanı ile maaşların arttırılması için yapılan eylemlere direnilmemiştir. Kısa sürede anlaşma sağlanmıştır (Akkaya, 2015, s. 5). 1987 yılından başlayarak 1989 yılını da içerisine alan dönem protestolara katılımın en yoğun olduğu dönemdir. 1980’den sonraki dönemde kolektif işçi eylemleri görülmektedir. 26 sendikanın birliktelik içerisinde yürüttüğü Bahar Eylemleri kolektif işçi eylemlerine örnek verilebilmektedir (Şahin, 2015, s. 178-179). 1989 yılı birçok iş yerinde boykotların gerçekleştiği yıldır. Sendika desteği almadan eylem yapan 600.000 işçi Bahar Eylemleri ismi verilen eylemlerde büyük kazanımlar elde edilmiştir (Karahisar, 2008, s. 88).

Askeri rejimin işçi hakları üzerindeki kısıtlamaları, işçilerin örgütlenme hızını kesmiştir. Neoliberal politikalara geçiş bir dizi düzenlemeyi de beraberinde getirmiştir. İşçilerin karşı hareketlerin bu işleyişin önünde bir engel olarak duracağına inanılmıştır. Bu nedenle baskıcı bir idare benimsenmiştir. Bahar Eylemleri yeni bir sürece kapı aralamış ve baskıcı havayı dağıtmıştır (Özcan, 2021, s. 79).

Bahar Eylemleri kanuna aykırı örgütlenmiştir. Yaklaşık 40 farklı eylem biçimi tercih edilmiştir. Bu durum eylem repertuarının zenginliğini göstermektedir. Eylemler kamuoyuna açık gerçekleşmiştir. Sivil itaatsizliğin şiddetsizlik unsuru korunmuştur. İşçiler çalışma koşullarını protesto ederek ortak adalet anlayışına çağrıda bulunmuştur. Eylemler sonucunda yaşanan işten çıkarmalar eylemden doğan hukuki sorumluluğun üstlenildiğini ortaya koymaktadır.

2.4. Beyaz Eylemler

Meslek örgütleri uzmanlık bilgisine sahip bireyleri bir araya getiren oluşumlardır. Bu mesleki organizasyonlar Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetlerin adeta yardımcı kurumları gibi mesai harcamıştır. Meslek örgütleri; 1961 Anayasası'nın sonrasında kanunla kurulan, otonom kamu kurumu statüsüne sahip ve kararların demokrasi ile alındığı yapılardır. Modernleşme ve kapitalistleşme sürecinin getirmiş olduğu gelişmeler bunlara ek olarak toplumsal yaşamın kompleks bir hal alması ve uzmanlaşmayla birlikte çıkarların temsilcisi olarak görülen örgütlerin hükümetlerle araları açılmıştır. Toplumsal ve siyasal alandaki çokluğun bilhassa 70'li yıllarda meydana getirdiği aşırı siyasallaşma meslek örgütleri üzerinde oldukça tesirli olmuştur. Meslek örgütleri de siyasal kutuplaşmanın tarafı olagelmektedir (Bora, 2000, s. 265–269).

Beyaz Eylemler başlaması nisan ayının sonuna tekabül etmektedir. Beyaz Eylemler, 29 Nisan 1989 tarihinde Ankara Tabip Odası'nın Ara Genel Kurulu'nda 700 doktorun göstermiş olduğu duyarlılık ve kararlılığın tezahürüdür. 1980 sonrası süreçte iyileştirmenin vaatle sınırlı kalıp pratiğe dökülememesi, beyaz eylemlerin doğmasına neden olmuştur. İnsanın insan olma vasfına yakışmayan şartlarda tutulan nöbetler, sürecin tetikleyici nedeni olmuştur. Beyaz Eylemler doktorların yaşadığı ekonomik problemlerin çözüme kavuşması amacıyla tertip edilmiştir (Aksoy, 2007, s. 100). Ankara Numune Hastanesi'nde görev yapan 1000'i aşkın sağlık personeli nöbetleri protesto etmiştir. 1 Haziran'da yaklaşık 1000 sağlık personeli Abdi İpekçi Parkı'nda bir araya gelerek, beyaz önlüklerini Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın önüne bırakmıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bırakılan beyaz önlükler tansiyonu yükseltmiştir. 18 Haziran'da işler iyice çığırından çıkmış, Büyük Beyaz Miting için başvuruda bulunulmuştur. Beyaz eylemlerin; İzmir, İstanbul ve Bursa'ya sonrasında diğer illere sıçraması yetkilileri önlem almaya itmiştir (Soyer, 2005, s. 161-162).

Yetkililerin takındığı tehditvari tutum tıkanıklığı gidermede etkili olamadığı gibi sürtüşmeyi arttırmıştır. 1980 yılı sonrasında sağlık sektöründe gerileme meydana gelmiştir. Beyaz Eylemler içerisinde en fazla tartışmaya mazhar olan konu, hastaya yeterince süre ayırabilme hususundadır. 1980'li yılların sonrasında sağlık yatırımlarına ayrılan payda gözle görülen azalmalar, sağlık hizmetlerinin nüfus artışını

karşılayabilecek potansiyele sahip olmaması, sağlık personeli ile sağlık hizmeti almak isteyen bireyin arasını açmıştır. Sağlık personelinin muayene esnasında özensiz davranışları, hastane önünde yığılan hastalar bu durumun en güzel örneğidir (Soyer, 2005, s. 163). Beyaz Eylemler nisan ayının sonunda gerçekleşmiş ve haziran ayında yükseliş yakalamıştır. Bu yükselişi Tabip Odaları temsilcileri, TTB ve Sağlık Bakanlığı'nın yaptığı görüşmeden sonra düşüşe geçmiştir. Beyaz eylemlerin devam ettirilmesindeki azmi bu görüşme kırmıştır. Beyaz Eylemlere ekseriyetle ücretli hekimler katılım sağlamıştır. Beyaz eylemler sağlık personelinin çalışma şartlarına verdiği reaksiyonun ürünüdür. Eylemlerin ivme kaybetmesinin nedenleri; Ankara'da sağlanan yükselişin diğer illerde yakalanamaması, havaların ısınmasıyla beraber protestocuların rehavete kapılması ve eylemin kitlesel oluşu karşısındaki tecrübesizlik hali sıralanabilmektedir (Soyer, 2005, s. 164-165). Halk sağlığı merkezleri, belediye ve sağlık hizmetleri alanlarında raporlar hazırlanarak sürece katkı sunulmuştur (Aksoy, 2007, s. 100). Örgütün içerisindeki fikir ayrılıkları yeni yönetimleri de beraberinde getirmiştir. Örgüt içi uzlaşmazlıklar baş göstermiştir. “Etkin Demokratik TTB” sloganı örgüt içerisindeki anlaşmazlıkları ortaya sermektedir. Liderin dominant tavrı eleştirilmiş, üyeler söz hakkına sahip olmadıklarından yakınmışlardır.

TTB’li bir katılımcı bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

O beyaz eylemlerin çıkışı Ankara Tabip Odasıdır (ATO) TTB Merkez Konseyi değildir. ATO kökenlidir ve belki çok konuşmayız ama o dönem ATO yönetimiyle Merkez Konseyi arasında hafif de olsa bir dünya görüşü farkı vardır. Nitekim hemen beyaz eylemleri izleyen seçimlerde ATO yönetimi TTB yönetimine gelmiştir... TTB içinde şöyle bir süreç yaşadık biz: 90'lara kadar başkanın vizyonun daha önemli olduğu ve başkanın kişiliğinin hekimlerde ve toplumdaki ve hatta Sağlık Bakanlığı ve hükümet tarafından algılanış biçiminin daha önemli olduğu bir dönemdi ve o başkan hakikaten Nusret Hoca'nın kişiliğinde somutlanıyordu... Fakat 90 sonrası ATO yönetimindeki ekibin TTB yönetimine de gelmesiyle birlikte başkanın değil de ekibin, yönetici ekibin ve o yönetici ekibin çevresindeki yakın halkanın daha önemli olduğu, dolayısıyla kişilerin, kişisel görüntünün, işte kişisel karizmanın diyelim daha geri plana çekildiği, kişilerin üzerindeki akademik kimliklerin daha geri plana çekildiği, buna karşılık anlayışın, ...tıp alanında somutlaşan dünya görüşünün, değerlerin ve o

değerleri savunmada sergilenen militan tutumun, örgütsel tutumun daha ön plana çıktığı bir süreci yaşadık... (Aksoy, 2007, s. 126).

Toplumun tüm bireylerine eşit, erişilebilir ve ücretsiz sağlık hizmeti verilmesi için yoğun çaba sarf edilmesi muayenehane sahibi doktorları hoşnutsuz kılmıştır. Doktorlar, sorunlarıyla ilgilenilmediği, halk sorunlarına eğilindiğini ileri sürmüştür (Aksoy, 2007, s. 126). Doktorlar özlük hakları yönünden 657'ye bağlıdır. Bu durum doktorlarda uzmanlaşmadıkları müddetçe kurumlarda istenilen ölçüde yer alamayacakları fikrini yeşertmektedir. Bu durum eyleme gitmelerindeki temel nedenlerden biridir (Akdur, 1991, s. 49). Toplumların hayat kalitesini ortaya koyan enstrümanlardan biri de sağlıktır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri hakkında ipuçları vermektedir. Bu sebeple hükümetlerin odağına, sağlık hizmetlerinin kalitesini arttırmak girmektedir (Memişoğlu, 2016, s. 63-64). Bu süre zarfında TTB bütünüleyici bir tavır ortaya koyamasa da bazı kulvarlarda çalışmalar yapmıştır. (Aksoy, 2007, s. 100).

Beyaz eylemler, İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde gerçekleştirilmiştir. Ankara Tabip Odası 2 Mayıs 1988 tarihinde gergin bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda tertip edilmesi planlanan eylemler için komisyonlar kurulmasına karar verilmiştir. 10 Mayıs'ta komisyonlar bir araya gelmiştir. 17 Mayıs'ta beyaz eylemler başlamıştır. Numune Hastanesi'ndeki toplu nöbetle beyaz eylemlerin başlaması eş zamanlıdır. Toplu nöbet kendine özgü nüanslar barındırmaktadır. Nöbetin kendine has taraflarından birini de küçük sloganlar ve yaka kartları oluşturmaktadır. 1 Haziran'da Beyaz Önlük Bırakma Eylemi gerçekleşmiştir. Eylem kadar ses getiren bir diğer şey de Sağlık Bakanı Halil Şıvgın'ın yaptığı açıklamalardır. Şıvgın doktorların önlüklerini çıkararak yaptıkları eylemi istifa etmek olarak değerlendirmiştir. Bu eylemin yeni bir istifa şekli olarak kabul edilmesini istemediğini ifade etmiştir (Soyer, 1993, s. 40-41).

Beyaz eylemlerin diğer illere sıçramasında ve uzun ömürlü olmasındaki motivasyon, eylemcilerin vaatlerle yetinmeyip, vaatlerin neticelendirilmemesi durumunda yılmayacağı imajını vermeleridir. Bu kararlı tutumun nişanesi olarak Sağlık Bakanlığı yetkilileri Ankara Tabip Odaları tarafından sıklıkla uzlaşmak amacıyla görüşmelere davet edilmiştir. Beyaz Eylemlere; Türk Eczacılar Birliği, Türk Diş Hekimleri Birliği, Sağlık Teknisyenleri Birliği, Veteriner Hekimleri Birliği, Ankara

Eczacı Odası, Ankara Barosu, Türk-İş ve Sağlık-İş Sendikası iştirak etmiştir. Bunun yanı sıra birçok parlamenter aktif katılım sağlayarak eylemlere destek vermiştir (Soyer, 1993, s. 43).

Ankara ve İstanbul Tabip Odaları bir hafta ara ile yürüyüş yapmak için başvuruda bulunmuşlardır. Ankara Tabip Odası'nın başvurusu kabul edilmiş, İstanbul Tabip Odası'nın başvurusu sürpriz şekilde reddedilmiştir. Reddedilme gerekçesi olarak Olağanüstü Hal Kanunu gösterilmiştir. İstanbul eylemine izin verilmeyişinde; Ankara'da yapılan eylemlere katılımın çok yüksek olması, hekimlerin hak arayışındaki kararlı tutumunun payı büyüktür. Tüm bunlar yönetimi önlem almak zorunda bırakmıştır. Doktorlar, demokratik hak arama yolculuklarının sekteye uğratılıp, kanun dışı eylemlere sürüklenmek istendikleri kanaatini taşımaktadır. Doktorlar, provoke edilmeyecek kadar şuurlu olduklarını ifade etmiştir. Yürüyüşü gerçekleştirmek hususunda son derece kararlı bir tutum sergilemişlerdir. Sağlık sistemindeki tıkanıklıkların mesuliyetinin kendilerine ait olmadığını izah etmişlerdir.

Eylemle, sağlık hizmetlerinin işleyişindeki aksaklığın sebepleri hususunda halkı aydınlatma amacı güdülmüştür. İstanbul Tabip Odası Yönetim Kurulu yürüyüş kararı alıp, valiliğe başvuruda bulunsa da türlü gerekçelerle reddedilmiştir. Doktorlar yönetim tarafından görülmedikleri inanişindedir. Sağlık sistemindeki duraksamada günah keçisi olarak gösterilmekten rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Yürüyüş yapmak için verdikleri dilekçelerin reddi heveslerini kırmaya yetmemiştir. İstanbul Tabip Odası sorumluluğu dahilinde problemleri kamuoyuna duyurabilmek amacıyla “beyaz önlüklü sessiz yürüyüş” gerçekleştirmek istemiştir. İstanbul Tabip Odası, 18 Ekim 1988 tarihinde Şişli Etfal Hastanesi'nin Konferans Salonu'nda toplantı düzenlemiştir. Toplantıda Prof. Dr. Ferruh Korkut'un: “*Amacımız hep birlikte güçlü bir hekim hareketi yaratmaktır.*” sözü vurucudur. (Güner, 1993, s. 130-134). Doktor hareketinin ilk basamağı Beyaz Gömlekliler Yürüyüşü'dür. Doktorlar, Beyaz Gömlekliler Yürüyüşü gerçekleştirmek için 11 Aralık 1988 tarihinde bir araya gelmişlerdir. Doktorlar bu yürüyüşü organize ederken sağlık sektöründeki problemlerin ileticisi olmayı amaçlamıştır. Doktorlar sağlık hizmetlerine ayrılan payın küçüklüğünü, sağlık politikalarının yetersizliğini tenkit etmiş; doktorluk mesleğinin şeref ve haysiyetini muhafaza etmeyi hedeflemişlerdir. İstanbul Hastanesi Tabip Odası temsilcilerinden

Hüseyin Altun: “*emeği en çok gasp edilen meslek grubu hekimlerdir.*” sözü bu konudaki ortak kanaati ortaya koymak açısından önemlidir (Güner, 1993, s. 143).

Doktorlar, yürüyüşü gerçekleştirmek konusunda oldukça ısrarcı davranmışlardır. Anayasa’nın 34. Maddesi ve 2911 sayılı kanuna göre toplantı ve gösteri yürüyüş hakkının her yurttaşa tanımlanması doktorların baskısını arttıran sebeplerden biridir. Kamu personellerinin toplantı ve gösterilerde bulunmasını yasaklayan bir kanunun var olmayışı doktorları cesaretlendirmiştir (Güner, 1993, s. 147).

İzmir Tabipler Odası 27 Kasım 1988 tarihinde Yönetim Kurulu Başkanı Dr. Orhan Süren’in başkanlığında, doktorların katılım sağlayacağı bir yürüyüş organize etmiştir. Yürüyüşün amacı artan sağlık ve doktor problemlerini protesto etmektir. Yürüyüşe kurulca tayin edilen pankartlar haricinde pankart kullanılmaması şartıyla ve yine belirlenen gün, mekân ve zamanda gerçekleştirilmesine müsaade edilmiştir (Şemin, 1993, s. 119). Doktorlar sağlık sektörünün ve sağlık personellerinin problemlerini görünür kılmak amacıyla bir irade ortaya koymuşlardır. Yürüyüşe 1200 kişi katılım sağlamıştır. Katılımcıların ekseriyetle asistan ve pratisyen doktorlar olduğu görülmüştür. Yürüyüşün ismi “Artan Sağlık ve Hekim Sorunları” olarak belirlenmiştir. Yürüyüşün isminde doktor ibaresinin yer alması genel katılımı zayıflatmıştır. Diğer sağlık personelleri beklenen ölçüde rağbet göstermemiştir. Yürüyüşe coşkulu bir hava hâkim olmuştur.

Genel anlamda disiplinin ve düzenin elden bırakılmadığı bir yürüyüş organize edilmiştir. “Hekimlere Sendika Hakkı Verilsin” sloganı dikkat çeken sloganlardan biri olmuştur. Türkiye’nin üç büyük iline sirayet eden beyaz yürüyüşler, doktor sorunlarını kamuoyu ile paylaşmak ve bu sorunları boykot etmek amacıyla düzenlenmiştir. Akabinde ocak ayında Ankara’daki 10’dan fazla hastanede doktorların diğer sağlık personelleriyle birlikte ücretlerdeki artışı yetersiz bulmalarını gerekçe göstererek yemek yemeyi reddetmeleri, farkındalık oluşturma ve sivil itaatsizlik örneği ortaya koymak noktasında oldukça değerlidir (Şemin, 1993, s. 123-124).

Beyaz Eylemler; kanuna aykırı örgütlenmiştir. Eylemler kamuya açık ve alenidir. Eylemlerde şiddet pratikleri görülmemektedir. Eylemlerde doktorlar ağır çalışma koşullarını ve uzun nöbet saatlerini gerekçe göstererek ortak adalet anlayışına seslenmiştir. Eylemlerde hukuki sorumluluğun üstlenildiği görülmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 1990-2000 YILLARI ARASINDA GERÇEKLEŞEN SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ

Çalışmanın ikinci bölümünde, 1960’lı yıllardan başlayarak 1990 yılına kadar Türk siyasi hayatında önemli yeri olan sivil itaatsizlik eylemleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, kronolojik sıra ile çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye’nin 1990 yılı ile 2000 yılları arasındaki siyasi hayatına tesir eden sivil itaatsizlik eylemleri ele alınacaktır. Buna göre bu bölümün alt başlıklarında sırasıyla Bergama köylülerinin direnişi, Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri, Başörtüsü eylemleri, Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri ve Açlık grevleri değerlendirilecektir. 1990-2000 yılları arasındaki dönem kısaca Türkiye’nin 1990’lı yılları Türk siyasi yaşamına etki eden sivil itaatsizlik eylemlerin çoğunluğunu barındırmaktadır.

1980 Askeri Darbesi’nin ardından toplumsal muhalefet için suskunluk yılları olarak değerlendirilen 1980’li yıllar boyunca sokak eylemleri çok etkisiz düzeydedir. 1987 senesinde seçimlerin yapılması ile normalleşme sürecine girilen ülkede, toplumsal muhalefetin özneleri uyanmaya başlamış, kitlesel eylemlerde artışlar yaşanmıştır. Toplumsal hareketlerin yeni aktörler kazandığı bu dönemde bireyler politik kaygılarla yeni örgütlenme metotları üreterek eylem repertuarını zenginleştirmiştir. Bu bağlamda, daha önce siyasal aktör olarak görülmeyen sıradan yurttaşlar, anneler, köylüler gibi grupların politize olduğu görülmektedir. 1990’lı yılların eylemlerinin en belirgin özelliği ise, bu sonradan politikleşen öznelerin barışçıl repertuarlara yönelmesidir (Sanlı, 2003, s. 7).

Türkiye’nin 1990’lı yılları Kürt hareketi ve Siyasal İslam’ın irtifa kazandığı yıllardır (Çağlayan, 2005, s. 25). Bu dönemde odaklaşılan iki temel sorun terör ve kimlik sorunu etrafında odaklanan ayrışmalar olmuştur. 1980’lerde kurulan,

faaliyetlerini 1990'lı yıllarda arttıran PKK, 1990'larda etkinlik gösteren Hizbullah gibi terör örgütleri bu dönemde yoğun saldırılar gerçekleştirmiştir (Akşin, 2013, s. 281). Bu dönemden terör ve etnik ayrışmalara ek olan ve en fazla tartışılan konulardan biri de ekonomidir. Birçok sözveri ile iktidara gelen koalisyon hükümetleri taahhüt ettiklerini gerçekleştirememiş, başarılı bir siyaset yürütememiştir. Başbakan Turgut Özal'ın şaibeli ve ani ölümü akabinde Süleyman Demirel'in başbakanlığı ile koalisyon iyice zayıflamış ve siyasi istikrar bozulmuştur. 1995 yılında yapılan erken seçimler ile bu koalisyonun sona ermiştir. 1995 genel seçimlerinden Refah Partisi'nin birinci parti olarak çıkışı, siyasal İslam'ın görünürlük kazanması askeri kanadı hoşnutsuz kılmış ve müdahalelerini arttırmıştır. Bu müdahaleler sonucu diğer partiler RP ile koalisyon kurmamış; Anavatan Partisi (ANAP), Doğru Yol Partisi (DYP) 3 ay yönetimde kalabilecek ANAYOL hükümetini kurmuşlardır. 1999 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Demokratik Sol Parti (DSP) ile ikinci parti Milliyetçi Hareket Partisi ve ANAP koalisyon hükümeti kurmuşlardır (Kaya Karadağ, 2018, s. 85-87).

Birçok kırılan koalisyonun yönetimde olduğu 1990'lı yıllar, ekonomik istikrarsızlıklar, kimlik bunalımları ve terör sorununun yanı sıra bir de post-modern darbeye şahitlik etmiştir. 1990'ların ruhuna bu çerçeveden bakıldığında, karanlık yıllar olarak bilinen bu dönemde farklı yurttaş gruplarının politize olması ve rasyonel bir seçim olarak sivil itaatsizlik eylemlerine yönelmeleri anlamlıdır. Kısaca, 90'lı yıllarda görülen yurttaş mücadeleleri genel olarak barışçıl seyretmektedir. Buradan hareketle, çalışmanın bu bölümündeki alt başlıklarda sırasıyla bu barışçıl itaatsizlik eylemleri incelenmektedir.

3.1. Bergama Köylülerinin Eylemleri

Bergama Köylü Direnişi, Türkiye'de gerçekleşen en uzun soluklu çevreci sivil itaatsizlik eylemlerinden biri olma niteliği taşımaktadır. İzmir'in Bergama ilçesinde siyanürle altın arama faaliyetine verilen reaksiyonun ürünü olan eylemler üç aşamadan oluşmaktadır. Bergama Belediye Başkanı Sefa Taşkın'ın gösterdiği çaba ile başlatılan hukuki süreç, 1990-1996 yılları arası hukuk savaşı ve bilgilendirme dönemi olarak hareketin ilk safhasını oluşturmuştur. Hareketin ikinci aşaması olan 1996-1998 yılları arası hukuk savaşına kitlesel eylemlerin eklenmediği süreçtir. Hareketin son aşaması olan 1999-2005 yılları arası ise hareketin irtifa kaybettiği ve hareketin karşısında yer alan

muhalif kitlenin de oluştuğu dönemdir (Sezer şanlı, 2022, s. 102; Kaya, 2008, s. 83). Hareketin ikinci aşaması, sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmesine sebep olan aktivizm dönemidir.

İzmir'in Bergama ilçesini içerisine alan ve civardaki 15'i aşkın köyü doğrudan etki alanına sokan siyanür kullanarak altın arama faaliyeti, Eczacıbaşı şirketi'nin ilgili mercilerden almış olduğu arama ruhsatını Eurogold isimli şirkete geçirmesiyle başlamıştır (Erol, 2008, s. 197-198; Erkeker Bilici, 2018, s. 80). Bergama'da Eurogold'un siyanür kullanarak altın arama faaliyeti gerçekleştirmesi, başta yöre halkı olmak üzere kamuoyu tarafından ciddi reaksiyonlarla karşılanmıştır. Bergamalıların geçim kaynakları ekseriyetle pamuk, tütün üretimi ve büyük baş hayvancılıktır. Bulundukları bölgede altın arama faaliyeti yöre halkını heyecanlandırmış, yeni bir istihdam seçeneği köylüleri umutlandırmıştır. Çıkarılan altının siyanürle işleneceği bilgisine erişen köylülerin heyecanı kısa süre içerisinde yerini tedirginliğe bırakmıştır ( ımrın, 2015, s. 312). Yöre halkı yaşam alanlarını korumak için kitlesel bir karşı koyuş içerisine girmiştir. O süreçte Belediye Başkanı Sefa Taşkın Bergamalıların direnişini şu sözlerle değerlendirmiştir: *“Bergama halkının siyanürlü altına karşı sürdürdüğü mücadele bir  evre hareketi ya da bir  evre savaşında çok, bir yaşam kavgasıdır”* (Akt.  ımrın, 2015, s. 312-313). Eurogold şirketinin resmi makamlar tarafından almış olduğu izinle altın madenini siyanür kullanarak işletileceğinin duyulması üzerine, yöre halkının yoğun tepkisi Bergama Eylemleri'ni doğurmuştur (Aslan, 2007, s. 104). Yöre halkının bilgilendirilmesinde akademisyenlerin payı büyüktür. Akademisyenlere ek olarak bazı kanaat liderlerinin halkın örgütlenmesinde doğrudan etki sahibi olduğu görülmüştür (Erol, 2008, s. 197-198; Erkeker Bilici, 2018, s. 80).

Bergamalı köylüler 7 yıl süren hukuk savaşında önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Mahkemenin altın arama faaliyetini durdurma kararına karşın maden işletmesi, hükümet ve hükümetin altın arama çalışmalarına hız kesmeden devam edilmesi yönünde karar vermesi ile eylemlerin pimi ateşlenmiştir ( zay, 2003, s. 132). Sivil itaatsizlik eylemlerinin başladığı 1996 yılı eylemlerin ulusal ve uluslararası kamuoyunda duyulmaya başlandığı, kolektivit  içerdiği bir periyod olarak öne çıkmaktadır. Bundan  nceki süreç, avukatların hukuk mücadelelerinin ağırlıkta olduğu bir nitelik taşır. Bergamalıların siyanürle altın arama girişimine karşı geliştirdiği ilk

kitlesel eylem 1995 yılının aralık ayında Bergama köylülerinin erkeklerinin yarı çıplak biçimde protesto yürüyüşleri gerçekleştirmesidir (Kılınç, 2020, s. 129). Daha sonra, 15 Kasım 1996'da İzmir-Çanakkale karayolunu saatlerce trafiğe kapatılması yine kamuoyunda köylülerin eylemlerinin duyulmasına neden olmuştur. Bergamalı binlerce köylü yolu trafiğe kapatma eyleminden 10 gün sonra (25 Kasım) sonra omuzlarına aldıkları tabutlarla Chopin'in cenaze marşının eşlik ettiği ve "Mezarımızı kazmayın" sloganlarının atıldığı bir yürüyüşle eylemlerini genişletmişlerdir (Candan, 2017, s. 28-29; Reinart, 2003, s. 60-61). Kasım ayı boyunca süren eylemler aralık ayının sonuna kadar belli aralıklara sürdürülmüştür. 23 Aralık 1996 günü Bergama köyünün erkekleri yarı çıplak bir biçimde bildiri dağıtmak suretiyle kamuoyuna çağrıda bulunmuştur. 1997 yılının ocak ayında altın arama faaliyetinin doğrudan etki alanındaki köyleri içine alan bölgenin yarısında referandum yapılmış ve siyanürle altın işletilmesi faaliyetine karşı irade ortaya konulmuştur (Doğan, 2018, s. 226).

Yaklaşık 3 ay sonra (Mart 1997) ayında işletmenin maden çıkarma işlemi için patlatıcı kullanması yöre halkını endişelendirmiş, bu durum üzerine Bergama Cumhuriyet Meydanı'nda meşaleli yürüyüşler gerçekleştirilmiştir. Eylemi büyültmeye karar veren binlerce Bergamalı madeni işgal etmiştir. Eylemciler işgal kapsamında şiddet pratiklerinden uzak kalmayı tercih etmiştir. Gece yarısı madeni ele geçiren köylüler oturma eylemi gerçekleştirmiş, bu eylem birkaç köylünün gözaltına alınmasına sebep olmuştur (Reinart, 2003, s. 61-70). 22 Nisan 1997'de yaklaşık 5000 Bergamalı köylü yüzlerine boya sürerek, ellerine aldıkları balta ve kazmalarla madeni yeniden işgal etmişlerdir. Eylem sonucunda 19 Bergamalı gözaltına alınmıştır (Candan, 2017, s. 28-29; Reinart, 2003, s. 60-61). Bergama çevre hareketi, kullandıkları farklı eylem biçimleriyle repertuarını zenginleştirmesi açısından ayrı bir yerde durmaktadır. Direniş, 1996-1999 yılları arasında en parlak dönemini yaşamıştır (Çımrın, 2015, s. 313). Bergama Köylü Hareketi'nin parlak dönemler geçirmesinde kadın varlığı yadsınamaz boyuttadır. Bergamalı kadınların eylemlerin örgütlenmesinde payı büyüktür. Kadın eylemcilerden Ayşe Girgin eylemlerin kendine sunduğu katkıyı şu sözleriyle ifade etmektedir: *"Bu maden bizi açtı. Şimdi İstanbul, Ankara bilmem nere... Ne kıvrak lazım bana, ne manto lazım. Şalvarla gittim anam, şalvarla. Bu dışımın değişikliği. Ya içim? İçim de değişti. Sesimi çıkarmayı öğrendim, korkmamayı..."* (Akt. Reinart, 2003, s. 171). Kadınların eyleme iştirak etmesiyle yöredeki kadın algısında değişimler yaşanmış,

kadınlar etkinleşmiş, birer özneye dönüşmüştür. Yörenin kadınlarından Rahime Özyaylalı bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Ehliyet alsaydım ayıplanırdı, mücadele bunları değiştirdi. Şimdi erkek kadın ilişkileri çok rahat.*” (Akt. Reinart, 2003, s. 171).

Bergamalılar, köylülerin lehine verilen Danıştay kararlarına uyulmaması üzerine, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) başvurmuş ve kazanımlar elde etmiştir. Mahkeme kararına rağmen altın arama faaliyetinin devam ettirilmesi Bergamalı köylülerin haklı bulunma sebeplerinden biridir. AİHM, Türkiye’ye tazminat cezası uygulanmasına hükmetmiştir. Türk hükümetinin 315 davacıya toplamda 945 bin Euro tazminat ödemesine karar verilmiştir (Candan, 2017, s. 28-29). Hak arama özgürlüğünü kararlılıkla sürdüren köylüler, maden açılışı sonrasında şahsi menfaatleri doğrultusunda direnişten el çekmişlerdir. Muammer Tuna’nın (2006: 36) bu hususta mühim bir değerlendirmesi bulunmaktadır: “...altın madeninin kuruluş aşamasında madeni kuruluşuna karşı güçlü bir direnç gösteren ve bu alanda örnek bir çevresel örgütlenme sergileyen Bergama köylüleri, madende iş bulmalarıyla birlikte bu dirençlerinden vazgeçmişlerdir” (Akt. Çımrın, 2015, s. 315). İlkesel tutum farklılıkları nedeniyle ters düşen köylüler anlaşmazlığa düşmüştür. Köylü anlaşmazlıkları direnişi zayıflatmıştır (Çımrın, 2015, s. 315).

Sonuç olarak, Bergama çevre hareketi yaklaşık 25 yıl sürmüştür. Zamanla ekonomik problemler baş gösterince köylü birliğinde parçalanma meydana gelmiştir. Madenin sağladığı istihdam, madende çalışmak isteyen köylülerle, kati suretle madenin karşısında duran köylüleri birbirine düşürmüştür (Çımrın Kökalan & Candan, 2014, s. 25). İşletmenin sunduğu imkanlar, karşıtlığın keskinleşmesine neden olmuştur. Bayramlarda ve diğer özel günlerde köylülere yapılan ayni ve nakdi yardımlar; yöre halkının sosyal ihtiyaçlarına hizmet eden tesis, düğün salonu gibi yapılar işletmeye olan sempatiyi arttırmıştır. İşletmenin köylünün fatura ödemelerini yapması, Bergamalıların fikirlerindeki kayışın sebebi olan parametrelerdir. Bergama Direnişi’nde figür haline gelen aktivistlerden birinin şu sözleri bu durumu özetler niteliktedir: “*Yıllarca karşı çıktım madene. Ama keşke karşı çıkmasaymışım. Eskiden burada maden var diye çığırıyorduk, inan bugün devlet bu madeni kaldırsa burdan, neden kaldırıyor, emek kapımızı neye kapatıyosun diye çığırırız*” (Akt. Çımrın Kökalan, 2014, s. 32). Geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan köylüler, düzenli gelire sahip olamamaktan

yakınmakta iken; madenin sağladığı istihdamla düzenli gelir ve sigorta elde etmiştir (Çımrın Kökalan & Candan, 2014, s. 37).

Bergama halkının göstermiş olduğu direniş, literatürde özellikle ikinci aktivizm evresi açısından sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmektedir. Bergama Köylülerinin Direnişi uzun soluklu sivil itaatsizlik eylemleri arasına yerleşmiştir. Siyanürle altın arama faaliyetinin karşısında duran Bergamalılar hukuki haklarını kullanmış, şirketten davacı olmuşlardır. İzmir İdare Mahkemesi'nde açılan davanın reddedilmesi yöre halkını kanun dışı pratiklere sevk etmiştir/ yönelmesine sebep olmuştur. Bergamalı eylemciler, eylemlerinden doğan hukuki yaptırıma rıza göstererek eylemlerini devam ettirme iradesi göstermişlerdir (Erol, 2008, s. 212-213). Eylemler süresince barışçıl metotlar kullanılarak, şiddetsizlik unsuru muhafaza edilmiştir. Kamuoyu vicdanına çağrıda bulunulmuştur. Eylemler kanuna aykırılık unsurunu taşımaktadır. Maden işletmesini işgal eden eylemciler kanuna aykırı edimde bulunmuştur. Eylemciler hukuki yaptırımlara rıza göstermiş, eylemden doğan sorumluluğu yüklenmişlerdir (Erol, 2008, s. 211; Sarıbay, 2000, s. 29-30).

Eylemlerin sivil itaatsizlik kapsamında ele alınmasına sebep olan birçok nitelik göze çarpmaktadır. Bölgede altın arama faaliyetine izin verilmesinin akabinde yöre halkı ve sivil toplum kuruluşları reaksiyon göstermiştir. Direnişin ana akım medyada yer almasının nedeni iyi örgütlenmesidir. Yöre halkının tercih ettiği eylem biçimleri oturma, trafiğin akışını durdurma, maden işletmesinin faaliyetlerini engelleme ve çıplak eylemler olarak sıralanabilmektedir. Bu bakımdan Bergama köylüleri, sivil itaatsiz eylem biçimlerinin çok farklı çeşitlerine bir ara başvurmuş, zengin bir eylem repertuarı kullanmışlardır. Eylemler kamuoyunun gözü önünde, kamusal alanda örgütlenmiştir bu bağlamda sivil itaatsizliğin alenilik unsurunu taşıdığı söylenebilmektedir. Eylemlerle kamuoyu sürece çekilmeye çalışılmış ve ortak adalet anlayışına çağrıda bulunulmuştur. Eylemler haksız kabul edilen pratiklere karşın hukuki hak arama kanallarının tüketilmesiyle gerçekleşmektedir. Eylemlerden doğan hukuki sorumluluk üstlenmiştir.

3.2. Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri

Bir yurttaş inisiyatifi olarak başlatılan literatüre Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri (kısaca Işık Söndürme Eylemleri) olarak geçen eylemler Susurluk Olayı'na tepki olarak doğmuştur. Susurluk Olayı/Kazası, Türkiye'nin toplumsal

hayatına “Susurluk Skandalı” olarak giren ve ana akım medyada uzun süre yer teşkil eden; bir mafya lideri, bir milletvekili ve bir emniyet mensubunun aynı otomobil içerisinde kaza geçirmesiyle, birtakım kirli ilişkileri kamuoyunda ortaya seren olaydır. Kaza, 3 Kasım 1996 tarihinde akşam saatlerinde, Balıkesir’in Susurluk ilçesinde yaşanmıştır. Bir kamyonla Mercedes otomobilin çarpışması sonucu gerçekleşen kazada aracın içindeki 4 kişiden 3’ü hayatını kaybetmiştir. Otomobilin içerisinde suç örgütü lideri Abdullah Çatlı, kız arkadaşı Gonca Us, Doğru Yol Partisi Milletvekili Sedat Bucak ve Emniyet Memuru Hüseyin Kocadağ yer almaktadır (Şanlı, 2022, s. 24). Suç örgütü lideri Abdullah Çatlı’nın ve kız arkadaşı Gonca Us’un üstünden Mehmet Özbay ve Melahat Özbay isimli sahte kimliklerin çıkması, araçta çok sayıda ruhsatlı ve ruhsatsız susturuculu silahlar ele geçirilmesi, birtakım önemli belgelerin bulunması kazaya siyasi bir nitelik kazandırmıştır. Bu belgelerden biri Çatlı’nın sahte kimliği üzerine düzenlenen ve Mehmet Ağar tarafından imzalanan Çatlı’nın Emniyet Uzmanı olduğunu doğrulayan evraktır. Aynı araç içerisinde bir emniyet mensubu, bir milletvekili ve bir suç örgütü liderini bir araya getiren motivasyonun nedeni sorgulanmıştır. Hayatın olağan akışına aykırılık teşkil eden bu beraberlik hemen her kesimden yüksek reaksiyon almıştır (Akgül, 2018, s. 85).

Susurluk Skandalı, geniş yurttaş kesimlerinin örgütlenmesine neden olmuştur. Bu olaya tepki olarak bir araya gelen Yurttaş Girişimi bir basın toplantısı düzenlemiş, kamuoyuna ışık söndürme eylemlerinin başlatılacağını duyurmuştur. Eylemler iki ana evrede gerçekleşmiş; ilk dalga 1 Şubat-9 Mart 1997 tarihleri arasında; ikinci dalga ise 6-23 Nisan 1997 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Eylem kapsamında yurttaşlar saat 21.00’da bir dakika süresince ışıklarını kapatmaya davet edilmiştir (Uran, 2003, s. 82; Sezer Şanlı, 2003, s. 99). Hareket, kısa sürede kitleselleşmiş, Türkiye siyasi hayatında yolsuzluk karşıtı gerçekleşen/örgütlenen en büyük yurttaş protestosu olma niteliği kazanmıştır.

Eylemlerin örgütlenmesinde, devlet-mafya birlikteliğini kamuoyuna izah etmekle yükümlü koalisyon hükümetinin açıklamaları kamuoyunda tepkiyi yükseltmiştir. Bu söylemlerin sahiplerinden biri de Başbakan yardımcısı Tansu Çiller’dir. Çiller’in bu birlikteliğin sorgulanması üzerine yaptığı değerlendirme şu şekildedir: “Devlet uğruna kurşun atan da, kurşun yiyen de bizim için saygıyla anılır; onlar bizim için şerefli dir” (Şanlı, 2022, s. 28). Çiller’in bu talihsiz açıklaması bir grup

yurttaşı örgütlenmeye itmiştir. Bir grup insan neler yapabileceğinin istişaresini yaparken Avukat Ergin Cinmen ışıkları kapatmayı teklif etmiştir. İstanbul Meslek Odaları Koordinasyonu (İMOK) ile bir araya gelen yurttaşlar meslek odalarının kapılarını çalmış, olumlu dönütler almışlardır. Yürüttükleri kampanyaya eczacı, mali müşavir ve diş hekimlerinden ciddi bir destek gelmiştir. Türkiye’deki tüm meslek odalarına çağrıda bulunmak amacıyla faksler çekmişlerdir (Tekay, 2003, s. 36-37).

Söz konusu duruma kayıtsız kalamayan yurttaşlık bilincine sahip bireyler ve İstanbul Meslek Odaları Koordinasyonu mensupları aynı çatı altında konsolide olarak şeffaf bir hukuk devletinde rastlanmaması gereken bu tip olaylara ışık tutmak için mesai harcamıştır. Bu uğurda atılan ilk somut adım 25 Ocak 1997’de gerçekleştirdikleri basın toplantısıdır. Toplantıda yurttaşlar sessiz çoğunluk olarak anılmayı reddettiklerini birkaç madde altında dile getirmişlerdir (Akgül, 2018, s. 86; Tekay, 2003, s. 36-37). Yurttaşın yurttaşa bir davet telakki eden metinde yazılanlar şu şekildedir:

Suç örgütlerini kuranların ve onlara görev verenlerin mutlaka yargı önüne çıkartılması konusundaki kararlı isteğimi göstermek, olayı soruşturan kişi ve mercilere destek vermek, demokratik, çağdaş, şeffaf hukuk devleti özlemimi duyurmak için; 1 Şubat 1997 tarihinden itibaren her gün saat 21.00’de ışığı bir dakika süreyle kapatıyorum. Ve ülkede yaşayan herkesi 1 ay süreyle saat 21.00’de ışıklarını kapatmaya çağırıyorum. Bu çağrı yurttaşın yurttaşa yapılmıştır... (Anbarlı, 2006, s. 235).

Eylemin önde gelen katılımcılarından Avukat Mebuse Tekay, katılma motivasyonunu şu şekilde izah etmektedir: “*Bütün Türkiye Susurluk*”u konuşuyor, ama herkes ‘ben tek başıma ne yapabilirim ki?’ diye düşünüyordu. Sanki biri bir şey yapsa hepimiz katılacaktık. Birkaç arkadaş sessiz kalmamaya karar verdik. Öyle bir şey yapmalıydık ki, isteyen herkes buna katılabilmeliydi” (Akgül, 2018, s. 90). Kısa sürede kampanyaya yaklaşık 20 bin destek imzası gelmiştir. “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık” ismiyle 1 Şubat- 9 Mart 1997 tarihleri arasında eylemler düzenlenmiştir (Kalyoncu, 2005, s. 69). 1 Şubat 21.00’de Leman Kültür Merkezi’nde Can Yücel’in ilk ışığı kapatmasıyla eylemler başlamıştır. Işıkları bir dakika kapatmanın arzu edilen etkiyi doğuramayacağına kanaat getiren yurttaşlar her akşam 21.00’de ışıkları yakıp söndürmeye ek olarak tencere ve tavalar eşliğinde ellerinde mumlarla sokaklara dökülmüştür (Tekay, 2003, s. 39). Eylemlerin beşinci gününde tencere ve tavalara

eşliğinde sokağa çıkılarak gürültü yapılmış ve kanun ihlal edilmiştir (Uran, 2003, s. 83; Anbarlı, 2006, s.236). Bu ihlal, Ceza Kanunu'nun 183(1)'üncü maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir: “İlgili kanunlarla belirlenen yükümlülüklere aykırı olarak, başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesine elverişli bir şekilde gürültüye neden olan kişi, iki aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır.” (Maden, 2021, s. 432). Eylem bu kanun maddesini ihlal etmesiyle birlikte sivil itaatsizliğe evrilmiştir.

Eylemlerle toplumsal hafızanın diri tutulması ve yurttaşlık şuurunun yükseltilmesi amaçlanmıştır. Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri için Mebuse Tekay şu değerlendirmede bulunmuştur: “Biz yurttaşlar Susurluk sürecinde, devlet, ideoloji, demokrasi, insan hakları gibi birçok temel kavramı yeniden sorgulamamız gerektiğini anlamış olduk. Yurttaşlar belki de ilk kez kendi güçlerinin farkına vardılar” (Aktaran, Sanlı, 2003, s. 16-17).

Susurluk Skandalı'nın aydınlatılması hususunda ilerleme kaydedemeyen eylemciler 6-23 Nisan 1997 tarihlerinde “Çetelere Dokunun, Dokunulmazlıkları Kaldırın, İsyan Ediyorum, Israr Ediyorum” gibi söylemlerle yetkililere çağrıda bulunmuştur. Süleyman Demirel, Deniz Baykal ve Tansu Çiller'e dönük eleştirilerin artmasıyla Sedat Bucak ve Mehmet Ağar'ın dokunulmazlıkları kaldırılmıştır (Anbarlı, 2006, s. 236). Bir ayı aşkın bir süre devam eden eylemler, dokunulmazlıkların kaldırılmasında doğrudan etki sahibidir (Doğan, 2018, s. 229-230).

Susurluk kazasının akabinde devlet ve mafya birlikteliğine karşı bir hareket olarak şekillenen Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri başlangıç ve gelişim süreci göz önünde bulundurulduğunda bir sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilmemektedir. Eylemlerin bir müddet sonra Refah-yol hükümete ve şeriata karşıtlık üzerinden kurulmaya evrilmesi; muhalefetin asker efradına seslenerek iktidara müdahalede bulunulmasını talep etmesi eylemlerin sivil itaatsizlik karakterini yitirmesine neden olmuştur. Temiz toplum ve şeffaf devlet talebinden laik devlet talebine yaşanan dönüşüm sürecinde, sivil itaatsizliğin tekil itirazlar özelliğini sistem karşıtlığına dönüştürmüştür. Askeri kanadı asgari müşterekte buluşmaya davet eden söylemlerle; darbecilik, cuntacılık gibi anti-demokratik metotların emarelerine rastlanması, eylemlerin sivil itaatsizlik olarak kabul edilmesi noktasında tartışma götürmektedir (Kılınç, 2020, s. 143).

Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerinin birinci dalgası ise sivil itaatsizliğin tüm unsurlarını barındırmaktadır. Işık kapatıp açmak suretiyle gerçekleşmesi nedeniyle kanundışılık unsurunu taşımamaktadır. Fakat eylemlerin bir sonraki aşamasında eylemciler sokaklara dökülüp toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununu çiğnemiştir, eylemin bu safhası kanun dışılık taşır. Eylem biçimi başında ışık söndürme olarak ve amacın Susurluk Olayı'nın aydınlatılması olarak tayin edilmesine rağmen “*Refah-yol kapatılsın*”, “*şeriatı hayır*” söylemleri hesaplanabilirlik unsurunu taşımadığını ortaya koymaktadır (Uran, 2003, s. 84). Sivil itaatsizliğin temel dinamiklerinden biri de eylem gidişatının planlanması ve sonuçlarının hesaplanabilir olmasıdır. Söz konusu durum eylemlerin değerini azaltmıştır (Kılınç, 2020, s. 143).

Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri ile amaçlanan hukuk devletine sığmayan kanundışı oluşumlarının önüne geçmek, devletin bu oluşumlardan sıyrılmasını sağlamaktır. Devlet içerisine eklenen çetelerin devlet- mafya iş birliğinin bir kaza sebebiyle ortaya çıkmasının akabinde sorumluluk hissetmeyen ve gerekli hassasiyeti göstermeyen yetkililere bir ikaz niteliği taşımaktadır. Eylemlerini kreatif metotlarla bezeyen protestocular kamuoyunun yoğun ilgisiyle karşılaşmış, saydam bir hukuk devletinin talepkârı olunmuştur (Sanlı, 2003, s. 55). Toplumsal dokuda yüksek düzeyli bir hareketlenme meydana getirebilmelerinin temel sebebi; hukuk devleti ile bağdaşmayan pratiklerin toplumsal yaşamdaki beraberlik ve huzuru sekteye atmasıdır. Kamuoyunun sesini gür çıkarabilmesinde sivil toplum kuruluşları ve basın organlarının payı büyüktür (Atabek, 1999, s. 111). Şeffaf devlet, temiz toplum söylemlerinin yüksek perdeden ifade ediliyor oluşu siyasi iktidarı zorlamıştır (Atabek, 1999, s. 132). Devlette yurttaş arasında yüzleşme meydana getiren bu girişim, kamuoyunda oldukça ses getirmiştir. Farklı siyasi fikirlere sahip binlerce yurttaş aynı çatı altında konsolide olabilmiş, aktif yurttaşlık bilincini ortaya koyabilmesi açısından kıymetlidir (Şanlı, 2022, s. 28).

Eylemler kamuoyu tarafından algılanabilir ve alenidir. Eylem biçimi ev içerisinde ışık kapatma olarak tayin edildiyse de sonraki aşamada eylemler evden sokağa taşmıştır. Bu yönüyle sivil itaatsizliğin hesaplanabilirlik ilkesini taşımadığı görülmektedir. Eylemleri şiddetten yoksundur. Devlet mafya birlikteliğine karşı örgütlenen yurttaşlar ortak adalet anlayışına çağrıda bulunmak için eylem gerçekleştirmişlerdir. Eylemciler eylemden doğan hukuki sorumluluğu üstlenmiştir.

Zamanla eylemlerin hükümet karşıtlığı üzerinden gerçekleştirilir olması ve darbeye davette bulunan söylemleri sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul görmesini tartışılır kılmıştır. Bu bakımdan, eylemlerin birinci dalgasının sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmesi daha sağlıklı bir yaklaşımdır.

3.3. Başörtüsü Eylemleri

Başörtüsü meselesi, 1990'lı yıllarında toplumsal hayatın en fazla tartışılan konularının arasında gelmektedir. Kadınların başörtüsü takarak kamusal alanda varlık göstermesini yasaklayan pratiklere karşı görünür olma gayreti içerisinde olması başörtüsü sorunu olarak isimlendirilmektedir (Cihangiroğlu, 2019, s. 12). Başörtüsü sorunsallaştırılmış, sorun çözüme kavuşturulmadığı ve tansiyon düşürülmediği gibi kutuplaştırıcı dil sivrilmiştir (Armağan, 2010, s. 207). Başörtüsü takılması kamusal alanda yasaklı hale gelmiştir. Siyasi literatüre 28 Şubat Süreci olarak geçen post modern darbe ve akabindeki katı uygulamalar iklimi sertleştirmiştir.

1990'larda başörtüsü sorunu ekseriyetle üniversitelerde yaşanmıştır. Başörtülü öğrenciler, mezuniyet törenlerine katılamamış, ödülleri alamamıştır (Akboğa, 2020, s. 86). 28 Şubat süreci yetkenin varlığını tüm benliğiyle hissettirdiği bir dönemdir. Toplumu önceleyen devleti daha geride bırakan söylemlerin ardından 1990'lı yıllarda toplumun etkinlik alanı sıkıştırılmıştır/ daraltılmıştır (Şahin, 2019, s. 87-88). Başörtüsü düşük statü ve geri kalmışlık ile özdeşleştirilmiştir. Başörtüsünü kendini ortaya koyma biçimi olarak ifade eden kadınlar, bu anlayışla mücadele etmek zorunda bırakılmıştır (Şahin, 2019, s. 91-92).

Başörtülü kadınların kamusal alanda yer alma talepleri 1960'lı yıllarda daha görünürdür. Başörtüsü meselesini siyasi arenaya taşıyan isim Şule Yüksel Şenler olmuştur. Siyasal İslam'ın 1990'lı yıllarda irtifa kazanması ile birlikte başörtüsü meselesi üzerinden tartışmalar artmıştır. Refah Partisi'nin siyasi konumu ile birlikte siyasal İslam ivme kazanmıştır. Kamusal alanda başörtüsü yasağının kaldırılması taleplerinin artması ile farklı kesimler arasında ayrışmalar belirginleşmiş, tansiyon yükselmiştir. Bu gerginlik 28 Şubat 1997'de Millî Güvenlik Kurulu'nun toplanmasına neden olmuştur. Yaklaşık 10 saat süren toplantı neticesinde bazı kararlar alınmıştır (Şanlı, 2022, s. 100; Hongur, 2006, s. 50-52). Toplantıda esas vurgu; Türkiye'nin laik, demokratik bir hukuk devleti olduğuna yapılmıştır. Hükümetin, laiklik ilkesine halel

getirdiği düşünölen hareketleri irtica çabası olarak yorumlanmıştır. Hükümetin kamusal alanda başörtölölere yer açma gayretinin toplumsal huzuru ve birliği derinden zedeleyeceğinin altı çizilmiştir. Alınan kararların ana temasını laiklik oluşturmaktadır. Laiklik ekseninden kopuşun Atatürk ilkelerine karşı bir saldırı olarak görmekte fayda olduğu ve anayasal düzeni sekteye uğratacağının üstünde durulmuştur (Hongur, 2006, s. 50-52).

Başörtüsü yasağı 1997 yılında tüm üniversitelerde geçerli hale gelmiştir. Öğrenciler bu kararı insan haklarını ihlal ettiğini gerekçe göstererek protesto etmişlerdir. Derslere ve sınavlara girişlerine izin verilmeyen öğrenciler bu kanuni düzenlemeyi boykot etmek amacıyla yürüyüş ve oturma eylemleri gerçekleştirmiş, imza kampanyaları yürütmüşlerdir. Resmi makamlardan gerekli izinler alınmadan gerçekleştirilen bu eylemlerle Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri kanunu çiğnenmiştir. İstanbul Mimar Sinan Üniversitesi, Malatya Hükümet Meydanı ve Kocaeli Üniversitesi'nde örgütlenen kişiler eylemler gerçekleştirmiştir. Sultanahmet Meydanı'nda başörtüsü yasağı protesto edilmek istenmiş; protesto, bir araya gelen 150 lise öğrencisinin gözaltına alınması ile sonuçlanmıştır (Uran, 2003, s. 95). Eylemlerin ana mekânı ise, İstanbul Üniversitesi Avcılar ve Beyazıt Kampüsleri olmuştur. Protestocuların kullandıkları eylem metotları kanuna aykırı ve şiddetten yoksundur. Eylemciler edimden doğan cezai yaptırıma rıza göstermektedir. Eylemler kamuoyuna açık gerçekleştirilmektedir. Eylemcilerin bir haksızlıkla karşı karşıya bırakıldıkları kanaatinde ve bu haksızlığın giderilmesi için eylem düzenlemektedir (Uran, 2003, s. 95-96). Başörtüsü taktıkları için eğitim hakkında feragat etmek zorunda bırakılan öğrenciler bu süreçte birer aktöre dönüşmüştür. (Sezer şanlı & Coşğun, 2020, s. 387-388).

Başörtüsü ile eğitim almak isteyen öğrencilerin eylemlere başlamadan önce yaşadığı en travmatik süreç, üniversite kayıtlarında karşılaştıkları ikna odaları uygulaması olmuştur. Birkaç üniversitede kurulan bu sistemin ana merkezi İstanbul Üniversitesi'dir. Bu uygulama öğrencileri bir alanda psikolojik baskıyla başörtüsünü çıkarmaları hususunda razı etmeye dayanan bir pratiktir (şahin, 2019, s. 101). Rejimi tehlikeye atan, irtica tehdidi olarak görölen başörtölölü öğrenciler ikna odaları vasıtasıyla başörtülerini çıkarmaları konusunda razı edilmeye çalışılmıştır. İkna odalarında yer alan öğretim görevlileri ve psikologlar bu amaca hizmet etmektedir. İstanbul Üniversitesi

Rektörü Kemal Alemdaroğlu ve yardımcısı Nur Sertel ikna odaları pratiğinin uygulayıcısı olmuştur. Sürecin etkin figürlerinden biri de Türkan Saylan'dır. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin kurucularından ve bir dönem başkanlığını yürüten Saylan, ikna odalarına katılım sağlamış, başörtüsünü çıkarmaya razı olmaları takdirde burs imkânı sağlayacağını taahhüt etmiştir (Sezer Şanlı & Coşğun, 2020, s. 397; Işıker, 2011, s. 101). İkna odalarını onarımı güç yaralar açtığı öğrencilerden biri bu yaşadığı durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *“O dönemden bugüne kalan izler, şakaklarımda kapatamadığım beyazlamış saçlarımda gizli. Kendi kendime terapi yapıyorum ama bundan sonrası da beni ürkütüyor”* (Akt. Işıker, 2011, s. 94).

İkna odalarına giren başörtülü kadınlardan başörtülerini çıkarmaları talep edilmiş; bu talebin amacı ikna edildiklerinin ispatlanmasıdır. Başörtülerini çıkaran kadınların görüntüleri kayıt altına alınmış ve ekran üzerinden yayınlanmıştır. Ailesi bu görüntüleri izleyen ikna odası mağdurlarından biri bu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir:

Önce yumuşakça alıştırıyorlar; tahammül edemediklerinde gerçek yüzlerini gösteriyorlar. Üstelik ben baskıları lisede de yaşamıştım. Ama üniversite bu kadar yıpratılacağımı beklemiyordum. Hele ikna odasından dışarı çıktığımda, babam “ekranda seni gördüm” dediğinde dünyam yıkıldı. Başörtülü olduğum kısmı değil, sadece açtığım kısmı göstermişle. (Demirkol Özer, 2005, s. 101).

Başörtülü öğrencilerin kendilerini ifade etme biçiminin ellerinden alınmak istenmesi kadının tek tipleştirilmeye çalışılması olarak okunabilmektedir. Başörtülü öğrenciler ikna odaları ile kendilerine yaşatılan bu zorbalığı kabul etmeyerek eylem düzenleme kararı almışlardır. Sivil itaatsizlik eylemlerine başvuran öğrencilerin gerçekleştirdiği ilk eylem 24 Şubat 1998 günü İstanbul Üniversitesi'nin önünde icra edilendir. İstanbul Üniversitesi'nin önünü eylem mekânı olarak tayin eden yaklaşık 3000 kişi ikna odaları pratiğine reaksiyon göstermiştir. Öğrenciler eylemlerini, kamusal alanda başörtüsü takarak varlık göstermek amacıyla gerçekleştirmiştir. Öğrenciler bildiri okuyarak rektörlüğün başörtüsü kararını protesto etmişlerdir. Eylem biçimini oturma eylemi olarak belirleyen öğrenciler, bu tercihleriyle eylemlerinin barışçıl niteliğini ortaya koymaktadır (Sezer Şanlı & Coşğun, 2020, s. 400-401). Şubat ayında başlayan oturma eylemleri ekim ayına kadar belli aralıklarla devam ettirilmiştir. Eyleme katılım artmış ve ekim ayında daha büyük bir eylem planlanmıştır (Şanlı, 2022, s. 101-102).

İstanbul Üniversitesi'nin önünde gerçekleştirilen oturma eylemleriyle amaçlarına ulaşamayan eylemciler 11 Ekim 1998 günü İnsan Zinciri Eylemi gerçekleştirmiştir. İnsan zinciri eylemi ile İstanbul'dan Ankara'ya uzanan bir zincir oluşturma ve bu sayede geniş bir alanda yankı uyandırmak amaçlanmıştır. İstanbul ve Ankara'yı aşan hızla büyüyen eylemler "Özgürlük İçin El Ele" ismiyle geniş bir alanda karşılık bulmuştur. Yaklaşık 300 eylemci gözaltına alınmış, eylemi organize ettiği ileri sürülen 30 kişi Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılanmıştır (Elif İnce, Bianet, 2014).

Başörtüsü sorunu 1990'lı yıllarda çözüme kavuşturulamamış; 2000'li yıllarda sorun çözülmüştür. 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelişi dengeleri değiştirmiştir ve bu sorun kısmen kamuoyunun gündeminden çıkabilmiştir (Cihangiroğlu, 2019, s. 13). AKP ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 2008 yılında başörtülü kadınların üniversitelere başörtü ile girebilmelerinin önünü çan bir kanun teklifi hazırlayarak ilk somut adımı atmıştır. 2010 yılında Yükseköğretim Kurumu'nun kararı ile üniversitelerde başörtüsüne serbestlik getirilmiştir. 2013 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın açıkladığı 'Demokratikleşme Paketi' ile kademeli olarak kamusal alanlarda başörtüsü yasağı kaldırılmıştır (Akboğa, 2020, s. 91-92).

Başörtüsü eylemleri, kamusal alanda başörtüsü takma yasağını ihlal etmek suretiyle kanuna aykırı bir edimde bulunmuştur. Başörtülü öğrencilerin izinsiz olarak gerçekleştirdikleri oturma eylemleri ve yürüyüşler Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri kanununu ihlal etmiş ve bu yönüyle de kanuna aykırılık teşkil etmiştir. Eylemler kamuoyunun algılayabileceği, açık ve hesaplanabilir eylemlerdir. Eylemler şiddetten yoksun, barışçıl nitelik taşımaktadır. Öğrenciler eğitim hakkı gibi temel bir haktan yoksun bırakılışlarını ağır haksızlık, insan hakları ihlali olarak ifade etmiş, oturma eylemi ve insan zinciri ile kamuoyu vicdanına çağrıda bulunmuştur. Eylemleri sonucunda gözaltına alınan öğrencilerin eylemlerinden doğan hukuki sorumluluğu üstlendiği görülmektedir. Bu bakımdan, Başörtüsü eylemlerinin sivil itaatsizliğin hemen hemen her unsurunu taşıdığı görülmektedir.

3.4. Cumartesi Anneleri

Cumartesi Anneleri hareketi, Türkiye toplumsal hareketler literatürüne 1990'lı yıllarda giren; eylemcilerin siyasi konjonktürden etkilenmeksizin sürdürme gayreti gösterdiği hak arama faaliyetidir. Cumartesi Anneleri'nin eylemleri 2 dalgada

gerçekleşmiştir. İlk dalga 1995-1999 yılları arasında gerçekleşmiş, 1999 yılında 10 yıl ara verilen eylemler 2009 yılında tekrar başlamış. Eylemin ikinci dalgası da 2009 yılından günümüze uzanan süreci kapsamaktadır.

Cumartesi Anneleri hareketini 7 Mayıs 1995 günü Hasan Ocak'ın cansız bedeninin Kimsesizler Mezarlığı'nda bulunması, ailesine devletin “bizde yok” yanıtı vermesi; akabinde kayıp Rıdvan Karakoç'un da cansız bedeninin aynı şekilde bulunması doğurmuştur. Gözaltında kaybetme vakalarının sistematik bir hal alması toplumsal bir direniş meydana getirmiştir. Bu direniş “annelik” üstünden kurulmuştur. İnsan hakları ihlallerinden biri olan zorla kaybetme pratiği; bireyin kolluk güçleri tarafından gözaltına alınması, gözaltını seyreden haber alamama durumu, gözaltının ya da tutukluluk halinin kayıtlarda yer almaması, kayıp yakınlarına devletin bizde yok şeklinde açıklama yaptığı süreçtir (Tanrıkulu, 2003, s. 275). Gökçen Alpkaya, zorla kaybedilenlere ithafen Türkiye akademik yazınına önemli bir çalışma kazandırmıştır. Alpkaya, zorla kaybetme pratiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

İnsan hakları hukuku bağlamında ‘kayıp’lar, en yalın anlatımla, ‘zorla kaybetme’ eylemlerinin kurbanları olarak nitelenebilir. Zorla kaybetmeler ise, çok genel olarak, bir kimsenin, devlet tarafından, yasal düzende ‘yok’ sayılacak şekilde özgürlüğünden yoksun bırakılmasını ve bazen de fiziksel varlığının ‘yok’ edilmesini ifade eder. ‘Kayıp’ kişi fiilen devletin elindedir, ama yetkililer nerede olduğunu, başına ne geldiğini bilmediklerini iddia ederler (Akt., Işık, 2014, s. 45).

Zorla kaybetmenin getirdiği tahribatın onarımı mümkün olmayan bir boyuta ulaşmıştır. Kayıplarla kurulabilecek bağların ellerinden alındığı kayıp yakınları ömür boyu sürececek bir çaresizliğe itilmektedir. Belirsizliğin ortadan kalkmaması, kayıp yakınlarının toplumsal yaşamlarına devam edebilmelerinin önündeki engeldir. Onlara bu acıyı yaşatanlarla yüzleşme sağlanmaması ve cezai yaptırımsızlık kayıp yakınlarının hayatlarından eksiltmektedir (Demir, 2020, s. 110-111). Bu bakımdan, acının ve yasın protestoya dönüştüğü bir süreçte Cumartesi Anneleri hareketi doğmuştur denilebilir. Kayıpların bulunamayışı annelerin her gün yeni bir travmaya uyanmasına neden olmaktadır. Anneler, ölümle yaşam arasında sıkışmaktadır. Evlatlarının öldüğünü kabul edemeyişleri de bu belirsizlik halinin devamlılığından kaynaklanmaktadır. Kayıplarının cansız bedenlerine kavuşamayışları, ölüye ait bir mezar bulunmayışı ve belli aralıklarla

mezar ziyaretleri gerçekleştiremeyişleri ölümü kabullenmeyi zorlaştırmaktadır (Alpkaya, 1995, s. 54).

Türkiye’de kayıp vakalarının tarihi erken Cumhuriyet dönemine kadar götürülebilirse de, bir olgu olarak tartışılmaya başlandığı ilk dönem 1980’de yaşanan darbe dönemidir. Hayrettin Eren, bu dönemde gözaltından kaybedilenlerden sadece biridir. İstanbul’da 1980 yılında gözaltına alınan Eren’den bir daha haber alınamamıştır. 1980-1990 yılları arasında İstanbul başta olmak üzere; Siirt, Bingöl, Kars, Ankara, Hakkâri ve Şanlıurfa’dan 12 yurttaş bu pratikle karşı karşıya kalmıştır. 1990’lı yıllarda, kayıp vakalarındaki gözle görünür artış bu stratejinin OHAL bölgelerinde yoğunluklu uygulandığını göstermektedir. Yıllara dayanan tasnifte 1994 yılındaki gözaltı kayıp vakalarının zirveye ulaştığı görülmektedir. 1995 yılında Galatasaray Meydanı’nın önünde başlayan Cumartesi Anneleri hareketinin ivmeyi aşağıya çektiği görülmektedir (Tanrıkulu, 2003, s. 276-277).

Hasan Ocak ve Rıdvan Karakoç gözaltında ilk kaybedilenler değilse de 1990’lı yıllarda kayıp vakalarında sistematik bir artış görülmesi kayıp yakınlarını ortak bir zeminde buluşturmuştur (Yılmaz Genç, 2014 s. 56; Sezer Şanlı, 2018, s. 161). Bu iki elim olay, kamuoyunda yoğun bir tepkiyle karşılanmıştır. Ocak ve Karakoç’un gözaltında kaybedilmesinin akabinde; Beykoz Ormanları’nda işkence ile öldürülen, gömülmüş bedenlerinin bulunması ve tüm bu yaşananlar karşısında çoğunluğunu kadınların oluşturduğu bir grup insanı bir şeyler yapmak üzere bir araya getirmiştir. Seslerini duyurmanın yolunun oturma eyleminden geçtiğine inanmışlardır. Eylemler zincirinin ilk halkası böyle oluşmuştur (Tanrıkulu, 2003, s. 279).

İlk oturma eylemi, 27 Mayıs 1995 günü Galatasaray Meydanı’nda gerçekleşmiştir (Dağtaş & Dağtaş, 2007, s. 248). Bir hatırlatma geleneği/ritüeli haline gelen eylemler her cumartesi günü öğlen 12.00’da başlamakta, çocuklarının fotoğraflarını kucaklarında taşıyan beyaz tül bentli, kırmızı karanfilli anneler; kayıplarının kaybedilme hikâyesini okumakta akabinde basın açıklaması yapıp yarım saat içerisinde eylemlerini bitirmektedir. 1995 yılında başlayan eylemler 1999 yılına kadar kesintisiz sürmüştür. Cumartesi Anneleri; kolluğun orantısız güç kullanması ve uzun haftalar boyunca göz altına alınmaları nedeniyle 13 Mart 1999 günü eylemlerine ara verme kararı almışlardır. 31 Ocak 2009 tarihinde eylemlere kaldıkları yerden devam

etme iradesi göstermişlerdir (Şanlı, 2020, s. 44-45). Eylemlere sürekli katılım sağlayan etkin figürlerden biri olan Filiz Koçali; eylemlerde kadın varlığının ve dayanışmasının önemine, eylemlere ara verilme kararının alınmasına atfen şu sözleri sarfetmektedir:

Kayıp yakınları dışındaki grup, birbirini asıl olarak insan hakları mücadelesinden, sol politikadan tanıyan kadınlardı. Daha önce 'Arkadaşıma Dokunma' eylem deneyimini birlikte yaşamıştık. Bazılarımız da feminist mücadeleden tanıştık. Yani aramızda arkadaşlık dışında politik bir güven vardı. Bu yüzden de en kritik anlarda bile dişe dokunur bir gerilim yaşadığımızı hatırlamıyorum. Zaman içinde kayıp yakınları da kendi aralarından doğal önderlerini çıkardılar. 'Biz' ve 'onlar' kararları birlikte almaya başladık. En önemlisi de en kritik anlarda tamam mı, devam mı' ve 'Nasıl devam?' kararlarını... 20 Mart 1999'da aldığımız son karar ise, Galatasaray oturmalarına ara vermek, ama kayıplar için mücadeleye devam etmektir (Koçali, 2004, s. 359).

Eylemlere iştirak edenler ekseriyetle kadınlar olmuştur; annelerin yanı sıra kaybedilenlerin eşleri, kız kardeşleri, çocukları ve kendisini aktivist olarak tanımlayan birçok kişi katılım sağlamıştır (Sezer Şanlı, 2018, s. 164). Cumartesi Anneleri hareketi Arjantin'deki askeri rejim esnasında gözaltında kaybeden Plazo de Mayo annelerinden ilham olarak doğmuştur (Alkan, 2021, s. 71). Anneler Arjantin'deki Plazo De Mayo annelerinden esinlenen anneler tıpkı onlar gibi belirlenen gün mekân ve saatte süreklilik arz eden eylemler gerçekleştirmektedir. Plazo de Mayo Anneleri; haftanın belli bir günü/Perşembe, belli bir saatte ve belirlenmiş bir eylem mekânında bir araya gelerek, askeri rejimde tutuklanan çocuklarına kavuşmak amacıyla bekleyişlerini sürdürmektedir (Genç Yılmaz, 2014, s. 55; Yılmaz, 2021, s. 87).

Eylemlerde İstanbul'un en kalabalık yerlerinden Galatasaray Meydanı, kadınların politize oldukları bir saha haline gelmiştir. Bu mekân artık, kamusal alanda kadınların verdiği mücadele ile bütünleşen bir semboldür. İstanbul'un en kalabalık ve en kozmopolit alanlarından biri olan Galatasaray Meydanı eylem mekânına dönüşmüş ve farklı meslek gruplarından birçok yurttaşın kaynaşma sahası haline gelmiştir. Acılarda ortaklaşabilen insanlar ördükleri dayanışma ağı ile büyük bir aile kurmuşlardır (Tanrıku, 2003, s. 290-291; Şanlı, 2018, s. 233). Kamuoyu vicdanına çağrıda bulunan

hareket, zorla kaybetme pratiğinin siyasal zeminde tartışma konusu haline gelmesini sağlamıştır. Cumartesi Anneleri'nin mücadelesi şarkı, kitap ve belgesellere konu olmuştur. Hak arama özgürlüğünün aktif kullanımına örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir (Tanrıkulu, 2003, s. 292).

Annelerin özel alandan kamusal alana taşan politikleşme süreci; eylemlerin profesyonel gerçekleştirmesine atfen kadınların gündelik yaşamına eklemlenen bir form olması amaçlanmaktadır (Dağtaş & Dağtaş, 2007, s. 251). Eylemlere iştirak eden Erkan Kayılı'nın hareketten beklentisi şu şekildedir: *“kolluğun orantısız güç kullanması ve uzun haftalar boyunca göz altına alınmaları nedeniyle siyaseti yerleşik otorite ve kurumların dışında, kendi talepleriyle tek tek bireylerin iradesine bırakarak toplumsallaştırmak ve kamusal alana yaymak”* (Ak., Dağtaş & Dağtaş, 2007, s. 251).

Türkiye'nin en uzun soluklu sivil itaatsizlik eylemi olan Cumartesi Anneleri hareketi yaklaşık 28 yıldır kamusal alandaki yerini korumaktadır. Harekete uzun bir süre ara veren Cumartesi Anneleri 2009 yılındaki demokratikleşme dalgası ile Galatasaray Meydanı'ndaki eylemlerine devam etmiştir. Cumartesi Anneleri ilk kez 2011 yılında o dönemde Başbakanlık görevini idame ettiren Recep Tayyip Erdoğan tarafından Başbakanlık ofisinde kabul edilmiş, bu olay ile hareket devlet efradında tanınırlık kazanmıştır (Sezer Şanlı, 2018, s. 268; Aspar, 2021, s. 65).

25 Ağustos 2018 tarihinde Cumartesi Anneleri'nin Galatasaray Meydanı'ndaki 700. Hafta eylemi, İçişleri Bakanlığı'nın talimatıyla/yönergesiyle Beyoğlu Kaymakamlığı tarafından yasaklanmıştır (Aspar, 2021, s. 66). İstanbul İnsan Hakları Derneği'nin önünde eylemlerini sürdüren Cumartesi Anneleri 12 Ekim 2019 tarihinde 759. Hafta buluşmasında kolluk güçlerinin müdahalesiyle karşı karşıya kalmışlardır. 2020 yılında küresel boyutta etkisi olan, toplumsal hayatın akışına engel olan Koronavirüs Salgını nedeniyle Cumartesi Anneleri basına demeç vererek 14 Mart-4 Nisan 2020 tarihleri arasında eylemlerini İnsan Hakları Derneği'nin önünde sürdüreceklerini bildirmişlerdir. Salgın kapsamında hayati tehlikenin artması anneleri çevrimiçi eylem yapmaya sevk etmiştir. Bu kapsamda, Cumartesi Anneleri 782. haftadan (21 Mart 2020) itibaren eylemlerini sosyal medya üzerinden sürdürmektedir (Demir, 2020, s. 6-7).

Cumartesi Anneleri aktivizmi, Türkiye'nin en uzun soluklu sivil itaatsizlik eylemidir. Eylemcilerin ekseriyetle kadınlardan oluşması uzun soluklu olmasında temel nedenlerden biridir. Eylemin amacının “*kayıplar için kamuoyu oluşturmak*” şeklinde açıklanması, bu istemin dışına çıkılmaması hareketin toplum tarafından ilgi görmesine neden olmuştur. Eylemin anne kimliği üstünden tesis edilmiş olması annelere imtiyazlı bir alan açmıştır. Eylemlerin sivil itaatsizlik olarak kabul edilmesinin sebebi resmi makamlardan izin almaksızın gerçekleştirilmesidir. Kanun dışı olmasına ek olarak, şiddetten yoksun olması, aleni ve kamuoyunun anlayabileceği şekilde gerçekleştirilmesidir (Anbarlı, 2006, s. 238). Hak arama yolculuğundaki her birey kayıplarının akıbetini öğrenmek amacıyla yola çıkmakta; kayıplarına ölü ya da sağ olarak kavuşabilmeyi arzulamaktadır. Zorla kaybetme sürecinde payı olanların cezalandırılmasını, dahli olanlarla yüzleşmeyi amaçlamaktadırlar (Dağtaş & Dağtaş, 2007, s. 250).

Cumartesi Anneleri hareketi sivil itaatsizliğin hemen hemen her unsurunu taşıyan kolektif bir eylemdir. Eylemler resmi makamlardan gerekli izinler alınmadan kanuna aykırı gerçekleşmiştir. Toplantı ve Gösteri Kanunu'nu çiğneyen eylemler bu yönü ile kanuna aykırılık teşkil etmektedir. Eylem biçimi oturma eylemi olarak tayin edilmiş ve oturma eylemi şeklinde sürdürülmektedir. Eylemler kamuoyunun algılayabileceği ve aleni gerçekleştirilen eylemlerdir. Eylemler barışçıl nitelik taşımaktadır. Eylemciler, eylemleri neticesinde kolluk güçleri tarafından defalarca gözaltına alınmış, eylemden doğan hukuki sorumluluğu üstlenmişlerdir. Sivil itaatsizliğin tüm unsurlarını barındıran Cumartesi Anneleri hareketi bu kapsamda emsal gösterilebilecek en önemli eylemdir (Dağtaş & Dağtaş, 2007, s. 248-249; Coşar, 2021, s. 28-29).

3.5. Barış Anneleri

Kürt hareketi 1990'lı yıllarda yükselişe geçmiş; 1990'ların en önemli tartışma konularından birini oluşturmuştur. Kürt hareketinin 1990'lı yıllarda ivmesinin yükselmesi Kürt kadını toplumsal hareketlerde önemli bir aktör haline getirmiştir. Kürt kadını edilgen, yönlendirilebilir, pasif kadınlar değil, cüret edebilen, yardım bekleyemeyen, girişken kadınlar haline gelmiş; Handan Çağlayan'ın ifadesiyle “Kürt Annesi” ve “Savaşçı” kadın olarak anılmaya başlanmıştır (Çağlayan, 2007: 25). 1990'lı

yıllar; Türk Silahlı Kuvvetleri ile terör örgütü PKK arasında çatışmaların en yoğun olduğu dönemlerdendir. Barış Anneleri, bu çatışmalar arasına sıkışmışlıklarını kamusal alana taşıyan Kürt annelerinin hareketidir (Aslan, 2008, s. 64). Kürt anneler; 1995 yılında bir araya gelme iradesi göstererek, Türkiye ile Kürt halkı arasında diyalog köprüsü kurmak için girişimde bulunmuş; bu girişimi Barış Anneleri olarak isimlendirmiştir (Sezer Şanlı, 2018, s. 249).

Ekseriyetle Kürt kadınlardan oluşan, 1995 yılında biraya gelen Barış Anneleri, Türk ve Kürt yurttaşlar arasında sağlıklı iletişim kanallarının kurulması, iki halkın annelerinin acılarının son bulması, gözyaşlarının dinmesi, diyalog köprüsünün kurulması, terör örgütüne yönelik sınır ötesi operasyonların durdurulması/sonlandırılması gibi taleplerde bulunmuştur. Barışı inşa etme süreci, talep etmek, öngörmek, ümit etmek şeklinde akmaktadır. Arzu edilen barış herkes için barıştır (Bayram, 2010, s. 244). Bu bağlamda Barış Annelerinin şiddetten muaf tutumları var etmeyi amaçlayışlarındadır (Kazak, 2009, s. 67).

Barış Annelerinin en bilinen simalarından Müyesser Güneş, harekete katılma gerekçesini şu sözlerle dile getirmektedir:

Asker de polis de dağdakiler de hepsi bizim evladımız. Hiçbir anne ağlamasın diye gönüllü olarak barış çalışmalarına başladım. Benim iki oğlum da Kürt oldukları için dışlandı ve bunu hazmedemeyip dağa çıktılar (...) ikisini de kaybettim. (...) Diğer oğlum da asker oldu. Bu çalışmayı hiçbir anne ağlamasın diye ve benim çocuklarımın kurtuluşu için yaptım. (Akt., Kazak, 2009, s. 65).

Handan Çağlayan hareketin dinamik yapısını korumasında kadın varlığı yadsınamaz gerçekliğine atfen şu sözleri sarfetmiştir:

1990'lı yıllarda gösterilerde çok sayıda kadın vardı. Şimdi de öyle ama o zaman yeni bir olguydu bu. Çoğu, bizim mahallenin kadınları gibi beyaz tülbentli kadınlardı. O kadınları yeniden sokaklarda görmek etkileyiciydi. Sonra, az önce de sözünü ettiğim gibi kaybedilen sendikacı arkadaşlar oldu. Tüm bunların etkisi olmalı. (Akt., Aydın, 2009, s. 233).

Barış Anneleri'nin ilk somut eylemi 1999 yılında gerçekleşmiştir. Eylem Aslan, Barış Anneleri'nin gerçekleştirdiği eylemlerin ilk halkasını şu sözlerle ifade etmektedir:

Barış Anneleri'nin bir araya gelişini sağlayan ilk eylem 1999'da Diyarbakır'dan Ankara'ya yaptıkları yolculuk olmuştur. "Geride kalanlar aşkına" ve "Biz anayız, barıştan yanayız" sloganlarıyla yaptıkları bu eylemin amacını, acının en çok yaşandığı yerden acının kaynağına gitmek olarak tanımlamışlardır. Güneydoğu'dan yola çıkan 40 kadın Ankara'ya gitmiş, kent girişinde karşılaştıkları yetkililere cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanları ziyaret etmek istediklerini söylemişlerdir. Fakat güvenlik gerekçesi ile kente alınmamışlardır (Akt., Can, 2013, s. 37).

Yaklaşık 40 Kürt anne, acının en fazla yaşandığı yer olarak nitelendirdikleri Diyarbakır'dan; acının çözüm yeri olarak görülen Ankara'ya seyahat ederek bir şikâyetle bulunmak istemiş, kent girişinde karşılaştıkları yetkililere Cumhurbaşkanı ve hükümet yetkilileri ile görüşmek istediklerini bildirmiştir. Görüşme çabaları karşılıksız kalmış, girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (Aslan, 2008, s. 67-68).

Barış Anneleri'nin eylemlerinde sıklıkla kullandıkları söylemler, “*Geride kalanlar aşkına*” ve “*Biz anayız, barıştan yanayız*” şeklinde sıralanabilmektedir. Barış Anneleri'nin ilgi gördüğü alanların başında Nevruz Gösterileri ve Kadınlar Günü kapsamında gerçekleştirilen etkinlikler gelmektedir. Bu alanlarda anneler kendilerini ifade etme olanağı bulmaktadır. İstanbul'da Galatasaray Lisesi'nin önünde de belli sıklıkta eylemler gerçekleştirmişlerdir. Tıpkı Cumartesi Anneleri gibi oturma eylemi gerçekleştirip, basın açıklamaları yapmışlardır. Eylemleriyle, barışın tesis edilmesine dair talepte bulunmaktadırlar (Aslan, 2008, s. 67-68). Bu itibarla, Barış Anneleri bazı eylem biçimleri açısından Cumartesi Anneleri'nden esinlenmektedir.

Barış Anneleri hareketi yurtdışı basınında da yer etmiş, Avrupa Birliği parlamenterleri Barış Anneleri'ne çağrıda bulunmuş, onları Avrupa'da misafir etmek istemiştir. Barış Anneleri'nin sembol isimlerinden Müyesser Güneş, 2005 yılında Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmiştir. Türkiye ana akım medyasında en fazla yankı uyandıran eylemlerinden biri de Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'le görüşmek üzere 100'ü aşkın ve birçok farklı ilden gelen Kürt kadının yaptıkları iştiraktır. Özkök'le görüşme talepleri reddedilen Kürt anneleri, Özkök'e teslim edilmesi talebiyle hareketleriyle sembolleşen beyaz tülbent, bir videokaset ve beyaz çiçekler bırakmıştır (Aslan, 2008, s. 68). Kürt kültüründe özel öneme sahip olan beyaz tülbentin hareketin sembollerinden olmasının bir anlamı bulunmaktadır. Kürt geleneklerinde beyaz

tülbentin özel bir yeri vardır. Barış Anneleri'nin sembol isimlerinden Müyesser Güneş, Kürt geleneklerinde bir anne kavga sırasında beyaz tülbentini başından çıkarıp yere atmasıyla kavganın sonlandığını ifade etmiştir. Beyaz tülbent barışın sembolü haline gelmiştir. Kürt annelerini barışın tesis edilmesi sürecinde cesaretlendiren irade budur (Orhan, 2009, s. 100). Barış Anneleri pratiği anne kimliği üzerinden kurulan mücadeleyi ve bu mücadelenin politik yanını ortaya koymak açısından önemlidir. Kürt sorununu gündeme getiren anneler bu sorunun barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması talebinde bulunmuşlardır. Anelik mertebesinin sunduğu korunaklı alandan faydalanmak suretiyle taleplerini anlatmaya çalışan anneler yeterli desteği görememiştir (Aslan, 2007, s. 4). Aneliğin sağladığı imtiyazlı alandan yararlanamamaları ve Cumartesi Anneleri'nin popülaritesini kazanamaması ve kamuoyu desteği alamaması bazı görüşlerde terörle arasına mesafe koymadığı iddiası ile gerekçelendirilmiştir (Orhan, 2009, s. 100). Barış Anneleri ise, çocuklarının "l ele geçirilen teröristler" olarak anılmasından rahatsızlık duymuş, bu rahatsızlıklarını eylemleri süresince sıklıkla dile getirmişlerdir. Evlatlarının devlet karşıtı edimlerde bulunması ve suç teşkil eden faaliyetleri siyasi arenada da olumlu karşılanmamıştır. Barış Anneleri, terör örgütünün ayağı, siyasi uzantısı olarak grlmştir (Orhan, 2012, s. 130).

Anelik kıymet kutsiyet atfedilen bir mertebe olmasına rağmen Barış Anneleri eylemleri süresince sözlü tacize uğramıştır. Barış Anneleri 10 Mayıs 2007 günü eylemlerini bir basın açıklaması eşliğinde "Anelere en güzel hediye barıştır" sözleriyle sona erdirmişlerdir (Orhan, 2009, s. 100). Barış Anneleri 10 hafta sürdürdükleri eylemleri ile şehit anneleriyle acıda ortaklaştıkları vurgusunu yapmışlardır. Barış Anneleri'ni bir araya getiren temel irade, şehit anneleri ile dayanışma içerisinde olabilmek acının farksızlığı iddialarını ileterek barışın tesis edilmesi sürecini birlikte yklenmektir. Harekete şehit annelerinin dikkatini çekerek, kadın/anne dayanışma ağı rmeyi amalasalar da hayata geçirmek noktasında pek başarılı olamamışlardır. Hatırı sayılır sayıda şehit/asker annesinin desteğini alabilen hareketin bütünleyici olamayışının sebebi milli meselelerin annelik kimliğini de gölgede bırakan bir parametre olmasından kaynaklıdır. Barış Anneleri'nin mücadelesi, temenni olmanın ötesine geçememiştir (Orhan, 2009, s. 100; Orhan, 2012, s. 130-131). Hareketin teveccüh kazanmamasının sebebi annelerin silahlı çatışmanın sonlanmasını yalnızca devletten talep etmeleri, terör

örgütüne böylesi bir talepte bulunmamaları hareketin samimiyetini sorgulanır kılmıştır (Aslan, 2008, s. 70).

Bu görüşe sahip olanlardan biri olan Fatih Çekirge (2006) kaleme aldığı köşe yazısında bu kanaatine atfen şu sözleri sarfetmektedir:

Şehit yakınlarıyla ortak duygu illüzyonu sağlanması.” Yani: Bir şehit annesi Vatan sağ olsun demiyorum” diyorsa bunu desteklemek. Bu sesleri artırmak. Savaş karşıtlığı adı altındaki bu tür çıkışları sistemli olarak yükseltmek. Barış anneleri savaş karşıtı olan şehit yakınlarıyla “Ancak acılı anneler birbirini anlar” yaklaşımıyla bir araya gelmeli. Böylece halkla güvenlik güçleri arasındaki moral bağ çökertilebilir. Evladını askere gönderen annenin kafasına bu endişeyi koymak. Sonra da en duygulu anı olan cenaze sırasında bu tepkileri yükseltmek. Böylece devletle, hükümetle, TSK ile vatandaşlar arasındaki “vatanseverlik bağı”nı kopartmak. Oğullarımız boşuna ölüyor fikri yerleştirilmeli. Askere göndermeme ve savaş karşıtlığı duygusu körüklenmeli (Akt., Orhan, 2009, s. 101; Orhan, 2012, s. 130).

Girişim 2000’li yıllardan günümüze uzanan süreçte ara ara eylemlerini sürdürmüş, 23 Şubat 2006 tarihinde hükümetin terör örgütüne yönelik operasyonlarını sona erdirmesi için eylem düzenlemiştir. Barış Anneleri Diyarbakır’da barış ve genel af talebinde bulunmuş, ellerini birbirine kenetleyerek zincir eylemi gerçekleştirmiştir. Anneler terör suçundan hükümlü olan mahkûmlara af söylemleri üzerine kolluk güçleri tarafından eylemlerini sonlandırmaları için uyarılmıştır. Kolluk güçlerinin ikazlarına aldırmaksızın eylemlerini sürdüren Barış Anneleri, terör propagandası yaptıkları gerekçesiyle gözaltına alınmıştır (Bianet, 2006). Eylemleri sonucunda gözaltına alınan anneler yargılama safhasında anadillerinin Kürtçe oluşu nedeniyle kendilerini ifade etmekte zorluk yaşamıştır (Can, 2013, s. 38). Barış Anneleri’nin terör örgütünün maşası olarak görülmelerini tenkit edenler de mevcuttur. Bu görüşün kadınların etken değil; edilgen, yönlendirilebilir, irade ortaya koyamayacak varlıklar olarak gösterilmesi üzerinden eleştiride bulunulmuştur (Orhan, 2012, s. 130).

Barış Anneleri tıpkı Cumartesi Anneleri gibi oturma eylemi gerçekleştirerek, kanuna aykırı edimde bulunmuştur. Resmi makamlardan gerekli izinler alınmaksızın gerçekleştirdikleri eylemleri kanuna aykırılık teşkil etmektedir. Belirli aralıklarla basın toplantıları yapmış; kamuoyunun algılayabileceği, açık ve hesaplanabilir eylemler

gerçekleştirmiştir. Şiddetten muaf pratikler tercih etmişlerdir. Kamuoyu vicdanını harekete geçirmeyi amaçlayan çocukları çatışmada ölen anneler; şehit annelerine çağrıda bulunmuş bir diyalog köprüsü kurmayı amaçlamıştır. Terör örgütüne yönelik operasyonların durdurulması için zincir eylemi gerçekleştiren anneler eylemleri sonucunda gözaltına alınmış, bu bağlamda Barış Anneleri'nin eylemlerinden doğan hukuki yaptırıma razı oldukları görülmüştür. Bu itibarla, Barış Anneleri'nin eylemleri sivil itaatsizlik ile uyumludur.

3.6. Açlık Grevleri

Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemlerinin başında gelen açlık grevlerinin en çok başvurulduğu dönem 1990’lı yıllar olmuştur (Akıncı, 1998, s. 749). Açlık grevi, bireyin bir amaç doğrultusunda beslenmeyi reddetmesidir (Akıncı, 1998, s. 733). Amaç, kamu vicdanında kıpırtı meydana getirebilmektedir. Tatmin edici sonuçlar elde edilemediği takdirde yerini ölüm orucuna bırakmaktadır (Osmanoğulları, 2017, s. 143). Açlık grevinde insan bedeni eylem mekânına dönüşmektedir. Tutuklular eylemleri kanalıyla, hoşnutsuzluklarını ortaya koymaktadır. Kişinin kendisini aç bırakmayı tercih ettiği bir eylem biçimi olan açlık grevi, münferit gerçekleştirilebildiği gibi kolektif olarak da gerçekleştirilebilmektedir. Açlık grevi eylemcisinin motivasyonu isteklerini kabul ettirme arzusundan gelmektedir (Osmanoğulları, 2017, s. 1).

Türkiye’de tutuklular hapisane yönetimine karşı şikâyetlerini dile getirmek, bazı taleplerini kabul ettirmek ve kamuoyu vicdanına çağrıda bulunmak amacıyla bazı zamanlarda açlık grevine gitmektedirler. Kişi hak ve özgürlüklerini muhafaza etmek arzusuyla tercih edilen metotlardan biri de açlık grevidir. Kişinin direnme hakkının tezahürü olarak kabul gören açlık grevi birden fazla boyutuyla literatürde tartışmalı yerini korumaktadır (Soyaslan, 1990, s. 269).

Yaşama hakkı Anayasanın 17. maddesinde düzenlenmiştir. Toplumdaki her ferdin yaşama hakkına sahip olduğu ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Kişinin maddi manevi varlığını koruma hakkı, sağlığı tehdit eden durumlar dışında beden bütünlüğüne dokunulamayacağı, kişi onurunu zedeleyecek cezalar verilemeyeceği 17. madde kapsamında ifade edilmektedir. Bu bağlamda yaşama hakkının kutsallığı ortaya konmakta, açlık grevinin bireyin tasarrufuna bırakılamayacak bir pratik olduğu beyan edilmektedir (Soyaslan, 1990, s. 273).

Açlık grevinde birey, ilgili makamlara isteklerini kabul ettirmek için bir tavır ortaya koymaktadır. Bu tavrı, beslenmeyi reddederek gerçekleştirmektedir. Açlık grevi eylemcisi ya münferit ya da grup halinde aç kalmayı ya da sıvı alımını durdurmayı tercih edebilmektedir. Birey, açlık grevini gerçekleştirirken besin alımını sınırlı tutabildiği gibi tümüyle de kesebilir (Taşkın, 2003, s. 515).

Açlık grevinin bireyin direnme hakkı olarak kabul görmesine atfen bu değerlendirme önemlidir. Tutuklular açlık grevini direniş, başkaldırı olarak isimlendirmektedir. Açlık grevine başvurma motivasyonunu insan haysiyetini zedeleyen muamelelere maruz kalmaya, işkence ve haksızlığa bağlamaktadır. Tutukluların beyanına göre, insan hayatının kutsallığı ve insan hayatını sonlandırma ihtimali olan bir pratiğin meşruluğu üzerine yapılan tartışmalar açlık grevcisinin direnişini gölgelemektedir (Eren, 2017, s. 136).

Malta Bildirgesi, açlık grevleri ve doktor tutumunu ele alan uluslararası belgelerin en önemlisidir (Soyer, 2000, s. 407). Açlık grevi bireyin kendi bedeni üzerinde aldığı/alabileceği bir direnme hakkı olarak kabul görmesi ve bunun yanı sıra insan hayatının kutsallığı direnme hakkı ve yaşama hakkı arasında çatışmalı bir ortam oluşturmuştur. Değerler sisteminde en tepeye yerleşen yaşama hakkı insan hayatının kıymetine vurgu yaparken, bireyin kendi hayatı üzerinde karar verme yetkisine de ket vurmaktadır. Bireyin açlık grevini dışarıdan müdahale ile sonlandırmak direnme hakkını tasfiye etmektedir. Malta Bildirgesi'nde karara vardırılan bu konu şöyle ifade edilmektedir: *“Etik olan; kararlı bir açlık grevcisinin kendi iradesine müdahaleler yapmaktansa onuruyla ölmesine izin vermektir”* (Eren, 2017, s. 137).

Açlık grevine tıbbi, ahlaki, hukuki bakışla yaklaşılmış ve meşruluğu tartışılmıştır. Doğan Soyaslan (Soyaslan, 1990: 278) açlık grevinin suç olarak kabul edilmediğini ve ceza kanununda bu hususta bir düzenleme olmadığına değinmiştir. Açlık grevini dışarıdan müdahale ile son verip verilemeyeceği müdahale edilip edilemeyeceği fikir birliğine varılamayan konulardan biridir. Metin Feyzioğlu ve Soyaslan, açlık grevi süresince beslenme gerçekleşmeyişinin vücutta kalıcı hasar bırakmasını sebep göstererek böyle bir edimin meşruluk zemininde tartışılmayacağı kanaatindedir. Açlık grevini zorla müdahale ile sonlandırmanın insan yaşamının kutsallığına atfen hukuka uygun olduğu fikrindelerdir (Akt., Sevinç, 2002, s.124).

Soyaslan açlık grevine özel hukuk bağlamında yaklaşmış, bireyin kendi hayatına son verme tasarrufunda bulunamayacağını ifade etmiştir (Sevinç, 2002, s. 125). Açlık grevcisine zorla müdahalede, müdahalede bulunan kişilerin TCK'nın 49. maddesinin 3. fıkrasında hükme bağlanan hukuka uygunluk nedenlerinden faydalanabilecekleri iddia edilebilmektedir (Feyzioğlu, 1993, s. 165).

Türkiye'de son yıllarda sıklıkla karşılan eylem formlarından olan açlık grevleri 1980 yılının siyasi ve toplumsal konjonktürüyle birlikte görünürlik kazanmıştır. Açlık grevine başvuranlar ekseriyetle siyasi tutuklulardır. Tutuklular, iktidara ve hapisane idaresine cephe alarak/karşı durarak, vücutlarını eylem mekanına çevirmiştir/dönüştürmüştür (Osmanoğulları, 2017, s. 3). Açlık grevi temelde daha iyi bir yaşam tesisi için şikâyet oluştursa da eylemler sonucunda hayatını yitirenler de olmuştur. Türkiye'de 1981 ve 1982 yıllarında Diyarbakır ve İstanbul'da kolektif açlık grevleri yapılmıştır (Ova, 2013, s. 106-107; Osmanoğulları, 2017, s. 70). 1981 yılında Diyarbakır, İstanbul ve Ankara'daki hapisanelerde baş gösteren açlık grevleri 1984 yılında zirveye ulaşmıştır. Metris Askeri Cezaevi 1982 ve 1983'te uzun soluklu açlık grevlerine konu olmuştur. Açlık grevlerinin temel sebebi örgütün etkinliklerinin kolaylıkla devam ettirilebilmesidir. 1984 yılının nisan ayında başlayan haziran ayında sona eren açlık grevi ölüm orucuna dönüşmüş ve 4 tutuklu hayatını kaybetmiştir (Ova, 2013, s. 106-107).

Türkiye'de gerçekleşen en uzun erimli açlık grevleri 1996 ve 2000 yıllarında gerçekleştirilenlerdir (Taşkın, 2003, s. 514). 1996 yılında İstanbul Metris Cezaevi'nde siyasi tutukluların işkence pratiklerinin sona erdirilmesi ve cezaevinde tek tip kıyafet uygulamasının kaldırılması için başlatılan açlık grevi 4 kişinin yaşamını yitirmesine neden olmuştur. Buna benzer bir açlık grevi 1991'de Eskişehir Cezaevi'nde de gerçekleşmiş, 2 ayı aşkın süre devam eden eylemlerde hücre tipi uygulamasına karşı çıkan 12 açlık grevcisi yaşamını yitirmiştir (Ova, 2013, s. 106-107; Sezer Şanlı, 2022, s. 109). 1996 yılında gerçekleşen Ankara, İstanbul, Diyarbakır'daki hapisanelerde terör suçu dolayısıyla tutuklu olanların gerçekleştirdiği açlık grevleri birçok ile sıçramıştır. Nisan ayında başlayan eylemler mayıs ayında ölüm orucuna evrilmiştir. Terör suçundan tutuklu ve hükümlü olanların başlattığı eylemlerde 30'dan fazla kişi yaşamını yitirmiştir (Taşkın, 2003, s. 514).

Türkiye’de 20 Ekim 2000 yılında başlatılan açlık grevi, en uzun soluklu ve en fazla kaybın yaşandığı açlık grevi olma niteliği taşımaktadır. Anavatan Partisi (ANAP), Demokratik Sol Parti (DSP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)’nin yönetiminde olduğu koalisyon hükümetinin F tipi ismiyle bilinen tutukluların birbirleriyle temasını ortadan kaldıran uygulamadan vazgeçmeyeceklerini bildirmesine ve terörle mücadele yasasına karşı verilen reaksiyonun ürünüdür. Bu uygulama ile tutukluları müstakil olarak hücrelere yerleştiren düzenlemeye karşı durmalarındaki esas sebep, işkenceyi kolay ve sınırsız kılması olmuştur (Ova, 2013, s. 108; Sezer Şanlı, 2022, s. 109). Uzun bir periyoda yayılan eylem, 2000 kişinin dâhil olduğu, 120 tutuklunun hayatını kaybetmesiyle kamuoyunda en fazla işlenen grev olmuştur (Özkaya, 2011: 80).

Tutuklular açlık grevini şu şekilde değerlendirmektedir:

Hapishanelerde direnişler, açlık grevleri, işkence ve baskı karşısında zorunlu bir savunma protesto eylemleri olduğu gibi aynı zamanda saldırıların yüzünü açığa çıkaran, teşhir eden siyasi bir silahtı da. Zaten etrafında olan bitenlere gözlerini kapamayan ve saldırılarda bizzat doğrudan taraf olmayan dürüst, demokrat birinin bile insanlık onurunu ayaklar altına alan çeşitli saldırılar karşısında DİRENMEKTEN başka seçeneği yoktur. Her türlü haksızlığa, zulme, baskıya, işkenceye ve insanlık dışı olan her şeye karşı direnmek bir insanlık göreviydi. Bu burjuvazinin anayasa ve yasaları arasına dahi girmiş meşru bir haktı. Bunun için direndik... (Akt., Eren, 2017, s. 136).

19 Aralık 2000’de yeni ölümlerin gerçekleşme ihtimali göz önünde bulundurularak, ölümleri önlemek amacıyla bir müdahalede bulunulmuştur. Bu müdahale Hayata Dönüş Operasyonu olarak isimlendirilmiştir. Operasyon süresince 28 tutuklu daha yaşamını yitirmiştir. Akabindeki süreçte ölüm orucunu sürdüren 122 tutuklu hayatını kaybetmiştir (Sezer Şanlı, 2022, s. 109). Açlık grevleri yalnızca 1980’li ve 1990’lı yıllarda başvuru edilen eylem biçimleri olmamıştır. 2000’li yıllarda da belirli aralıklarla tercih edilen bir eylem biçimi olmuştur.

Açlık grevinde fikir birliğine varılması zordur. Aktörler arası çelişme durumu söz konusudur. Yaşama hakkını tüm değerlerin üstünde kabul eden anlayışın aksine, kendi bedeni üzerinde karar verme hakkını savunanlar da mevcuttur (Eroğul, 1993, s. 56). Ölüm oruçları; sivil itaatsizliğin temel prensipleriyle uyuşmamaktadır. Bir sivil itaatsizlik ediminde başvuru edilen tercih edilen metot, vurgu yapılmak istenen problemi

gölgede bırakmamalıdır. Ölüm oruçları ve açlık grevlerinin problemin önüne geçtiği yönünde eleştiride bulunmaktadır (Anbarlı, 2006, s. 247). Açlık grevleri, sivil itaatsizliğin kanuna aykırılık unsurunu taşımaktadır. Kişi yaşamını öncelemediği için kanuna aykırı bir harekette bulunmaktadır. Hukukun değerler sisteminde en üstte insan hayatı yer almaktır. İnsan yaşamına son vermek, kişinin kendi eliyle dahi olsa suç teşkil etmektedir. Eylemler kamuoyunun anlayabileceği aleni eylemlerdir. Eylemler hesaplanabilir. Açlık grevi eylemi ölüm orucuna dönüşmediği takdirde sivil itaatsizliğin hesaplanabilirlik unsurunu taşır. Açlık grevcisi eylemini şiddetten muaf gerçekleştirdiği için sivil itaatsizliğin şiddetsizlik unsurunu barındırmaktadır. F tipi sisteminin hak ihlali olduğu iddiasındaki siyasi hükümlüler açlık grevi eylemleri ile bu problemi ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Eylemciler haksızlık karşısında bu yola başvurduklarını ifade etmişlerdir. Özellikle kolektif gerçekleştirilen açlık grevleri ile kamuoyu vicdanına çağrıda bulunmaktadır. Açlık grevinin sonlanması için başvuru müdahale yöntemleri, açlık grevcisinin eylemden doğan hukuki sorumluluğu üstlendiğini ortaya koymaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 2000’Lİ YILLARINDA GERÇEKLEŞEN SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ

Çalışmanın üçüncü bölümünde; 1990’lı yıllardan başlayarak 2000 yılına kadar Türk siyasi hayatında önemli yeri olan sivil itaatsizlik eylemleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, kronolojik sıra ile çalışmanın dördüncü bölümünde Türkiye’nin 2000’li yıllarında siyasi hayatına etki eden sivil itaatsizlik eylemleri ele alınacaktır. Buna göre bu bölümün alt başlıklarında; Duran Adam Eylemleri, Adalet Yürüyüşü ve Diyarbakır Anneleri’nin eylemleri değerlendirilecektir. Cumartesi Anneleri eylemleri, her ne kadar 2009’dan günümüze ikinci dalga eylemler olarak devam etse de, 1990’lı yıllarda başladığı ve bu dönem, kamuoyunda en fazla yer aldığı dönem olduğundan bu başlık altında yeniden ele alınmayacaktır. Aynı şekilde, 2000 ve sonrasında kimi kişi ve gruplar açlık grevlerine başvurmuş, bununla ilgili bilgiler de bir önceki bölümün ilgili başlığında verilmiştir. Bu nedenle, 2000 sonrasında gelişen açlık grevlerine burada ayrı başlık açılmamıştır.

1990’lı yıllar siyasal İslam’ın ve Kürt hareketinin yoğun olarak tartışıldığı bir dönemdi. 2000’den günümüze uzanan süreçte, siyasal İslam etkinliğini daha da arttırmış, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) deneyimi ile farklı bir boyuta taşınmıştır. Refah (RP) ve Fazilet Partileri’nin (FP) 2001 yılında kapatılması, yeni bir İslami-muhafazakâr partinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Recep Tayyip Erdoğan; 14 Ağustos 2001’de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’yi kurmuştur. Erdoğan partiyi kurmasından yaklaşık 15 ay sonra 3 Kasım 2002’de iktidara gelmiştir (Onan, 2017, s. 19-21). 3 Kasım seçimlerinde AKP %34 oranında oy alarak hükümet kurmak için yeterli sayının da üzerine çıkarak parlamentoda 363 sandalyenin sahibi olmuştur. %10 barajını

aşabilen bir diğer parti de CHP olmuştur. Aldığı %19 oy ile yüzde 180 sandalyeye hak kazanmıştır (Ahmad, 2006, s. 230).

AKP iktidara geldiği 2002 yılından itibaren girmiş olduğu her genel seçimde ciddi oy oranlarına sahip olarak iktidarını sağlamlaştırmıştır. 2007 yılında %47, 2011 yılında %50 oy alarak yükselişini sürdürmüştür. 7 Haziran 2015 seçimlerinde oyu %40.87'e düşmüş, hükümet kurulabilmesi için güvenoyu alınamayışı üzerine Kasım 2015'de yeniden seçim yapılmıştır. Bu seçimlerde 49.48 oy alarak hükümeti kurmuştur. 2010 yılında anayasa değişikliği için yapılan referandumda %58 evet oyu alarak başarısını perçinlemiştir (Onan, 2017, s. 24-25). Referandum sonrasında Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir. 2018 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde Erdoğan %52,59 oy alarak cumhurbaşkanı olmuştur. 2023 Cumhurbaşkanlığı seçiminde ilk turda %49,5 oy almış, akabinde gerçekleşen ikinci tur seçimlerinde %52,18 oy alarak yeniden cumhurbaşkanı olmaya hak kazanmıştır.

Türk siyasal hayatının 2000'li yıllarında da tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi siyaseten etki doğuran birçok önemli olay yaşanmıştır. 27 Mayıs 2013 tarihinde İstanbul Gezi Parkı'nda ağaçların kesilmesine karşı bir tepki olarak başlayan eylemler başlangıcında çevre hareketi olarak örgütlense de zamanla çevre eylemi kimliğini kaybetmiştir. Gezi Parkı Eylemleri; siyasi, ideolojik ve ekonomik amaçlar taşımaktadır. Çevreci hassasiyetlerle başlayan eylemler kısa sürede temel eksenini hükümet karşıtlığı olan eylemlere evrilmiştir (Aslan, 2017, s. 153). Eylemlerden birkaç ay sonra Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) yargısal bir darbe ile birçok farklı koldan operasyonlar gerçekleştirmek üzere işe koyulmuştur. 17-25 Aralık Olayları olarak yazına geçen olayların zemini Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) Müsteşarı Hakan Fidan'ın yargı organlarına sızan teröristler tarafından ifadeye çağırılmasıyla başlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ameliyata gireceği bilgisine sahip olan teröristlerin bu girişimi, Erdoğan'ın ameliyatının gecikmesi ile boşa çıkmıştır. Erdoğan tarafından ifade vermemesi konusunda ikaz edilen Fidan'ın ifade vermeyişi örgütün planlarını suya düşürmüştür. Ardından 17-25 Aralık olayları cereyan etmiş, örgüte yönelik operasyonlar da başlamıştır (AA, 2022). 3 yıl sonra örgüt darbeye teşebbüs etmiş, devletin organlarına sızdırdığı teröristler eliyle ülkenin bütünlüğüne saldırıda bulunmuştur.

Cumhuriyet tarihinde darbe ve muhtıralar sıklıkla görülmüştür. 2000’ler sonrasındaki periyotta da bir darbe girişimi yaşanmıştır; ancak bu darbe klasik askeri hiyerarşi içerisinde gerçekleştirilen diğer darbelerden oldukça farklı bir nitelik taşımaktadır. 15 Temmuz 2016 gününde Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)’ye mensup asker üniforması giyen bir grup terörist, demokratik seçimle başa gelen meşru iktidarı yıkmak ve yönetimi ele almak için darbe girişiminde bulunmuş ve bu kalkışma halkın koyduğu irade ile engellenmiştir. Türkiye’nin en mahrem ve kutsal yerleri olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Genel Kurmay Başkanlığı, Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT), Özel Kuvvetler Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü bombalanmak suretiyle birtakım saldırılar düzenlenmiştir. Devletin kurum ve kuruluşlarına sızan teröristler, düşman kuvvetleri için kullanılacak mühimmatlarla kendi insanını öldürerek, eşi görülmemiş bir kumpasla devletin organ ve kurumlarına saldırmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin amacı; hükümeti yıkmak, yönetimi ele geçirmek ve ek olarak ülkeyi bölmek, kaos ve kargaşayı hâkim kılmaktır (Yavuzer, 2021, s. 47). Darbeci teröristlerin saldırıları nedeniyle 248 vatandaş şehit olmuştur (CNN Türk, 2021).

2000’lerin siyasal atmosferi AKP’nin hâkim parti olması nedeniyle İslamcılık, milliyetçilik ve muhafazakarlığın ön plana çıkan ideolojik akslar olduğu bir dönem içerisinde şekillenmektedir. AKP’nin Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile girdiği seçim ittifakları da düşünüldüğünde bu durum net şekilde ortaya konulmaktadır. Bu dönemde, Kürt hareketi ise Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve Hür Dava Partisi (HÜDAPAR) tarafından ile temsil edilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ise bu dönemde ana muhalefet partisi olarak siyasal işlevini sürdürmüş, özellikle 2010’dan sonraki dönemde Kemal Kılıçdaroğlu Erdoğan’ın ana siyasi rakibi olarak etkin söylemlerini sürdürmüştür.

4.1. Duran Adam Eylemleri

Duran Adam Eylemi Erdem Gündüz tarafından 17 Haziran 2013’te gerçekleştirilen sivil bir inisiyatifdir (Ünlü Gök, 2014, s. 76). Gezi Parkı eylemlerinin ardılı olarak örgütlenmiş, eylemler süresince muhalefete dönük gelişen sert müdahalelere bir tepki olarak doğmuştur. Duran Adam eylemini kavrayabilmek için eylemin temel zeminini oluşturan Gezi Parkı eylemlerinden kısaca bahsedilecektir.

İstanbul Taksim Gezi Parkı Eylemleri, hükümetin yürüttüğü Taksim Yayalaştırma Projesi'ne bir tepki olarak örgütlenmiştir. Bu proje dahilinde yeniden tesis edilecek Topçu Kışlası için yol genişletme çalışması yapılması öngörülmüştür. Yol üzerindeki ağaçların farklı yerlere dikilmek üzere sökülmesi sonucunda sol eğilimli örgüt üyeleri ve bazı çevreci gruplar 27 Mayıs 2013 tarihinde Taksim Gezi Parkı'nda oturma eylemi başlatarak parktaki ağaçların kesilmesine karşı bir tavır ortaya koymuştur. Eylemciler Gezi Parkı'na çadırlar kurarak konaklamaya başlamış; bir nevi parkı işgal etmiştir. Eylemin resmi makamlardan gerekli izinlerin alınmadan gerçekleştirilmesi üzerine 29 Mayıs 2013'te kolluk güçleri, eylemin kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle eylemcilere müdahale etmiştir (Çolpan Kavuncu, 2017, s. 108; Aslan, 2017, s. 156; Ünlü Gök, 2014, s. 75).

29 Mayıs'ta Kolluk kuvvetleri ile eylemciler arasında yaşanan gerginlik 31 Mayıs akşamında doruğa ulaşmıştır. Eylemlerin ikinci aşaması olarak değerlendirilen bu dönemde hükümet yetkililerinin ve kolluk güçlerinin tutumları sertleşmiştir. Hükümet kanadı olayları basit bir güvenlik problemi olarak görmeyi bırakmış, kısa sürede sıkı önlemler almıştır (Yayla, 2013, s. 174-175; Bayhan, 2015, s. 178). Eylemcilerin ve kolluk arasındaki gerginliğin tezahürü olarak şiddet olayları artmış ve maddi hasarlar meydana gelmiş, insan ölümleri yaşanmıştır. Eylemler süresince İstanbul, Ankara, İzmir, Eskişehir gibi birçok ilde göstericilere orantısız güç uygulanmış, kolluğun tavrı kamuoyunda eleştiri konusu olmuştur. Eylemlerin son dalgası ise 15 Haziran akşamında kolluk kuvvetlerinin müdahalesiyle eylemcilerin Gezi Parkı'nın dışına çıkarılması sürecine işaret etmektedir. 15 Haziran itibarıyla Gezi eylemleri sönümlenmeye başlamıştır (Aslan, 2017, s. 155). Eylemler yalnızca İstanbul'da örgütlenmemiş; Ankara, İzmir, Eskişehir gibi birçok ilde sızmıştır. Eylemlerde 2'si polis memuru olmak üzere 11 kişi yaşamını yitirmiştir. Eylemlerde hayatını kaybedenler; polis memurları Mustafa Sarı ve Ahmet Küçüktağ ve sivil vatandaşlar Mehmet Ayvalıtaş, Ali İsmail Korkmaz, Abdullah Cömert, Ethem Sarısülük, Berkin Elvan, Selim Önder, Ahmet Atakan, Medeni Yıldırım ve Zeynep Eryaşar'dır (Kaplan, 2016, s. 5). Gezi parkı eylemlerinin buradan hareketle, üç temel dalgada gerçekleştiği söylenebilir. Eylemlerin ilk dalgası mayıs ayının sonunda bir çevre hareketi olarak yarı örgütlü biçimde yürütülmüştür. İlk dalgada eylemler güvenlik problemi teşkil etmemiş, siyasi muhalefet oluşturmuştur. Eylemlerin ikinci dalgası 31 Mayıs'ta başlamış 15 Haziran'a dek sürmüştür. İkinci dalga eylemlerin

seyrinin değiştiği, ulusal aktörlere ek olarak uluslararası aktörlerin de dahil olduğu, çevre hareketinden iktidar karşıtlığıa kayışın dönemidir (Tuncel, 2014, s. 44; Aslan, 2017, s. 154-155). Gezi Parkı eylemcilerinden Memet Ali Alabora'nın Twitter hesabından yaptığı paylaşımda: “mesele sadece Gezi Parkı değil arkadaş, sen hala anlamadın mı?” sözlerinin yer alması bu durumu ortaya koyar niteliktedir. Bu paylaşımlar Başbakan Erdoğan'ın hedefte olduğunu göstermiştir (Aslan, 2017, s. 155). Eylemlerin son dalgası 15 Haziran'da polisin müdahalesi ile eylemciler park dışına çıkarılmış ve tansiyonun düştüğu görölmüştür (Aslan, 2017, s. 155).

İstanbul ilinde yer alan Taksim Gezi Parkı'nda 27 Mayıs 2013 tarihinde ağaçların kesilmesine karşı bir reaksiyon niteliğinde başlayan eylemler, çevreci hassasiyetlerle başlamış, kısa sürece sistem karşıtı bir karakter kazanmıştır. Eylemler, iki ana koldan ilerlemektedir. Birincil eylemler Gezi Parkı'nın işgal edilmesi ve orada bir yaşam alanı oluşturulması ile başlamıştır. İçerisinde yemekhane, kütüphane, spor alanı gibi birçok birim açılmış, Atatürkçüler, feministler, farklı sol görüşlerden insanlar, Kürt aktivistler, LGBTİ aktivistleri, Aleviler, Anti-kapitalist Müslümanlar gibi farklı ideolojik çevrelere mensup insanlar bu alan içerisinde bir arada hareket etmiştir. Bu eylemler ikincil olarak, İstanbul dışında diğer illerde sokak gösterileri şeklinden devam etmiştir. Gezi Parkı Eylemleri, sosyal medya kanalıyla yabancı basında da uzun süre kendine yer bulmuştur. Ulusal ve uluslararası kamuoyunda yoğun destek bulan eylemler, uzun süre siyasi gündemi meşgul etmiştir. İktidar çevresi ise, eylemleri gayrı meşrulaştırmak amacıyla eylemcilere dönük şapulcular ifadesinde bulunmuş, eylemcileri dışarıdan beslenen ajanlar olmakta suçlamıştır.

Duran Adam Eylemleri Gezi Parkı Eylemleri'nin sönümlenmeye ve etkisini yitirmeye başlamasıyla örgütlenen eylemler serisidir. Duran Adam Eylemi Erdem Gündüz tarafından 17 Haziran 2017'de tek kişinin eylemi olarak başlatılmıştır. Eylem biçimi ismiyle müsemma olarak durmak olarak tayin edilmiştir. Tipik bir sivil itaatsizlik olarak gelişen bu eylemler Gezi Parkı eylemlerine farklı bir eylem repertuarı kazandırmıştır (Ünlü Gök, 2014, s. 76). Gezi Parkı Eylemleri'nin ardılı olarak birkaç gün sonra örgütlenen Duran Adam Eylemi; Taksim Meydanı'nda Atatürk Kültür Merkezi'nin karşısında gerçekeştirilmiştir (Çolpan Kavuncu, 2014, s. 116). Erdem Gündüz 17 Haziran 18.00'de sessiz protesto eylemi gerçekeştirmiştir. Gündüz, 20.00'de açıklama

yapmış, gerçekleştirdiği sessiz protestoya ilişkin “Her şey ortada. İnsanları Taksim'e sokmuyorlar” şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Eylemine kaldığı yerden devam Erdem, sosyal medya hesaplarından yapılan paylaşımlarla eylemini geniş bir çevreye duyurmayı başarmıştır. Eyleme yaklaşık 300 yurttaş iştirak etmiştir. 18 Haziran saat 01.50'de kolluk güçleri AKM önüne gelerek kalabalığın dağılması konusunda ikazda bulunmuş, ardından müdahale etmiştir. Gündüz'ün kolluk kuvvetlerinin güç kullanmaksızın yaptığı müdahalenin öncesinde eylem mekanını terk ettiği bilgisine ulaşılmıştır. Kalabalığın dağıldığı görülse de 10 kişi eylem mekanını terk etmemek hususunda ısrarcı davranmış, bu davranışları nedeniyle gözaltına alınmışlardır. Eylemcilerin protesto mekânından çıkarılmasının akabinde 100 polis AKM'nin önünde Taksim Metrosu çıkışında konuşlanmıştır (Habertürk, 2013).

Erdem Gündüz'ün AKM'nin önünde gerçekleştirdiği hareketsiz protestosu arkasında bir rüzgar oluşturmuş, bu tip eylemler örgütlenmiştir. Gündüz'ün eyleminin ertesi gününün sabahı Taksim Meydanı ve Cumhuriyet Anıtı önünde durarak eyleme destek vermiştir. Meydan'ın Gezi Parkı'nı gören tarafında bir grup yurttaş nöbetleşe bekleyerek eylem gerçekleştirmiştir. Bazı yurttaşlar yalnızca durarak eylemini gerçekleştirirken bazı yurttaşların da kitap okuyarak eyleme destek verdiği görülmüştür. Kolluk güçleri belli bir süre sonra ikazda bulunmuş, beş kişinin gözaltına alındığı meydanda çevredekiler ile polis arasında gerginlik yaşanmıştır. Vatandaşlar hareketsiz durarak yapılan bir eylemin suç teşkil etmediğini ifade etmiş, polise reaksiyon göstermiştir. Bir kadın da Anıt önünde 03.00'ten itibaren kitap okuyarak eylem gerçekleştirmiştir. Bir kâğıdın üzerine “Okumak yasaklanamaz rahatsız etmeyin bayım, okuyorum lütfen” yazarak eylemini icra eden kadın, gücü yettiği sürece eylemini sürdüreceğini ifade etmiştir. Çevredeki vatandaşların gösterdiği ilgiye kayıtsız kalmayan eylemci bu söylemlere yazarak cevap vermiştir. Eylemci; “Yanıdayız” söylemine karşılık olarak, kâğıdına şu sözleri not etmiştir: “İlginiz için teşekkür ederim. Bir şeye ihtiyacım yok özgürlükten başka” (Hürriyet, 2018).

Aynı sıralarda 15 yaşında bir çocuk da Anıt'ın önünde durarak eylem gerçekleştirmiştir. Annesinin gelişi ile eylemini sonlandırmak zorunda kalmıştır. Kendisini Gezi eylemcisi olarak tanıtan bir vatandaş da eylemine ilişkin şu sözleri sarfetmiştir:

Gece 02.00’de geldim. 2-3 saat ayakta durup, yarım saat, bir saat dinlenmek şeklinde bu saate kadar ayaktayım hala. Şu an derdimizi sadece buradan anlatabiliyoruz. Bir önceki gece Anayasal hakkımızı kullanmak, eylem yapmak isterken sokaklarda eli satırlı insanlar tarafından kovalandık. Şu an bizim mücadelemizi sürdürebileceğimiz, derdimizi anlatabileceğimiz sadece bu tarz yöntemler kaldı. Silahlarla ya da bıçaklarla çatışmak bize göre şeyler değil. Dün birisi çıktı, burada ayakta durdu, fikir hoşuma gitti. Ben de geldim, duruyorum. Belki birazdan başkaları da gelir ya da beni de diğer arkadaşlar gibi gözaltına alabilirler (Hürriyet, 2018).

Çağlayan Adliyesi’nin avlusunda avukatların da yer aldığı 20 kişilik bir grup Duran Adam eylemi yapmıştır. Adliyenin içindeki Themis heykelinin önünde de benzer bir eylem gerçekleşmiş; dönemin CHP İstanbul Milletvekili Mahmut Tanal avukat arkadaşları ile saat 17.00’ye kadar süren bir eylem yapmıştır. Eylemin ismi her ne kadar duran adam olarak kalıplaşsa da kadınlar da eyleme destek vermiştir (Hürriyet, 2018).

Birçok farklı ilde bu tip protesto eylemleri gerçekleşmiştir. Muğla Fethiye’de Umut Ayhan isimli bir kişi, Gündüz’ün protestosuna destek olmak amacıyla, saat 11.30’da Beşkaza Meydanı’ndaki Atatürk Anıtı önünde bireysel bir eylem gerçekleştirmiştir. Çevredeki yurttaşların eyleme kayıtsız kalmadığı görülmüştür. Sıcaktan korunmak amacıyla eline bir şemsiye alan, yanına da bol miktarda su stoklayan Ayhan, basın mensuplarının sorularını yanıtsız bırakmıştır. Kolluk kuvvetleri bölgede güvenlik tedbirlerini alarak, protestocuyu izlemiştir (Habertürk, 2018). İzmit’te de isimleri belirsiz iki yurttaş duran adam eylemi gerçekleştirmiştir. İzmit Cumhuriyet Parkı’nda saat 15.00’den itibaren duran adamlar meraklı bakışlara aldırmaksızın ve sorulara yanıt vermeksizin protestolarını gerçekleştirmiştir (Habertürk, 2018). Gezi eylemlerinde hayatını kaybedenlerden Ethem Sarısülük’ün Ankara’da öldüğü yerde Yonca S. isimli genç bir kadın durarak eylem gerçekleştirmiştir. Sosyal medya hesabından yaptığı çağrı ile Sarısülük’ün aile bireylerini de eylemine katmayı başarmıştır. Yonca S. yaklaşık bir buçuk saat süren bir eylem gerçekleştirmiştir (Akt., Tanyolaç, 2013, s. 2). Yonca S. eylemine ilişkin şu değerlendirmede bulunmuştur: “Durarak, Ethem ve ailesine sonunda hak ettikleri saygıyı gösterdiğimi hissettim. Son üç haftada, direniş sırasında yaralanan, yaşamını yitiren herkes için yas tutup, üzüntümü dile getirebildiğimi hissettim” (Akt., Tanyolaç, 2013, s. 6).

Ülkenin birçok iline sıçrayan benzer Duran Adam Eylemleri örgütlenmiştir. Ankara Hacettepe Üniversitesi öğrencisi ve öğrenci sendikası mensubu Dilan Ece Yıldız'ın biber gazı fişeginin yüzüne sıçraması sonucu hastanede tedavi altına alınmasının üzerine bir grup yurttaş hastanenin önünde eylem gerçekleştirmiştir. Gezi Parkı Eylemleri esnasında Hatay'da hayatını kaybeden Abdullah Cömert'in öldüğü yerde bir yurttaş duran adam eylemi gerçekleştirmiştir. Duran Adam Eylemleri kısa sürede sembolik bir değer kazanmıştır. Bu bağlamda, Erdem Gündüz'ün eylemine iştirak edenlerin gözüne alınmasını reaksiyon gösterilmiştir. İstanbul Beşiktaş'ta Duran Adam Eylemi yapan bir yurttaşın çevresinin ayakkabı çiftleriyle donatılması hareketin sembolik anlamını ortaya koyar niteliktedir. Boş ayakkabı çiftlerini eyleme dahil etme fikri kreatif bulunmuş, bu eylem biçimini tercih eden protestocuları motive etmek ve teşvik etmek amacıyla bu metot kullanılmıştır. Duran Adam Erdem Gündüz gerçekleştirdiği hareketsiz ve sessiz protestosuyla ilgi uyandırmış ve bu eylem biçiminde örgütlenmeye esin kaynağı olmuştur (Tanyolaç, 2013, s. 2). Erdem Gündüz gerçekleştirdiği Duran Adam Eylemi ile Avrupa Parlamentosu'nun insan hak ve özgürlüklerini muhafaza etmeye yönelik motive etmek amaçlı verdiği Sakharov Ödülü'ne aday gösterilmiştir (CNN Türk, 2013,). Erdem Gündüz gerçekleştirdiği protestoyu şu sözlerle ifade etmiştir: *“Kendi içimde hissettiğim sıkıntıyı dile getirmeye çalıştım. Kısacası direndim. Yaptığım şeyi kurguladım mı, hayır kurgulamadım”* (Hürriyet, 2013). Duran Adam Erdem Gündüz'ün protestosu halka halka yayılmış ve sempati kazanmıştır. Gündüz kendisine atfedilen kutsiyet hususunda mütevazı bir tavır ortaya koyarak şu sözleri sarfetmiştir: *“Ben bu ülkenin herhangi bir vatandaşıyım. Ben giderim, bir arkadaşım gider, bir başkası gider, kimin gideceği önemli değil. Belki olay sessizce anlaşılır. Çünkü bütün yollar denendi”* (Akt., Tanyolaç, 2013, s. 8). Siyasiler de Duran Adam eylemine ilişkin söylemlerde bulunmuştur. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan eylemlere ilişkin sosyal medya hesabından yaptığı paylaşımda şu sözleri sarfetmiştir: *“Biz ne diyoruz; Durmak yok yola devam. Onlar ne diyor; Duran adam!”* (Akt., Tanyolaç, 2013, s. 9).

Duran Adam Eylemleri'nin suç teşkil edip etmediği tartışılmış, dönemin Türkiye Barolar Birliği Başkanı Metin Feyzioğlu Türk Ceza Kanunu'na göre hareketsiz durmanın suç teşkil etmediğini ifade etmiştir. Feyzioğlu duran adam eylemlerini şu sözleriyle değerlendirmiştir: *“Durmak hiçbir şekilde suç değildir. Niye suç olsun ki? Bundan daha*

barışçı bir duruş olabilir mi? İnanılmaz bir duruş. En demokratik eylem şekli. İnsanlık daha demokratik bir eylem bulamaz. New York'ta da benzer eylemler denenmişti. Durmak, toplu olarak dans etmek gibi” (Hürriyet, 2013).

Gezi Parkı eylemlerini bir bütün olarak sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmemektedir. Bazı eylemlerin kolluk güçleri ve eylemciler arasında karşılıklı çatışma şeklinde gerçekleşmesi, sivil itaatsizliğe uymamaktadır. Ancak, Duran Adam eylemleri tipik bir sivil itaatsizlik eylemidir. Eylem repertuarı olarak, Türkiye’de hiç denenmemiş kreatif bir metot olarak durma eylemi tercih edilmiştir. Duran Adam Eylemleri, Erdem Gündüz’ün gerçekleştirdiği eylem başta olmak üzere kanuna aykırı örgütlenmiş bu yönüyle sivil itaatsizliğin kanuna aykırılık unsurunu taşımaktadır. Gündüz, aktivist kimliği bilinen, daha önce başörtüsü eylemleri kapsamında başörtülü kadınların eğitim hakkına da destek olmak için tepkisel eylemlerde bulunmuş bir isimdir. Gezi Parkı Eylemleri’nde yaşanan toplumsal şiddete dikkat çekmek amacıyla örgütlenen eylemler yaşanan mağduriyete karşı kamuoyu vicdanında refleks meydana getirmeyi amaçlamaktadır. Eylemler kamuoyuna açık gerçekleştirilmiş ve alenidir. Eylemler hesaplanabilirlik unsurunu taşımaktadır. Eylem biçimi duran adam/insan eylemi olarak belirlense de zenginleştirilmiş, kitap okuyarak durma eylemleri de gerçekleştirilmiştir. Fakat eylemin özünü hareketsizlik oluşturmakta ve bu sebeple eylemler hesaplanabilirlik ilkesini korumuştur. Sivil itaatsizliğin en temel unsurlarından şiddetsizliği de barındırmaktadır. Durma eylemi olarak tayin edilen eylemler barışçıl gerçekleşmiştir. Eylemleri sonucunda gözaltına alınan ya da kolluk kuvvetlerinin ikazlarına rağmen eylemi sürdürme iradesi gösteren eylemcilerin eylemden doğan hukuki sorumluluğu üstlendiği görülmektedir. Duran Adam eyleminin özgün bir noktası, çalışmada ele alınan tüm sivil itaatsizlik eylemleri kolektif nitelik taşımasına rağmen bu eylemin bireysel bir eylem olarak başlamasıdır. Bireysel bir performansa dayalı olarak başlayan eylemler, başka insanların da Gündüz ile birlikte durması ile kolektif bir nitelik kazanmıştır.

4.2. Adalet Yürüyüşü Eylemleri

Adalet Yürüyüşü, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu önderliğinde başlayan sivil bir eylemdir. Kılıçdaroğlu’nun gerçekleştirdiği “Adalet Yürüyüşü” ismini verdiği protestosunun ana temasını 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi ve akabinde parlamentonun iktidara tanımış olduğu yetki üzerine

yürürlüğe giren OHAL uygulamasıdır. Kılıçdaroğlu önderliğinde muhalefet tabanı hükümeti bu protesto ile tenkit etmektedir (Aymelek, 2019, s. 78). Hareket, Kılıçdaroğlu ve beraberindeki heyet İstanbul Milletvekili Enis Berberoğlu'nun tutuklanmasına verilen tepki sonucunda doğmuştur. CHP, “herkes için adalet” sloganı ile Ankara'dan başlayan İstanbul'da son bulan sivil bir protesto yürüyüşü gerçekleştirmiştir (Başlar, 2018, s. 157). Enis Berberoğlu, Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) Tırları'nın durdurulmasına dair görüntüleri gazeteci Can Dündar'a servis etmesine ilişkin açılan davada 14 Haziran'da 25 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Kılıçdaroğlu partisinin mensuplarına olağanüstü toplantı çağrısı yapmış, üzerinde adalet yazılı bir pankartla yola çıkmıştır. Toplantının teması adalettir, Kılıçdaroğlu adaleti aradığını bulana kadar da vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir (Balbay, 2017, s. 14). İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler OHAL süresince gerçekleşen yargılamalar ve KHK'larla görevden uzaklaştırmalar ile gerilmiş; Berberoğlu'nun tutuklanmasıyla gerginlik hat safhaya ulaşmıştır. Kemal Kılıçdaroğlu tutuklama kararına itiraz etmek suretiyle 15 Haziran 2017'de Ankara Güvenpark'tan yola çıkmış 9 Temmuz 2017 tarihinde İstanbul Maltepe Miting Alanı'nda son bulan, “Adalet Yürüyüşü” ismini verdiği bir protesto eylemi tertip etmiştir (Aymelek, 2019, s. 65). Adalet yürüyüşünün temeli 15 Temmuz Darbe Girişimi'ne kadar götürülebilmektedir. 20 Temmuz 2016'da parlamentodan geçen Olağanüstü Hal uygulaması ve takip eden süreçte iktidarın Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisini kullanması iktidar muhalefet arasındaki gerginliği arttırmıştır. Takip eden süreçte KHK'lar bazı devlet memurlarının görevden alınmaları ve 16 Nisan 2017'de yapılan referandumla Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilerek parlamenter sistemin son bulması tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Berberoğlu'nun tutuklanması muhalefet kanadında bardağı taşıran son damla olmuş ve Kılıçdaroğlu'na bu yürüyüşü gerçekleştirme motivasyonu vermiştir (Aymelek, 2019, s. 65). Kılıçdaroğlu gerçekleştireceği Adalet Yürüyüşü için Çukurambar'daki evinden çıkarken basın mensuplarına şöyle bir açıklama yapmıştır:

Sonuçta bu ülkede birlikte yaşayacaksak zorunlu olan adalet. Adaletin olmadığı bir yerde devlet de olmaz, adaletin olmadığı bir yerde insan da olmaz. O nedenle “Adalet Yürüyüşü”nü başlatıyoruz. Bugün yürüyeceğiz. Umuyorum vicdanları sağır olanlar bizim bu yürüyüşümüzün anlamını kavrarlar. Umuyorum vicdanları sağır olanlar bizim bu yürüyüşümüze, bizim sesimize,

bizim sözümüze kulak verirler. Biz gerginlik istemiyoruz, biz kavga istemiyoruz. Biz birlikte beraber huzur içinde yaşamak istiyoruz. Biz mahkemelerde gazeteciler istemiyoruz. Biz hapishanelerde gazeteciler istemiyoruz. Biz hapishanelerde öğretim üyeleri istemiyoruz. Dolayısıyla bunlar bize acı veriyor ve bu acıyı sonlandırmamız gerekiyor. Söylemiştim, "Eğer bir bedel ödemek gerekiyorsa o bedeli önce ben ödeyeceğim" diye. Şimdi yürüyorum, yürüyeceğim İstanbul'da kadar. Bu son olmayacak. Bizim yürüyüşümüz bu ülkeye adalet gelinceye kadar devam edecek (Akt., Avcı, 2019, s. 98).

Kılıçdaroğlu, Adalet Yürüyüşü'nü siyasi parti ve ideolojilerden azade olarak, siyasi menfaat taşımadığı vurgusu yaparak yurttaşlara yürüyüşe katılmaları hususunda çağrıda bulunmaktadır. Kılıçdaroğlu açıklamalarına ek olarak yürüyüş süresince de kısa anlatılarda bulunarak yürüyüşün temel çerçevesini çizmekte, çerçevenin içeriğini doldurmaktadır. Kılıçdaroğlu, Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte, yürüyüşte istenilen randımanın alındığını ve adalet vurgusunu sürdüreceğini ifade etmiştir (Avcı, 2019, s. 99). Yürüyüşün ilk günü yaklaşık 5 saat sürmüştür ve Eryaman'da sonlanmıştır. Eryaman'daki Hipodrom'da geçirilecek ilk gecenin ardından yürüyüş ikinci gün Bolu'ya doğru devam etmiştir. Kılıçdaroğlu yürüyüşünün ilk gününde şu değerlendirmede bulunmuştur:

Elbette bu yürüyüşümüz bir şenlik aslında. Adalet arıyoruz, endişeli değiliz. Yolda gelirken arkadaşlarımız slogan attılar, bir bahar havasında yürüyüşümüzü yaptık. Adalet bizim için geçerli bir kavram. Akşam burada konaklayacağız. Konuşacaklar, fıkra anlatacaklar, öyküler anlatacaklar, şenlikli bir akşam olacak. Ben de arkadaşlarımla birlikte olacağım (Habertürk, 2017).

Yürüyüşün üçüncü günü Kahramakazan'a ulaşan Kılıçdaroğlu şu sözleri sarfetmiştir: “Adaletten yana olan herkesi kucaklıyoruz ve herkesi bekliyoruz” (Habertürk, 2017). Kılıçdaroğlu üçüncü gününde yargı bağımsızlığı ve eşitliğin üzerinde duran açıklamalarda bulunmuştur (Arısoy, 2017, s. 18-20). Yürüyüşün beşinci gününü Kızılcahamam'dan başlatan Kılıçdaroğlu yürüyüşü eleştirenlere atfen: “Bize saldırılar olabilir. Bizi eleştirenler olabilir. Bizi kızdırmak isteyenler olabilir. Hepsinin canı sağ olsun. Ben inatla kararlılıkla azimle adalet için yürüyeceğim” diyerek kararlı olduğunu dile getirmiştir (CNN Türk, 2017). Kılıçdaroğlu yürüyüşünün altıncı gününde tarih

yazdıklarını, tüm mağdurlar için yürüdüğünü ifade etmiştir. Konuşmasında şunları dile getirmiştir: *“Değerli arkadaşlarım, sevgili dostlarım, değişik partilerden grubumuzu onurlandıran saygıdeğer vatandaşlarım, beni dikkatle dinlemenizi istiyorum. Gerçekten de Grup Başkanvekilimizin söylediği gibi önemli bir gündeyiz. Bir tarih yazıyoruz. Bir adalet tarihi yazıyoruz, sıradan bir tarih değil”* (Akt., Avcı, 2019, s. 105).

Yürüyüşün onuncu gününde iştirak edenlere teşekkürlerini sunan Kılıçdaroğlu, farklılıkların zenginlik olduğunu ifade eden söylemlerde bulunarak, Mısır’da gerçekleşen iç karışıklık ve idamlara olan üzüntüsünü ifade etmiştir. Yürüyüşün on birinci günü Ramazan Bayramı’nın ilk gününe tekabül ettiğinden basın mensuplarıyla bayramlaşma gerçekleştirilmiş, yürüyüşü hoşgörü çerçevesinde sürdüreceklerini dile getirmiştir (Avcı, 2019, s. 115). Yürüyüşün on üçüncü günü 12 maddelik bir bildiri hazırlanmış ve yürüyüşe katılanlara takdim edilmiştir. Karşı protestolar karşısında sağduyunun elden bırakılmaması, antidemokratik tavırlar takınılmaması hususunda uyarıda bulunulmuştur (Sönmez, 2017, s. 47-48). Adalet Yürüyüşü’nün yirmi ikinci gününde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın yürüyüşün izinsiz yapıldığını ifade etmesi üzerine şu sözleri sarfetmiştir: *“Bazı çevreler, ‘Efendim yürüyorsunuz ama işte biz izin veriyoruz...’ Ne demek izin veriyoruz? Bu bizim Anayasal hakkımız, insan olarak hakkımız. Adalet istemek ne zamandan beri birilerinin iznine birilerinin lütfuna bağlı oldu”* (Avcı, 2019, s. 122). Bu açıklama, sivil itaatsizlik eylemlerinin mevcut yasayı çiğneyen ancak gücünü anayasadan alan ruhuna uygun bir açıklama mahiyetinde değerlendirilebilir. Kılıçdaroğlu yirmi üçüncü gününde İngiliz gazetesi The Guardian’a bir yazı yazmıştır (Avcı, 2019, s. 128).

Adalet Yürüyüşü yirmi beşinci gününde 9 Temmuz’da İstanbul’da sonlanmıştır. Yürüyüş sona ermesine rağmen eylemlilik halinin süreceği taahhüt edilmiştir. Kılıçdaroğlu bu vaadine atfen:

Bu yürüyüş artık başladı. Korku duvarlarını yıkacağız. Adalet yürüyüşümüzün bu son günü yeni bir başlangıçtır... Yeni bir ilk adımdır. Bu bağlamda yasama, yürütme ve yargı erklerini kullanan bütün yetkililere bu uyarılarımızı iletirken, siyasal partileri, toplumun farklı kesimlerini, sivil toplum örgütlerini ve bütün yurttaşları, bildirinin hedeflerini sahiplenmeye ve hayata geçirmek için mücadeleye çağırıyoruz” (Akt. Avcı, 2019, s. 82).

Adalet Yürüyüşü'nün son gününde “Adalet mitingi” düzenlenmiş, Kılıçdaroğlu konuşmasında protestonun amaçlarından bahsederek, yeni yürüyüşlerin yapılacağını taahhüt etmiştir. Buna atfen şu sözleri önem arz etmektedir:

Kimse bu yürüyüşün bir son olduğunu düşünmesin bu yürüyüş bizim ilk adımımızdır.” “Herkes şunu çok iyi bilsin, 9 Temmuz yeni bir adımdır, 9 Temmuz yeni bir iklimdir, 9 Temmuz yeni bir tarihtir, 9 Temmuz yeni bir doğuştur.” “Adalet yürüyüşümüzün bu son günü yeni bir başlangıçtır... Yeni bir ilk adımdır.” (Akt., Aymelek, 2019, s. 74).

Kılıçdaroğlu'nun gerçekleştirdiği Adalet Yürüyüşü'nün Türkiye'nin siyasal yaşamında oluşturduğu etki ve kamuoyu yansımasına emsal teşkil eden ilk olay; MHP'den ihraç edilmesinin akabinde İnsanlık, Yenilik, İyilik (İYİ) Parti'yi kuran Meral Akşener'in yapılacak olan cumhurbaşkanlığı ve genel seçimler öncesinde seçime katılmasını sağlamak için CHP'li 15 milletvekilinin İYİ Parti saflarına katılmasıdır (Habertürk, 24 Mart 2018). Adalet Yürüyüşü'ne Saadet Partisi (SP), Halkların Demokratik Partisi (HDP), İYİ Parti liderlerinin olumlu dönütlerde bulunması birlikteliklerinin zeminini oluşturmuştur. Yeni muhalefet ittifakı bu sayede oluşturulmuştur. Adalet Yürüyüşünün siyasette oluşturduğu ikinci etki 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri'dir. CHP, Saadet Partisi ve İYİ Parti “Millet İttifakı” ismini verdikleri oluşumda konsolide olmuş, milletvekili seçimlerine de ortak listeden girmişlerdir (Aymelek, 2019, s. 86).

Adalet Yürüyüşü'ne katılan eylemci profiline zengin olduğu görülmüştür. Sanat, spor, siyaset gibi birçok camiadan tanınmış simalar yürüyüşe farklı güzergahlarda iştirak etmiştir. Nur Sürer, Sumru Yavrucuk, Gülriz Sururi, Mustafa Alabora, Genco Erkal, Bedri Baykam, Müjdat Gezen, Orhan Aydın, Sevinç Erbulak, Şevket Çoruh, Aslı Erdoğan, Tilbe Saran, Melek Baykal, Redd, Dilber Ay, Meltem Cumbul, Ayşe Kulin, Sunay Akın, Ahmet Ümit, Uğur Dündar, Fırat Tanış, Emre Kongar, Metin Uca, Nebil Özgentürk, Nasuh Mahruki gibi kamuoyunca tanınan isimler katılmıştır (CNN Türk, 2017). Yürüyüşe katılamayan; Şevval Sam, Mabel Matiz, Beren Saat, Şehrazat, Harun Kolçak, Fazıl Say, Onur Akay da sosyal medya hesaplarından açıklamalarda bulunarak harekete destekte bulunmuşlardır (CNN Türk, 2017). HDP de yürüyüşe destek vermiş, partinin birçok ismi yürüyüşe katılım sağlamıştır. HDP Eş Genel Başkanı Serpil

Kemalbay, Eş Genel Başkan Yardımcıları Sezai Temelli ve Saruhan Oruç, HDP Grup Başkanvekili Ahmet Yıldırım, milletvekilleri; Mithat Sancar, Erol Dora, Ertuğrul Kürkçü, Celal Doğan, Feleknas Uca, eski Mardin Büyükşehir Belediyesi Başkanı Ahmet Türk ve MYK üyeleri Beyza Üstün ile Murat Mıhçı katım gösteren isimler arasındadır (CNN Türk, 2017).

Yürüyüşün teması genel bir olgu olan adalet üzerinden temellenmiş olsa da yürüyüşün siyasi bir nitelik taşıdığı yadsınmamaktadır (Kesgin, 2018, s. 808). Yürüyüşten 13 ay sonra Yargıtay'ın vermiş olduğu kararla Enis Berberoğlu tahliye edilmiştir (Habertürk, 2018).

Adalet Yürüyüşü sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmiştir. Kılıçdaroğlu'nun bireysel almış olduğu karar neticesinde partide toplantılar gerçekleşmiş ve kolektif bir eyleme dönüşmüştür. Kılıçdaroğlu önderliğinde gerçekleşen eylem için gerekli izinleri alınmadığından eylem kanuna aykırılık taşımaktadır. Eylem, kamuoyunun anlayabileceği şekilde gerçekleşmiş, alenilik teşkil etmektedir. Kılıçdaroğlu 25 gün süren eylemlerle her gün basın mensuplarına demeçler vermiştir. Bu durum eylemin aleniliğini göstermektedir. Eylemler süresince barışçıl yöntemlerin kullanılması şiddetten muaf olduğunu ortaya koymaktadır. Eylem Kılıçdaroğlu'nun Adalet söylemi ile başlamış, ortak adalet anlayışına çağrıda bulunulmuştur. Kılıçdaroğlu haksızlığa karşı eylem gerçekleştirildiğini dile getirmiştir. Eylemler süresince Kılıçdaroğlu, eyleminden doğacak hukuki yaptırımları kabul ettiğini beyan ederek eylemden doğan sorumluluğu da üstlenmiştir (Avcı, 2019, s. 139-143).

4.3. Diyarbakır Anneleri

Diyarbakır Anneleri çocukları terör örgütü PKK tarafından kaçırılan ya da kandırılan ailelerin özellikle annelerin çocuklarının evlerine geri dönmesi amacıyla terör örgütü ve örgütün siyasi uzantısı olarak gördüğü Halkların Demokratik Partisi (HDP)'ye karşı başlatmış oldukları oturma eylemidir. Eylemlerin ilk halkası 22 Ağustos 2019'da Hacire Akar'ın gerçekleştirdiği protesto eylemi ile oluşmuştur. Akar'ın ortaya koyduğu irade eylemler setinin temelini/dayanağını oluşturmuştur. Akar HDP Diyarbakır İl Başkanlığı'na giderek yetkililerden oğlunu talep etmiştir. Akabinde HDP yetkilileri

Hacire Akar’a oğlunu teslim etmiştir. Hacire Akar’ın hareketi dalga dalga büyümüş ve Diyarbakır Anneleri hareketini doğurmuştur.

Kürt kadınların yaşamış olduğu yöre, birbirine aşiret yapısı ile bağlı olan ailelerin bulunduğu bir yer olma niteliği taşımaktadır. Bu sebeple, kadınların sosyal hayata katılımı erkeklere oranla daha kısıtlıdır. Erkekler, ekonomik gücü elinde bulunduran güçlü figürler olarak görülürken; kadınlar ekonomik açıdan bağımlı, dünyaya çocuk getirmekle mesul, edilgen figürler olarak özel alanla sınırlandırılmış bir yaşam biçimine hapsedilmiştir. Diyarbakır Anneleri’nin acılarından doğurdıkları bu hareket böylesi bir düzlemde oldukça gözü pek bir tutumdur (Kutlu, 2022, s. 95-96).

Diyarbakır Anneleri 3 Eylül 2019’da HDP İl Başkanlığı önünde oturma eylemi başlatmış ve bu eylemlerini hala sürdürmektedir. Diyarbakır Anneleri hareketi 2 temel dalgada değerlendirilebilmektedir. İlk dalga Hacire Akar isimli bir annenin örgüte teslim edilecek olan oğlunu kurtarma girişimi ile Diyarbakır HDP İl Başkanlığı önünde oturma eylemi başlattığı dönemdir. Akar oturma eyleminin 3. gününden sonra çocuğuna kavuşmuştur. Akar’ın eylemi diğer annelere de motivasyon kaynağı olmuş ve eylemlerin ikinci dalgası gelişmiştir. Saliha Edizer, Hacire Akar’ın ortaya koyduğu iradenin kendisine güç ve ümit verdiğini şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Eylem bizim için bir umut. Allah razı olsun Hacire anneden. Hacire anne buraya geldi, herkes ondan destek aldı*” (Kutlu, 2022, s. 103). Bu dalga aktivizm ailelerin 3 Eylül 2019 tarihinde HDP İl Başkanlığı önünde oturmasıyla başlamış, günümüzde hala sürdürülmektedir. Eylem halka halka büyümüş; ilk hafta 5 aile, birinci ayın sonunda 40 aile, 6. ayın sonunda 105 aile ve bir yıl tamamlandığında 160 aile oturma eylemine katılmıştır. Eylemler sayesinde 18 anne evladına kavuşmuştur (Yılmaz, 2021, s. 91). 1 Aralık 2021 tarihi itibari ile çocuğuna kavuşan aile sayısı 33’e yükselmiştir. Siyasi parti yetkililerinin ve özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın eylemlere verdiği açık destek annelerin cesaretlenmesine sebep olmuştur (Alptekin vd., 2022, s. 35). Diyarbakır Anneleri eylemlerine yalnızca Kürt anneler katılım sağlamamış, Türk anneler de harekete destek vermiştir. Yalnızca Diyarbakırlı annelerden oluşmayan harekete yöre illerden de katılım sağlanmış, eylemci profili zenginleşmiştir.

Diyarbakır Anneleri'nin en dikkat çekici tarafı çocuklarını terör örgütü PKK'nın siyasi uzantısı olarak gördükleri HDP'den istemeleridir (Kutlu, 2022, s. 101-102). HDP'nin evlat bekleyişini sürdüren annelere tehditte bulunması, bekleyişi sonlandırması için maddi yardım teklifi, parti teşkilatlarının eğitim kampına çevrilmesi, HDP'nin terör örgütü PKK'nın ara istasyon olarak görülmesindeki temel sebeplerdir (Alptekin vd., 2022, s. 59). Evlat bekleyişini sürdüren anne Ayşegül Biçer neden HDP İl Başkanlığı'nın önünde beklediğini şu sözlerle ifade etmektedir:

Onların kapısında oturuyorum. Çünkü kaybettiğim yerde arıyorum evladımı. Biz HDP'ye diyoruz ki madem siyasi bir partisin, 13-14 yaşındaki çocuklar senin binana girip çıkıyor? Bunun cevabını istiyoruz sadece. Ama cevap yok. Çocuğum nerede sorusuna da cevap yok. Yaptıkları şey, tehdit edip ev kundaklamak. (Akt., Demir Oktay, 2022, s. 72).

Çocuğunun HDP tarafından kandırıldığını dile getiren annelerden Sevdet Demir bu duruma atfen: “*Parti etti, parti... Parti benim oğlumu kandırdı*” (Akt., Demir Oktay, 2022, s. 131) ifadesinde bulunmaktadır. Aynı kanaatte olan annelerden Fatma Akkuş bu durumu atfen şu sözleriyle dile getirmektedir: “*Eğer HDP'den götürmemişlerse kızımın bilgilerinin onlarda işi ne? Evimin adresini nereden biliyorlar*” (Akt., Demir Oktay, 2022, s. 157). Çocuğunu arayan baba Süleyman Aydın'ın şu sözleri dikkat çekicidir: “*Burası Kandil'in şubesi. (...) HDP, çocukları dağa götürmese niye diyor gel uzlaşalım? Niye bize para teklifinde bulunuyorlar? Niye bize diyorlar size iş verelim, size yardım edelim?*” (Akt., Alptekin vd., 2022, s. 61). Aydın, oğluna kavuşabilmek için ilgililerin kapısını aşındırmış ve mücadelesinin sonunda Selahattin Demirtaş'a ulaşmıştır. Demirtaş'tan çocuğunu talep eden babanın ifadesi şu şekildedir: “*Demirtaş'a dedim, kendi iradesi ile gitmiş dedi. On beş yaşındaki çocuğun iradesi mi olur?*” (Akt., Alptekin vd., 2022, s. 61). Hareketin etkin figürlerinden Biçer'in HDP'nin çocukların kandırılması veya kaçırılması sürecindeki misyonuna ilişkin şu sözleri sarfetmiştir/ şu değerlendirmede bulunmuştur: “*HDP'nin önü Meclise arkası Kandil'e çıkıyor*” (Akt., Alptekin vd., 2022, s. 68). HDP'nin annelerin eylemlerine yaklaşımları ilk günkü gibidir. HDP yetkilileri eylemler süresince Annelerin devlet tarafından parti binasına gönderildiğini ifade etmeyi sürdürmüş, eylemleri silikleştirmeye çalışmıştır (Yılmaz, 2021, s. 91).

Terör örgütü PKK'ya katılan çocukların sosyoekonomik durumlarının benzeştiği görülmektedir. Baba Y. B.'nin alt gelir grubuna mensup ailelerinin çocuklarının örgüte katıldığını kanıtlar nitelikteki şu sözleri dikkat çekicidir:

Zenginlerin çocukları, ideolojik olarak örgütü desteklese de pek dağa çıkarılmıyor genellikle. Onlar daha güzel yerlerde okuyorlar ya da başka şeylerle uğraşıyorlar. Böyle örgüt işleri ile uğraşmalarını istemiyor aileleri, örgüt sempatisini olsalar bile. Onlar evlatlarını sakınıyorlar, örgütü destekleseler de. Örgüt ağırlıklı olarak fakirlerin çocuklarını hedefleyerek kaçırıyor. Fakirlik ve yoksulluğun örgüt tarafından tercih edilir bir durum olduğunu düşünüyorum” (Akt., Alptekin vd., 2022, s. 48).

Güzide Demir HDP'nin aileler üzerinde ekonomik baskı kurarak, yıldırmaya çalıştığını şu sözleriyle ifade etmektedir: *“Eşime iş yerinde baskı yapıyorlar. Oturma eylemine katıldığım için eşime 1000 TL eksik maaş veriyorlarmış. Kocama ister çalış ister çık demişler” (Akt., Alptekin vd., 2022, s. 51).*

Eylem Diyarbakır Anneleri olarak isimleşse de yalnızca anneler ve kadınlar katılım sağlamamış, erkekler de eyleme yoğun ilgi göstermiştir. Eylemin sembol ismi Hacire Akar'ın eşi Aziz Akar harekete erkek katılımını şu sözlerle ifade etmektedir: *“Hanım orada oturma eylemi yaptı. Biz de Diyarbakır'dan gençleri aldık; kardeşlerim, amcamın oğulları...” (Akt., Demir Oktay, 2022, s. 162).* Kardeşi için nöbet tutan Kerem Çakan, HDP tarafından tehdit edildiklerini şu sözleriyle ifade etmektedir: *“Dağdakiler; şehir merkezinde olan askerleri, militanlar. Gece gelip pencerelerimizi kırıyorlardı, sırf dışarı çıkalım da bize ateş etsinler diye. Ak Partiliyiz diye, bayrağımıza bağlıyız diye etmedikleri zulüm kalmadı” (Demir Oktay, 2022, s. 212-213).* Kızını örgütten kurtarmaya çalışan baba Mehmet Yalçın şu sözleri sarfetmiştir:

Ben burada kaç ay çadırda durdum. Kızım ilk gittiğinde ben bu HDP'ye geldim. Yol yordam da bilmiyorum dedim, ya benim kızım daha 12 yaşında, gidip bir söyleyeyim. Bunlarda bir eş başkan var, bir de kadın; vallahi geçmiş zaman tabii, ismini bilmiyorum. Buraya gelip onunla görüştüm. Dedim: “Bak böyle bir durum var. Kızım 12 yaşındadır. Yazıktır, küçüktür, buna bir çare bulalım.” O da dedi: “Oraya gittiyse yapabileceğimiz hiçbir şey yok. Ancak oraya gidersiniz,

orada derdini anlatırsınız. Kandil'e gidin." Ben de Kandil'e geçtim. Oradakilere de durumu anlattım." (Akt., Demir Oktay, 2022, s. 199-200).

Evladı teröre örgütüne katılan baba Suat Boşceviz'in harekete katılışına atfen şu sözleri ile ifade eder: *"Diyarbakır Annelerini haberlerde gördüm. HDP'ye gidip çocuğum gelmezse annelerin eylemine katılacağım dedim. "Ne yaparsan yap" cevabını alınca ben de evlat nöbetlerine katıldım"* (Akt., Alptekin, 2022, s. 43). HDP'li siyasilere ulaşan babalardan Salih Gökçe, HDP eski bir belediye başkanından çocuğunu talep etmiş ve şu cevapla karşı karşıya kalmıştır: *"Sen gerilla babasisin, gurur duymalısın"* (Akt., Alptekin vd., 2022, s. 65).

Evladını arayan annelerden Fatma Kandil'e giderek örgütten çocuğunu talep etmiştir. Annenin aldığı cevap şu şekildedir: *"Oğlun artık PKK'ya ait. Bundan sonra da öyle kalacak"* (Akt., Altıntaş, 2021, s. 172). Anne Gevez Erdinç eşi ile birlikte HDP İl Başkanlığı'na giderek, durumu parti yetkililerine izah etmiş, partideki yetkililerden birinin: *"Kahraman anne babaya çay getirin"* sözleri anne ve babanın reaksiyon göstermesine neden olmuştur. Yetkililerin anne ve babayı itekleyerek dışarı çıkarması annenin eylemlere katılmasına neden olmuştur (Akt., Alptekin vd., 2022, s. 67).

Diyarbakır Anneleri hareketi yöredeki korku duvarını yıkması açısından önem teşkil etmektedir. Anne kimliği özel alandan taşarak kamusal alana yayılmıştır. Bir annelik aktivizmi olan hareketin dikkat çekici yönlerinden biri de annelerin bu süreçte devlete sığınmalarıdır. Süreçte Cumhurbaşkanı Erdoğan, eşi Emine Erdoğan ve İçişleri Bakanı'nı Süleyman Soylu'nun bölgeye ziyarette bulunup annelerle iletişimde oluşu anneleri cesaretlendirmiştir. Diyarbakır Anneleri, kendisini Kürtlerin siyasi temsilcisi olarak tanımlayan HDP'yi terör örgütü PKK ile eş görmektedir. HDP milletvekillerinin görüşme talebinde bulunmayışları ve hareketi sonlandırmaları hususundaki baskı ve tacizleri anneler ile HDP'nin arasına aşılabilir duvarlar örmüştür. Diyarbakır Annelerinin kandırılan çocuklarla ilgili ortak kanaati temkinli olunmasıdır. Annelerin ergenlik döneminde örgütün radarına giren türlü vaatlerle cezbedilen gençlerin korunması noktasında ortak mesajlar verdiği görülmektedir. Evlat bekleyişini sürdüren annelerin evlatlarına kavuşması, harekete olan desteği arttırmakta, hareketin istikrarla sürmesine sebeptir (Palabıyık, 2020, s. 220; Alptekin vd., 2022, s. 28-29). Diyarbakır Anneleri

acılarından doğurdukları bu hareketle HDP'ye ilişkin bir sorgulama yapma noktasında itici gücü oluşturmaları bakımından önemlidir.

Diyarbakır Anneleri, tüm bileşenler göz önünde bulundurulduğunda sivil itaatsizlik hareketidir. Diyarbakır Anneleri devlet yetkililerinin açık desteğini vermesi nedeniyle kanuna aykırılık teşkil etmemektedir. Annelerin Diyarbakır HDP İl Başkanlığı'nın önünde yaptığı oturma eylemi kamuoyuna açık ve aleni gerçekleşmiştir. Eylem; başlangıcında oturma eylemi oturma eylemi olarak belirlenmiş, aynı eylem biçimi ile sürmektedir. Bu sebeple sivil itaatsizliğin hesaplanabilirlik unsurunu taşımaktadır. Eylem barışçıl metotlarla şiddetten yoksun sürdürülmektedir. Bu bağlamda sivil itaatsizliğin ana karakterini oluşturan şiddetsizlik ilkesini barındırdığı görülmektedir. Çocukları terör örgütü PKK tarafından kandırılan veya kaçırılan anneler, evlatlarına kavuşmak için kamuoyu vicdanına çağrıda bulunmaktadır. Annelerin yaklaşık 4 yıllık hak arama sürecinde kararlılığı elden bırakmayışları eylemden doğan sorumluluğu üstleneceklerini ortaya koymaktadır. Bu hareketin özgün kısmı, genel olarak sivil itaatsizlik eylemlerinin muhalif nitelik taşımasına rağmen bu eylemlerin iktidardan yoğun destek görmesidir. Bir diğer önemli husus, Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri ve Diyarbakır Anneleri arasında ortak eylem biçimlerine başvurmaları açısından bir devamlılık bulunmasıdır.

SONUÇ

Sivil itaatsizlik eylemleri, çalışmada işlenen örneklerden de anlaşılacağı üzere, demokratik hukuk devletlerinde gelişen kimi adaletsizlik durumlarında kanuni yolların tüketildiği noktada başvurulmuş ve gücünü anayasaların ruhundan alan sistem içi, barışçıl nitelik taşıyan eylemlerdir. Sivil itaatsizlik eylemleri, kamuoyuna açık olarak ve şiddetten azade olarak gerçekleştirilmektedir. Bireyin hak ihlalleri ve haksız uygulamalar karşısında kanuni yolları kullanması ve bu yolla talebine cevap alamadığı noktada sivil itaatsizliğe başvurması söz konusu olmaktadır. Sivil itaatsiz kamuya açık olarak gerçekleştirdiği eylemle ortak adalet anlayışına çağrıda bulunarak diğer yurttaşlara seslenmekte, onlarda empati hissini uyandırmaya çalışmaktadır. Sivil itaatsizlik direnme hakkının kullanımı olarak nitelendirilse de kanuna aykırı olması sebebiyle meşruluğu sıklıkla tartışılmaktadır. Barışçıl eylem formlarına sahip olması eylemin gücünü arttırsa da, kanuna aykırılık taşıması bazı noktalarda desteği zayıflatmaktadır. Kanuna aykırılık esasen hak arayışında kanuni yolların tüketilmesi sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Eylemciler hukuki düzene, düzenin gereklerine aykırılık oluşturmazlar. Bu işleyişteki aksaklık ve yanlışların giderilmesi noktasında sivil itaatsizliğe başvurmaktadırlar. Bu nedenle, literatürde ağır basan görüş itaatsizlik eylemlerinin meşruluğu lehine oluşmaktadır. Bu çalışmada da bu anlayıştan hareketle, Türk siyasal yaşamında kamuoyunda etki doğurmuş, hatırı sayılır derecede destek görmüş ve ortaya konulduğu dönemde siyasetin gündemi olmayı başarmış sivil itaatsizlik eylemlerini konu edindik.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin 1960'lı yıllarından başlayan 1990 yılına kadar ki periyotta gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemleri ele alındı. Kısaca bu dönemdeki eylemleri değerlendirecek olursak, 1960'lı yılların sonunda Çorum Alpagut Linyit İşletmeleri'nde işçilerin işgali ile başlayan ve 34 gün süren eylemlerin temel nedeni, işçi ücretlerinin iki ay süresince ödenmeyişiydi. Bu durum, işçilerin madende yönetimi ele almasına neden olmuş, maden özyönetimle işleyişine devam etmiştir. Eylemler süresince üretime ara verilmeyişi eylemin en dikkat çekici tarafıdır. İşçi özyönetiminde üretim faaliyetleri aksamadan devam etmiş, yüksek verim alınmıştır. İşçi maaşlarının ödenmiş, işçilerin özyönetimle daha hevesli çalıştığına şahit olunmuştur. Alpagut İşçi Eylemi, kanuna aykırı olarak örgütlenmiştir. İşçiler maden işletmesini işgal etmek suretiyle kanuna aykırı edimde bulunmuştur. Eylemler kamuoyunun gözü önünde

gerçekleşmiş bu yönüyle alenilik teşkil etmektedir. Eylemler şiddetten muaf gerçekleşmiştir. İşçiler ücretlerinin ödenmeyişi işletmeyi işgal ederek protesto etmiş, ortak adalet anlayışına çağrıda bulunmuştur. İşçiler maden işletmesini işgal ederken, eylemlerinden doğan yükümlülüğünü üstlenmektedir.

Bu dönemin dikkat çeken bir diğer sivil itaatsizlik eylemi, TÖS eylemleri olmuştur. Öğretmenler maaşların yetersizliğini dile getirmiş akabinde TÖS eylemleri örgütlenmiştir. Binlerce öğretmen bu eylemler kapsamında bir araya gelerek düşük ücretleri protesto etmek için protesto yürüyüşleri gerçekleştirmiştir. Eylemler kanuna aykırı örgütlenmiştir. Resmi makamlardan izin alınmadan gerçekleştirilen gösteri yürüyüşleri ve öğretmenlerin derslere girmeyi reddetmesi; yani dersler boykot etmesi kanuna aykırılık teşkil etmektedir. Eylemler kamuoyuna açık gerçekleştirilmiştir. Eylemler hesaplanabilir. Öğretmenler ücretlerin yetersizliği sebebiyle haksızlığa uğradıklarını dile getirmiş, ortak adalet anlayışına çağrıda bulunmuştur. Eylemler şiddetsiz örgütlenmiştir. Eylemler neticesinde bazı öğretmenler gözaltına alınmış, bazıları açığa alınmış, bazı öğretmenlerin de maaşları kesintiye uğramıştır. Bu bağlamda eylemcilerin eylemden doğan yükümlülüğü üstlendiği görülmektedir.

Döneme ilişkin bir diğer örnek, Bahar Eylemleri'dir. 80'li yılların sonunda örgütlenen bu eylemler, maaşların arttırılması konusunda asgari müşterekte buluşulamaması sonucunda işçiler 1989 yılının mart ayında başlayan ve üç ay süren eylemleri örgütlemişti. Eylemler iş bırakma eylemi olarak gerçekleşmiştir. Sendikaların kapatılması ve grev yapabilme hakkına son verilmesi eylemlerin gerçekleşmesinde itici güçtür. Bu eylemler ayrıca, 1980 darbesinin akabinde örgütlenen ilk kolektif eylem olma özelliği taşımaktadır. Eylemlerin nihai sonucu seçimlerde yaşanan oy kaybıdır. Eylemlerde protestoların özgünlüğü dikkat çekmiş, eylem mekânlarında dönüşüm yaşanmış, işçi bedeni yeni eylem mekânı olarak tayin edilmiştir. Bahar Eylemlerinde işçilerin iş bırakması kanuna aykırılığı göstermektedir. Buna ek olarak 12 Eylül yasakları çiğnenerek kanuna aykırı faaliyette bulunulmuştur. Eylemler kamuoyuna açık gerçekleşmektedir. Eylemler hesaplanabilir ve şiddet pratiklerinden muaftır. İşçiler maaş arttırımına gidilemeyişinde yaşadıkları mağduriyeti protesto ederek ortak adalet anlayışına çağrıda bulunmaktadır. Eylemlere katılan işçiler işten çıkarılma gerçeği ile yüzleşmiş bu kapsamda eylemden doğan hukuki sorumluluğun üstlenildiği görülmüştür.

Bu bölümde ele alınan son örnek Beyaz Eylemler'di. 1980'li yılların sonunda örgütlenen bu eylemler, Ankara, İstanbul ve İzmir'de gerçekleşmişti. Eylemlerin örgütlenme sebebi çalışma koşullarının ağırlığı ve maaşların yetersiz bulunuşudur. Sağlık çalışanları protesto yürüyüşlerinde nöbet sürelerinin uzunluğu, sağlık politikalarının yetersizliği ve özlük haklarının iyileştirilmesi gibi konuların üzerinde durmuştur. Doktorların ücretlerdeki artışı yetersiz bulmaları ve yemek yemeyi reddetmek suretiyle yaptıkları eylemler sivil itaatsizliğe katkı sunmak noktasında önemlidir. Eylemler resmi makamlardan izinler alınmaksızın gerçekleştirildiği için kanuna aykırıdır. Eylemler kamuoyuna açık ve aleni gerçekleştirilmiştir. Eylemler şiddetten yoksun örgütlenmiştir. Sağlık personelleri insani çalışma şartlarından uzak buldukları ağır koşulları ortak adalet anlayışına çağrıda bulunarak protesto etmiştir. Eylemlere ikazlara aldırış etmeksizin sürdürme niyeti göstermeleri eylemden doğan hukuki sorumluluğu üstlendiklerini göstermektedir. Çorum Alpagut Eylemi ile Bahar Eylemleri'nin benzeştiği nokta, her iki eylemin de işçi sınıfı örgütlenmesine emsal teşkil etmesidir. Eylemin doğma sebepleri de benzerlik göstermektedir. Maaşların ödenmeyişi ve maaşların yetersiz bulunuşu işçileri örgütlemiştir. TÖS eylemleri ve Beyaz eylemler de kamu personellerinin örgütlenmesi noktasında benzeşmektedir. Her iki eylem de özlük haklarının iyileştirilmesi, çalışma süreleri, şartları ve maaşların yetersiz bulunuşuna verilen tepkinin ürünüdür. Ayrışan yönü ise TÖS yalnızca eğitim personellerinin sorunlarıyla ilgilenmemiş, sivil toplum örgütü gibi hareket ederek bütünleyici bir tutum sergilemiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye'nin 1990'lı yılları ile 2000 yılları arasındaki periyotta gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemleri ele alındı ve bu dönemin Türk siyasi tarihinde en etkin itaatsizlik eylemlerinin örgütlendiği dönem olduğu ifade edildi. Bergama Köylüleri'nin direnişi bölgede siyanür kullanarak altın aranması faaliyetine tepki olarak başlamıştı. Bergama Köylü Direnişi, Türkiye'de gerçekleşen en uzun soluklu çevreci sivil itaatsizlik eylemlerinden biri olması nedeniyle ayrıca önemlidir. Bergamalılar hukuki haklarını kullanmak suretiyle altın arama faaliyetini gerçekleştiren şirketten davacı olmuştur. Mahkemenin davayı reddetmesi Bergama halkını kanuna aykırı edimde bulunmaya sevk etmiştir. İşçiler işletmeyi işgal ederek kanuna aykırı edimde bulunmuştur. Eylemler kanuna aykırı örgütlenmiş; kamuoyu önünde, aleni gerçekleştirilmiştir. Eylemler süresince şiddetsizlik korunmuş, barışçıl

eylem formları tercih edilmiştir. Yörede siyanürle altın arama faaliyetinin insan sağlığı üzerinde tehdit oluşturmasını protesto etmiş, ortak adalet anlayışına çağrıda bulunulmuştur. Eylemciler maden işletmesini işgal ederken eylemden doğan hukuki yaptırımını üstlendiklerini göstermiştir.

Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık; kısaca Işık Söndürme Eylemleri bir yurttaş inisiyatifi olarak örgütlenmiş, toplumsal literatüre “Susurluk Olayı” olarak kazınan kazaya tepki olarak başlamıştı. Bir grup yurttaş tarafından başlatılan eylemler devletin kirli ilişkilerden arındırılması temiz toplum-şeffaf devlet talebiyle gerçekleştirilmiştir. Işık söndürme olarak başlayan ve eylem mekanının evle sınırlı kaldığı protestolar sokağa taşmış eylemciler tencere ve tavalar eşliğinde gürültü çıkararak eylemlerine dikkat çekmek istemiştir. Bu gürültü eylemlerinin Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri kanununa aykırılık teşkil ettiği görülmektedir. Eylemler her ne kadar evlerde örgütlense ve eylemci kimliği gizli kalsa da, herkesin ışıklarını yakıp söndürdüğünü görebilmesi nedeniyle aleni gerçekleştiği kabul edilmektedir. Eylemler kapsamında sokak gösterileri de yapılmıştır. Bu bağlamda, bu eylemlerin birinci dalgası itaatsizlik kapsamında değerlendirilmiş, hükümet karşıtlığına dönüşen ikinci dalga eylemler dışarıda bırakılmıştır. Çünkü ikinci dalga eylemler, sivil itaatsizliğin hesaplanabilirlik unsurunu barındırmamaktadır. Eylemlerde barışçıl pratikler tercih edilmiş, şiddetsizlik unsuru korunmuştur. Kanuna aykırı edimde bulunan eylemciler eylemden doğan sorumluluğu üstlenmiştir.

Bu dönemde ele alınan bir diğer örnek olan başörtüsü eylemleri, 1997 yılında başörtüsü yasağının tüm üniversitelerde geçerli hale gelmesine bir tepki olarak doğmuştu. Öğrenciler bu kararın temel bir insan hakkı olan eğitim hakkını ihlal ettiğini dile getirmiş, kararı protesto eden eylemler yapmıştır. Derslere ve sınavlara girişleri yasaklanan öğrenciler imza kampanyaları yürütmüş; kampüslerde oturma eylemleri yapılmıştır. Resmi makamlardan gerekli izinler alınmadan gerçekleştirilen bu eylemler Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na aykırıdır, bu nedenle yüzlerce öğrenci gözaltına alınmıştır. Eylemler kamuoyu önünde ve aleni gerçekleşmiştir. Eylemlerde barışçıl eylem formları tercih edilmiş, şiddetsizlik unsuru korunmuştur. Eylemcilerin kanuna aykırı gerçekleştirdikleri protestolar ve bu protestolar sonucunda gözaltına alınmalarını eylemden doğan sorumluluğu üstlendiklerini ortaya koymaktır.

Bu dönemde başlayıp günümüze kadar sürdürülen Cumartesi Anneleri hareketi, çocuklarının gözaltında kaybedildiğini iddia eden kayıp yakınlarının başlattığı oturma eylemidir. Anneler her cumartesi günü Galatasaray Meydanı'nın önünde yarım saat süren oturma eylemi gerçekleştirmekte ve akabinde yaptıkları basın toplantısı ile eylemlerini sona erdirmektedir. Eylemler iki temel dalgada örgütlenmişti. İlk dalga 1995-1999 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde eylemler kesintisiz sürmüştür. Artan baskılar sonucunda eylemlere 10 yıl ara verilmiştir. Eylemlerin ikinci dalgası 2009 yılından günümüze uzanan dönemdir. Eylemin etki doğurduğu dönem olarak çalışmada birinci dalga baz alınmış, bu nedenle bu hareket çalışmanın üçüncü bölümünde değerlendirilmiştir. Cumartesi Anneleri hareketi, her ne kadar yasa izin değil bildirim öngörse de, eylemlerde bir bildirimde de bulunmadıkları için Toplantı ve Gösteri Kanunu'nu ihlal etmektedir. Bu gerekçe ile eylemlerin 2018'in Ağustos ayından itibaren Galatasaray Meydanı'nda gerçekleştirilmesi yasaklanmıştır. Eylem biçimi oturma eylemi olarak tayin edilmiş ve eylemler standart şekilde aynı formda sürdürülmektedir. Bu yönüyle sivil itaatsizliğin hesaplanabilirlik unsurunu taşıdığı görülmektedir. Eylemler kamuoyunun algılayabileceği şekilde ve aleni örgütlenmiştir. Eylemlerde şiddetsizlik unsuru korunmuştur. Eylemciler, eylemleri neticesinde kolluk güçleri tarafından defalarca gözaltına alınmıştır, bu yönüyle eylemden doğan hukuki sorumluluğu üstlenmişlerdir. Cumartesi Anneleri hareketi, Cumhuriyet tarihinin en uzun soluklu sivil itaatsizlik eylemi olması nedeniyle ayrıca önemlidir.

Barış Anneleri hareketi, Kürt annelerin örgütlediği harekettir. Barış Anneleri, çocukları PKK'ya mensup olan bu anneler asker ve şehit anneleri ile diyalog kurmayı hedeflemiş, acılarının aynı olduğu iddiasıyla onlara seslenişte bulunmuştur. Yürüyüş ve oturma eylemi gibi eylem repertuarlarına başvuran Barış Anneleri, kamuoyunda sınırlı bir karşılık bulmuştur. Hareket terör örgütüne eylemlerini durdurma talebinde bulunmadan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne operasyonları durma talebinde bulunması nedeniyle de ayrıca sorgulanmıştır. Barış Anneleri hareketi Toplantı ve Gösteri Kanunu'nu ihlal eden eylem kanuna aykırılık teşkil etmektedir. Eylemler kamuoyunun önünde gerçekleşmiş ve alenilik taşımaktadır. Eylemler şiddetsiz gerçekleşmiştir. Eylemleri neticesinde gözaltına alınan anneler eylemden doğan hukuki sorumluluğu ortaya koymaktadır. Bu hareket de 2000'li yıllarda zaman zaman eylemler örgütlemiş,

ancak çalışmada ilk örgütlendikleri ve kamuoyunda görünürlük kazandıkları periyod 1990'lar olması nedeniyle üçüncü bölümde değerlendirilmiştir.

Bu dönemde son olarak Açlık Grevleri ele alındı. Türkiye’de son yıllarda sıklıkla karşılaşılan eylem formlarından biri olarak 1980 yılının siyasi ve toplumsal konjonktürüyle birlikte görünür olmuştur. En uzun erimli açlık grevi eylemleri 1996 ve 2000 yıllarında gerçekleştirilenlerdir. Bu nedenle bu eylemler üçüncü bölümde ele alınmıştır. Siyasi tutuklular F tipi cezaevi sistemini protesto etmiştir. Açlık grevleri, kanuna aykırılık taşımaktadır. Kişi yaşamını öncelemediği için suç teşkil etmektedir. Eylemler kamuoyunun anlayabileceği aleni eylemlerdir. Eylemler hesaplanabilirlik. Açlık grevi eylemi ölüm orucuna dönüşmediği takdirde sivil itaatsizliğin hesaplanabilirlik unsurunu taşır. Açlık grevcisi eylemini şiddetten muaf gerçekleştirdiği için sivil itaatsizliğin şiddetsizlik unsurunu barındırmaktadır. Özellikle kolektif gerçekleştirilen açlık grevleri ile kamuoyu vicdanına çağrıda bulunmaktadır. Açlık grevinin sonlanması için müdahaleye başvurulması açlık grevcisinin eylemden doğan hukuki sorumluluğu üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Bergama Köylüleri’nin direnişi ile Cumartesi Anneleri’nin eylemleri en uzun soluklu sivil itaatsizlik eylemleri olması nedeniyle benzeşmektedir. Cumartesi Anneleri ve Bergama Köylüleri’nin direnişinde katılımcı profili çeşitlidir. Cumartesi Anneleri ile Barış Anneleri’nin eylemleri annelik aktivizmidir. Cumartesi Anneleri Barış Anneleri’nden daha fazla ses getirmiş, Barış Anneleri kısmen sönük kalmıştır. Eylemi başlatan annelerin etnik kökenlerinin ve sosyoekonomik durumlarının benzeştiği görülmektedir. Eylemciler Kürt ve yoksul annelerdir. Fakat Cumartesi Anneleri’nin eylemci profili insan hakları aktivistlerinin de destek vermesiyle daha heterojen bir görünüm almıştır. Cumartesi Anneleri dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’la görüşebilmiş ve devlet tarafından tanınmıştır. Fakat Barış Anneleri devlet yetkilileri tarafından muhatap alınmamış ve Cumartesi Anneleri kadar meşrulaşamamıştır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde, Türkiye’nin 2000’li yılından günümüze uzanan süreçte gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemleri değerlendirildi. Duran Adam Eylemi, Gezi Parkı eylemlerinde görülen toplumsal şiddeti protesto etmek amacıyla Erdem Gündüz tarafından gerçekleştirilen eylemdir. Erdem Gündüz’ün tek başına gerçekleştirdiği durma eyleminin akabinde yurdun birçok yerinde duran adam

eylemleri örgütlenmiştir. Duran Adam Eylemleri, kanunda durmak suretiyle eylem yapmak gibi bir tanımlama olmamasına rağmen kanuna aykırı olduğu iddia edilmektedir. Eylemler kamuoyuna açık gerçekleştirilmiş ve alenidir. Eylemler hesaplanabilirlik unsurunu taşımaktadır. Eylem biçimi duran adam/insan eylemi olarak tayin edilse de zenginleştirilmiştir. Kitap okuyarak durma eylemleri de gerçekleştirilmiştir. Fakat eylemin özünü hareketsizlik oluşturmaktadır. Bu sebeple, eylemlerde hesaplanabilirlik ilkesini korumuştur. Eylemler Gezi Parkı eylemlerinde görülen toplumsal şiddete dikkat çekmek suretiyle ortak adalet anlayışına çağrıda bulunulmuştur. Eylemler sonucunda gözaltına alınmalar ve kolluk kuvvetlerinin uyarılarına rağmen eylemi sürdüren eylemcilerin eylemden doğan hukuki sorumluluğu üstlendiği görülmektedir.

Bu bölümde ele alınan bir diğer sivil itaatsizlik eylemi olan Adalet Yürüyüşü, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun başlattığı protesto eylemidir. CHP İstanbul Milletvekili Enis Berberoğlu'nun tutuklanması ve Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile işten çıkarılmalara bir tepki olarak örgütlenmiştir. Kılıçdaroğlu Ankara'dan yola çıkarak İstanbul'da sona erdirdiği 25 günlük bir protesto eylemi gerçekleştirmiştir. Yürüyüşe siyasi parti yetkililerine ek olarak sanat ve spor camiasından birçok ünlü isim destek vermiştir. Eylemler kamuoyunun önünde ve aleni gerçekleşmiştir. Eylemler şiddetsiz yürütülmüştür. Eylem adalet teması üzerine oturtulmuş, ortak adalet anlayışına seslenmiştir. Kılıçdaroğlu ne pahasına olursa olsun eylemini sürdüreceğini beyan ederek eylemden doğan hukuki sorumluluğu üstlendiğini ortaya koymuştur.

Bu bölümün son örneği olan Diyarbakır Anneleri, çocuklarının PKK terör örgütü tarafından kandırılan ya da kaçırılan annelerin Diyarbakır HDP İl Başkanlığı önünde başlattığı oturma eylemidir. Harekete hükümet destek vermekte, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu annelere ziyarette bulunarak, aileleri cesaretlendirmektedir. Çocuklarına kavuşan annelerin varlığı diğer anneler için umut ışığı olmuştur. Eylem hala sürdürülmektedir. Diyarbakır Anneleri hareketi sivil itaatsizlik eylemidir. Eylemler kamuoyunun önünde ve aleni gerçekleşmektedir. Eylemlerde sivil itaatsizliğin şiddetsizlik unsuru korunmuştur. Eylemlerde anneler örgüt ve örgütün siyasi kolu olarak gördükleri HDP tarafından mağdur edildiklerini dile getirerek kamuoyu vicdanına çağrıda bulunmaktadır. Anneler evlatlarına kavuşana kadar oturma eylemini sürdüreceklerini beyan etmiş, bu durum eylemden doğan hukuki sorumluluğu

üstlendiklerinin göstergesidir. Bu hareketin çalışmada ele alınan diğer örneklerden önemli bir farkı bulunmaktadır. Diğer eylemler muhalif nitelik taşımakta iken, bu eylem iktidar çevrelerinden yoğun destek görmektedir.

Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri ve Diyarbakır Anneleri'nin eylemlerinin ortak yönü annelik aktivizmi olmasıdır. Her üç eylemde oturma eylemi şeklinde tayin edilmiş ve o biçimde sürdürülmüştür. Yalnızca Barış Anneleri'nin oturma eylemine ek olarak insan zinciri eylemi gerçekleştirdiği görülmektedir. Diyarbakır Anneleri'nin de katılımcı profili tıpkı Cumartesi Anneleri'nin katılımcı profili gibi zengindir.

Açlık grevi eylemleri ise münferit de gerçekleştirilebilmesi bakımından Duran Adam eylemleri ile benzeştirilebilmektedir. Açlık grevi eylemlerini yalnızca siyasi tutuklular gerçekleştirirken duran adam eylemlerinin katılımcı profili zengindir.

Adalet Yürüyüşü eylemlerini örgütleyen Kemal Kılıçdaroğlu'dur. Duran Adam Eylemleri'ni başlatan ise Erdem Gündüz'dür. Eylemler bu yönü ile birbirine benzemektedir. Işık söndürme eylemleri de tıpkı Adalet Yürüyüşü gibi tanınmış simaların katılım sağladığı eylemlerdir. Işık söndürme eylemleri de tıpkı Bergama Köylüleri'nin direnişi gibi yurttaş inisiyatifli şeklinde örgütlenmiştir. Başörtüsü eylemleri başörtüsü yasağına karşı örgütlenen eylemlerdir ve duran adam Erdem Gündüz de yıllar evvel bu yasağı protesto eden eylemlerde bulunmuştur. Duran Adam Eylemi ile toplumsal şiddete dikkat çeken Gündüz'ün eylemi, yaşadıkları psikolojik şiddete verdikleri reaksiyonun ürünü olan Başörtüsü eylemleriyle benzeştirilebilir.

Sonuç olarak, çalışmada ele alınan örneklerin tamamı mevcut bir yasayı çiğneyerek anayasal direnme hakkını kullanmış, daha üstün bir hukuk normunu işlevsel kılmaya çalışmıştır. Barışçıl protesto hakkının anayasal güvence ve uluslararası hukuk normları bakımından da teminat altına alındığı düşünüldüğünde, eylemlerin büyük ölçüde kazanımlar ele etmesinin nedeninin altında şiddetsizlik olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F., (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. (Çev. S. C. Karadereli). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akboğa, S. (2020). Türkiye Siyasi ve Toplumsal Hayatında Başörtüsünün Değişen Anlamları. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(98), 83-101.
- Akdoğan, A. & Sungur, E. (2016). Postmodern Ortamda Dindarın Değişen Giyim Anlayışı (Başörtüsü ve Tesettür Örneği Üzerinden Kimlik Tartışması). *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 67-78.
- Akdur, R. (1991). "Pratisyenlikte Statü Kaybı" I. Pratisyen Hekimlik Kongresi, 46-51. Ankara: TTB Yayınları.
- Akgül Arslan, E. (2018). *Sivil itaatsizlik Bağlamında Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akıncı Ş. (1998). İrade Muhtariyeti İlkesi ve Şahsiyet Hakları Açısından Ötenazi, Açlık Grevi ve Ölüm Orucu. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6 (1-2 (Prof. Dr. Süleyman ARSLAN'a ARMAĞAN), 733-766.
- Akkaya, Y. (2015). 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Grevler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54, 1-34.
- Aksoy, B. (2007). *Bir Meslek Örgütünün Kurumsal Değişimdeki Yeri Türkiye Sağlık Alanı Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akşin, S., (2013). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Alıcı, A. (2019). *Sağlık Sendikaları Yöneticilerinin Kişilik Özelliklerinin Sendika Algıları Üzerindeki Etkisi İstanbul Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alkan, E. (2021). Türkiye aktivizminde Cumartesi Anneleri: Hafıza, direniş ve duygu politikası. *Salgın Sonrası Dönemde İnsan Hakları Gündemi*, 20, 71-78.
- Alpkaya, G. (1995). "Kayıp"lar Sorunu ve Türkiye, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(03), 31-63.
- Alpkaya, G. (2001). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(03), 1-18.
- Alptekin, H., Erboğa, A., Köse, T., & Kurt, V. (2022). *Teröre Karşı Toplumsal Hareket Diyarbakır Anneleri*. İstanbul: Seta Kitapları.
- Altıntaş, Ş., (2021). *Diyarbakır Annelerinden Dünyaya*. İstanbul: Milay Yayınları.
- Altun, F. (2022). "Takdim" İçinde H. Alptekin vd., (Ed.), *Teröre Karşı Toplumsal Hareket Diyarbakır Anneleri*, (ss. 7-8). İstanbul: Seta Kitap.
- Altunya, N., (2005). *Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış*. İstanbul: Cumhuriyet Kitap.
- Anbarlı, Ş. (2006). *Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anbarlı, Ş. (2007). Baskıya Karşı Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik ve Meşruluğu Sorunu. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5, 69-90.

- Andaç H. (2006). *28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya ve Siyasal İktidar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arendt, H. (2021). Sivil İtaatsizlik. İçinde Y. Coşar (Ed.), *Kamu Vicdanına Çağrı ve Sivil İtaatsizlik* (ss. 83-129). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Arısoy, H., (2017). *Adalet Yürüyüşü*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Armağan, S., (2010). *Türkiye’de Kadın-Erkek Eşitliği ve Başörtüsü Yasası*, İstanbul Mavi Ufuklar Yayınevi.
- Aslan, E. (2007). *Küreselleşme Karşıtı Hareketler ve Savaş Karşıtı Sivil İtaatsizlik* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, O. (2008). *Sivil İtaatsizlik Bağlamında Vicdani Ret Türkiye Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, Ö. (2007). *Politics of Motherhood and the Experience of the Mothers of Peace in Turkey. / Türkiye’de Annelik Politikası ve Barış Anneleri Deneyimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, Ö. (2008). “Kaçınılmaz Ölüm”ün Girdabında Annelik: Türkiye’de Annelik Politikası ve Barış Anneleri Deneyimi”. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 5, 64-87.
- Aslan, S. (2010). Türkiye’de Sivil Toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 260-283.
- Ata S. (2000). Açlık Grevleri /Ölüm Oruçları, TTB VE SON TARTIŞMALAR, 15(6). 405-412.
- Atabek, N. (1999). Susurluk Skandalı Sonrası “Temiz Toplum” Talebiyle Ortaya Konan “Sivil İtaatsizlik” Eylemlerinin Türk Basınındaki Görünümü, *Kurgu Dergisi*, 16, 111-135.
- Avcı, G. (2019). *Sivil İtaatsizlik Bağlamında Örnek Eylem Karşılaştırması: Adalet Yürüyüşü ve Tuz Yürüyüşü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aygün, B. İ. (2022). *Henry David Thoreau’nun Görüşleri Çerçevesinde Sivil İtaatsizlik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aykaç, Ş. (2013). Şehitlik ve Türkiye’de militarizmin yeniden üretimi: 1990-1999. N. Yeşim Sünbuloğlu, (Der.), *Erkek millet asker millet: Türkiye’de militarizm, milliyetçilik, erkek(lik)ler*. s.141-179 içinde. İletişim Yayınları.
- Aymelek, U. (2019). *Siyasal İletişimde Kamuoyu Oluşturma Aracı Olarak Adalet Yürüyüşü’nün Söylem Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balbay, M., (2017). *Vicdanın Ayak Sesleri Yürüyüşü*. İstanbul: Halk Kitabevi
- Barlak, G. N. (2006). *İtaat ve Kalp Temizliği Kavramının Din Psikolojik Tahlili (16-18 Yaş Grubu Öğrencilerinde)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Başkan, B. (2009). Başörtüsü Sorunu ve Meşrulaştırılamayan Yasakçılık. *Liberal Düşünce Dergisi*, (55), 109-134.
- Başlar G. (2018). Kullanıcı Üretimi Kolektif Hafıza: Adalet Yürüyüşü Örneği. *Galatasaray Üniversitesi İleti-ş-im Dergisi*, 28, 143-175.
- Baştürk, E. (2011). Demokratik Devletin Gerekleri ve Türkiye. *Liberal Düşünce Dergisi*, 62, 49-60.
- Bayhan, V. (2014). Yeni Toplumsal Hareketler ve Gezi Parkı Direnişi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 23-58.
- Bayram, S. (2010). Barışı Tahayyül Etmek, *Toplum ve Kuram Dergisi*, 3, 243-253.
- Beccaria, C. (2016). *Suçlar ve Cezalar Hakkında*. (Çev. S. Selçuk). Ankara: İmge
- Biçer Olgun, H. (2017). Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett'in Kamusal Alan Yaklaşımları. *Sosyolojik Düşün*, 2(1), 45-54.
- Bilici Erkeker, M. (2018). *Sivil itaatsizlik: Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunel, M. (2011). Sivil İtaatsizlik ve Mohandas Gandhi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 93, 443-458.
- Bingöl, M. (2020). Hayatın Anlamı Açısından Sokrates'in Ölümü. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 465-473.
- Bora, Tanıl vd. (2000). "Türkiye'de meslek kuruluşları: "Kamu", "sivil" ve "milli"nin muğlak kesişim alanı" Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik: 265-310. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, A., (2013). *12'den 12'ye Anılar*. Ankara: Eğitim-Sen Yayınları,
- Buyruk, H. (2015). Profesyonizm ve Sendikacılık İkiliği Ekseninde Türkiye Öğretmen Örgütlenmesi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4, 151-182.
- Can, B. (2014). Barış Anneleri. *Toplum ve Kuram Dergisi*, 9, 35-43.
- Candan, G. (2017). *Sosyo-kültürel Değişmeler Perspektifinde Türkiye'de Medyanın Sivil İtaatsizlik Olgusuna Yaklaşımı: Çarşı Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Candan, K. & Bilgin, M. (2011). Sivil İtaatsizlik. *Yasama Dergisi*, (19), 57-94.
- Cerev, G. (2013). Geçmişten Günümüze Öğretmenlerin Sendikal Örgütlenme Mücadelesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 203-216.
- Coşar, Y., (2021). *Kamu Vicdanına Çağrı ve Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Coşgun, S. (2015). Bir Yurttaş Yetiştirme Denemesi: Sokrates ve İdeal İnsan. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 68-80.
- Çağlayan, H., (2007). *Analar, Yoldaşlar ve Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, A. (2014). Mücadeleden Vesayete Türkiye'de Kamu Görevlileri Sendikacılığı. *Eleştirel Pedagoji*, 34, 22-27.
- Çımrın, F. K. & Candan, E. (2014). Siyanürlü Altın Madenciliği ve Toplumsal Değişme: Bergama Örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 1-41.

- Çiçek, A. C. & Aydın, S. (2018). *Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Çiçekli, A. (2019). Türkiye ve Avrupa Ülkelerindeki Başörtüsü Sorunsalı. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 273-292.
- Çiler, D. (1998). Türkiye’de İşçi Sınıfı Kimliğinin Medyada Temsili: 1970-1997. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 210-244.
- Çobanoğlu, Y. (2014). Türkiye’de Ekolojik Hareketler: Yerelden Evrensele (Bergama, Muğla ve Tunceli Örnekleri). *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 105-127.
- Dağdeviren, T. (2020). Gramsci’nin Sivil Toplum Kavramına Bakışı. *İş ve Hayat Dergisi*, 6, 156-167.
- Dağtaş, B. & Dağtaş, E. (2007). Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak Cumartesi Anneleri Eylemlerinin Türkiye Basınındaki Sunumu. İçinde E. Dağtaş (Ed.), *Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın* (ss. 239-277). İstanbul: Ütopya İletişim.
- Değirmencioğlu Yıldız, B. (2016). John Locke’ta Doğa Durumu ve Direnme Hakkı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3, 375-410.
- Delal A. (2009). Politik Katılım-Özgürleşme Geriliminde Kürt Kadınları: Handan Çağlayan ile Söyleşi, *Toplum ve Kuram Dergisi*, 2, 231-238.
- Demir Oktay, T., (2022). *Annemin Sesi Diyarbakır Anneleri Anlatıyor*. İstanbul: Turkuvaz Kitap Yayınları.
- Demir R. & Türkdoğan T. Baba ve Çocuk İlişkisi Bağlamında İtaat ve Sanatta Kurban. *Tykhé Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5, 190-216.
- Demir, M. (2018). *İtaatsizlik Perspektifinden ABD’de Sivil Haklar Hareketi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demircioğlu, M. & Centel, T. (2015). *İş Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayınları.
- Demirkol Özer, G., (2005). *Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Doğan, B. (2018). *Sivil İtaatsizlik Bağlamında Vicdani Red* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duman, D. & Bayburt, B. (2018). Türkiye İşçi Tarihine Kısa Bir Bakış ve İşçilerin İlk Kitlesele Yürüyüşü: Çorum Belediye İşçilerinin Yürüyüşünün Yürüyüşü. *Belgi Dergisi*, 2, 944-960.
- Erdem, A. R., (2013). Köy Enstitüsü Mezunlarının Görüşlerine Göre Köy Enstitüsü Mezunlarının Öğretmen Örgütlenmesine Getirdiği Katkılar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 1-7.
- Eren, M. (2017). Ölüm Oruçları: Yaşamın Kutsallığı ve Direnme Hakkı ikileminde Bir Eylem Tarzı, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(15), 126-141.
- Eroğul, C. (1993). Ölüm Hakkı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 48(01), 47-56.
- Eroğul, C. (2017). Siyasal Katılma Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler, İçinde Atılğan G. & Aytekin A. E. (Ed.), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler* (ss. 17-29). İstanbul: Yordam Kitap.

- Erol, D. D. (2007). Bir Sivil İtaatsizlik Örneği: ‘Bergama Olayları’ ve Türkiye Basınındaki Sunumu İçinde E. Dağtaş (Ed.), *Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın* (ss. 197-238). İstanbul: Ütopya İletişim.
- Eser, E. (2008). *Sivil İtaatsizlik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Feyzioğlu M. (1993), Açlık Grevi, *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, 43/1-4, 157-168
- Fırat, H. (2009). 12 Mart Romanlarında Dönemin İşçi Eylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 37-54.
- Fromm, E. (2016). *İtaatsizlik Üzerine*. (Çev. N. Soysal). İstanbul: Say Yayınları.
- Galtung, J. (2021). Gandhi ve Alternatif Hareket Teoride Satyagraha: Normlar. İçinde Y. Coşar (Ed.), *Kamu Vicdanına Çağrı ve Sivil İtaatsizlik* (ss. 228-245). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021.
- Gandhi, M. (2018). *Bir Özyaşam Hakikatin Peşinde Başından Geçenler*. (Çev. V. Günyol). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Gazalcı, M., (2011). *Öğretmenin Günlüğünden Anlatılar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Gazioğlu, M., (2010). *Roman Gibi Anılar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Göktaş, N. (2019). *Türkiye Sendikal Hareketinde Farklı Bir Deneyim Yeraltı Maden-İş Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güner, Ş. M. (1993). İstanbul’da Beyaz Eylemler. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 8, 130-147.
- Gürkan, E. S. (2021). *İşverenin İşçiyi Koruma ve Gözetme Borcu Kapsamında İşçilere Bilgi Verme Yükümlülüğü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürler, D. (2011). *Toplumsal Hareket Sendikacılığı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürler, D. (2021). 20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İşçi Denetimi Bağlamında Fabrika İşgalleri ve İşgal Fabrikaları Hareketi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürler, D. (2022). Fabrika Kapanmaları Sonucu Karşılaşılan İşsizlik Riskine İşçi Sınıfının Bir Yanıtı Olarak Geri Kazanılmış İşletmeler. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, 973-1016.
- Habermas, J. (2021). Sivil İtaatsizlik: Hukuk Devletin Denek Taşı. İçinde Y. Coşar. (Ed.), *Kamu Vicdanına Çağrı ve Sivil İtaatsizlik* (ss. 129-150). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hablemitoğlu, N., (2022). Alman Vakıfları ve Bergama (Altın Madeni) Dosyası. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Helvacı, N., (2013). *Karanlıkta Yol Aramak*. Ankara: İmge Kitabevi.
- İnce, E. (25/12/2014) “Başörtüsüne Özgürlük için Elele” Zincirlerinden Bugüne., Bianet <https://m.bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune> Erişim: 29/04/2023
- İşık, M. (2019). 28 Şubat Sürecini Uygulamaya Geçirme Çalışmaları ve AK Parti’nin Süreçle Etkin Mücadelesi (Araştırma Makalesi). *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 122-135.

- Işiker, D. (2011). *Bir Zorunluluk Alanı Olarak İçerisi ve Dışarısı 28 Şubat ve Başörtülü Kadınlar: Bir Zihinsel ve Ruhsal Dönüşümün Anlatıl(a)mamış Hikâyesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahya, M. (2010). Tekel Direnişi Ezilenlerin Mücadele Birliğine Çağrıdır. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 10, 16-22.
- Kalyoncu, G. (2005). *Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Haberleştirilmesi: Bergama Örnek Olayı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, T. (2016). *Sosyal Medya ve Entelektüellerin Rolü: Gezi Parkı Eylemleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabağ, G. (2016). *TÖB-DER ve Sol Siyaset*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahisar, T. (2008). Türkiye’de Gazetecilerin Sendikalaşma Sorunları İstanbul Üniversitesi *İletişim Fakültesi Dergisi*, 33, 83-102.
- Karataş, A., (2020). *Uyuyan Güzel Uyandı*. İstanbul: Nemesis Kitap.
- Kavuncu, A. Ç. (2014). “Sivil” Değil “Sivil Görünümlü Siyasal” Gezi Parkı. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 107-134.
- Kaya Karadağ, E. (2018). *İnsan Hakları Bağlamında Türk Siyasal Hayatı (1923-2002)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, C. İ. (2019). Türkiye’de Kadınların Başörtüsü Mücadelesi, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri. *International Journal of Social And Humanities Sciences*. 3(2), 61-84.
- Kaya, H. İ. (2008). *Sivil itaatsizlik* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kazak, S. (2009). *Anneliğin Siyasal Alandaki İnşası, Türkiye’de Annelik ve Siyaset: “Makbul” Anneler ve “Sözde” Anneler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kesgin, A. (2018). İdeolojilerin Gölgesinde Adalet Arayışı: “Adalet Yürüyüşü” Özelinde Felsefi-Siyasi Bir Tahlil *Turkish Studies*, 13(26), 789-810.
- Kılın, T. & Kalaycı, İ. (2021). Türkiye’de İki Darbe Arası Dönemde Öğretmen ve Öğrenci Örgütlenmeleri (1960-1980). *Kafdağı Dergisi*, 6, 165-179.
- Kılınç, Y. (2020). *Türkiye’de Sivil İtaatsizlik ve Politik Yansımaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- King, L. M. (2021). Birmingham Cezaevinden Mektup. İçinde Y. Coşar (Ed.), *Kamu Vicdanına Çağrı ve Sivil İtaatsizlik* (ss. 206-228). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Koç, Y., (1998). *100 Soruda Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Koçali, F. (2004). Cumartesi Anneleri’nin İnadı. İçinde Özbek, M. (Ed.), *Kamusal Alan* (ss. 357-359). İstanbul: Hil Yayınevi.
- Kökalan Çımrın, F. (2015). Bergama Köylü Hareketinin Dünyası ve Bugünü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 310-317.

- Köker, L. (2008). Başörtüsü, Din ve İnanç Özgürlüğü ve Lâiklik. *Liberal Düşünce Dergisi*, (52), 103-105.
- Körlegen, M. (2013). *Sivil itaatsizlik Bağlamında Bir Savaş Karşısı Hareket Olarak: Vicdani Red* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutlu, B. (2022). *Türk Siyasetinde Kadınların Özneleşmesi Hali: Diyarbakır Anneleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Göç Enstitüsü.
- Kübra Y. (2014). *Modernleşme ve Kadın Bedeni Bağlamında Türkiye’de Başörtüsü Sorunu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçüktaşdemir, Ö. (2016). Ceza Hukuku Bağlamında Sivil İtaatsizlik Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Dergisi*, 65, 2195-2239.
- May, T., (2021). *Şiddetsiz Direniş*. (Çev. C. Kayaş). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Memişoğlu, D. (2016). Bir Kamu Politikası Analizi Örneği: Sağlıkta Dönüşüm Programı *Yasama Dergisi*, 34, 62-93.
- Merve C. (2019), *Karikatürlerle Türkiye’de Başörtüsü Sorunu (1980-2015)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Narin, Ö. (2015). Sermayenin Denetimi Mi? İşçinin Yönetimi Mi?. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 15, 14-26.
- Nişancı, Ş. (2000). *Sivil İtaatsizliğin Teorik Temelleri ve Meşruiyeti Meselesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nişancı, Ş., (2003). *Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Odabaşı, F. (2021). Kime/Neye, Niçin ve Nasıl İtaat Ediyorlar? Gençlerin İtaat Algısı ve Din Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 33-82.
- Onan, G. (2017). *Toplumsal Muhafazakarlaşma ve Magazin Programları; 2000’li Yıllar Türkiye’sine Bir Bakış* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orhan, G. (2009). Annelik ve Politika: Barış Anneleri’nin Öğrettikleri, *Toplum ve Kuram Dergisi*, 1, 97-102.
- Orhan, G. (2012). Türkiye’nin Yakın Tarihine Farklı Bir Öznellik Pratiği Olarak Annelik, *Praksis Dergisi*, 29, 107-134.
- Ova N. (2013). Türkiye’de Köşe Yazılarında Açlık Grevi Tartışmaları. *Mülkiye Dergisi*, 37(3), 101-140.
- Ökçesiz, H., (2011). *Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Legal Yayınları.
- Özay, S., (2003). Bergama: Halkın Hukuk Mücadelesi. İçinde L. Sanlı (Ed.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (ss. 33-70). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Özcan, U. (2021). *1989-1995 Döneminde Türkiye İşçi Hareketleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özhazinedar, T. (2022). Sebepleri ve Sonuçlarıyla 15/16 Büyük İşçi Direnişi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 128-145.
- Özkan, D. (2019). Sokrates’in Yurttaşı Yeniden Anlamlandırması: Demokrasiye Karşı Filozofun Savunması. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24, 53-63.

- Özkaya E. (2011). Yaşatmak Uğruna Ölmek: Bir Armağan İlişkisi Olarak Açlık Grevi – Türk Açlık Grevcileri Örneği. *Toplum Bilim*, 120, 79-90.
- Özcan, G. G. (2020). Adalet Partisi İktidarında Solun Eğitim Meselesine Bakışı (1965-1971). *Mülkiye Dergisi*, 44, 3-36.
- Özveri, M. (2016). Yasaklarla Şekillenmiş Endüstri İlişkileri Sistemi ve 2015 Metal İşçileri Direnişi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, 701-724.
- Palabıyık, A. (2022). Ebeveynlik Nöbetinden Evlat Nöbetine: Diyarbakır Anneleri Üzerine Sosyolojik Gözlemler. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 272-286.
- Platon. (2020). *Sokrates'in Savunması*. (Çev. A. Çokona). İstanbul: Kültür Yayınları.
- Rawls, J. (2021). Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı. İçinde Y. Coşar (Ed.), *Kamu Vicdanına Çağrı ve Sivil İtaatsizlik* (ss. 58-83). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Reinart, Ü. B., (2003). *Biz Toprağı Biliriz, Bergama Köylüleri Anlatıyor*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Saner, H. (2021). Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine. İçinde Y. Coşar (Ed.), *Kamu Vicdanına Çağrı ve Sivil İtaatsizlik* (ss. 174-189). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sanlı, L., (2003). *Toplumsal Hareketler Konuşuyor*. İstanbul: Alan Yayınları.
- Savcı, B. (1977). Yaşam Hakkından Doğan Sorunlar: Öldürmeğe "Cevaz" Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 32(01), s. 1-21.
- Semiz, Y., (2010). *Türk Hukuku'nda ve Karşılaştırmalı Hukukta Vicdani Ret*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sevinç, M. (2002). Bir insan Hakları Olarak: Açlık Grevi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57 (01), 111-135.
- Sezer Şanlı, A. (2018). *Bir Araştırma Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezer Şanlı, A. (2020). Gündelik Hayatı Dönüştüren Eylem Olarak Protesto Aktörü Olarak Kadınlar: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Fe Dergi*, 12(1), 44-58.
- Sezer Şanlı, A. (2021). Toplumsal Hareketlerin Mekânı Olarak Kente Bakmak: Kentsel Toplumsal Hareketler Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme. İçinde A. Yazar (Ed.), *Kentsel Siyaset* (ss. 35-59). İstanbul: Efil Yayınevi.
- Sezer Şanlı, A. (2022). Türk Siyasal Hayatına 1990'ların Sivil İtaatsizlik Eylemleri Üzerinden Bakmak İçinde. Öztay, O. & Sarıbaş, S. (Ed.), *Sosyal Bilimler Alanındaki Gelişmeler 1* (ss. 91-117). İzmir: Duvar Yayınları.
- Sezer Şanlı, A. (2022). Bir Yurttaş Protestosu Olarak Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (48), 23-45.
- Sezer Şanlı, A. & Coşgun, B. (2020). Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri: 90'lı Yıllar Türkiye'sinde Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi. *Mukaddime Dergisi*, 11(2), 382-409.

- Solak, Y. (2017). *David Henri Thoreau ve Mahatma Gandhi'nin Görüşleri Çerçevesinde Sivil İtaatsizlik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soyaslan, D. (1990). Türk Hukuk Düzeni ve Açlık Grevi Yapanlara Müdahale Sorunu, *Yargıtay Dergisi*, 16/1-4, 269-280.
- Soyer, A. (1993). Ankara'da Beyaz Eylemler. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 8, 1-116.
- Soyer, A., (2005). *Bir Muhalefet Odağı Olarak Tabip Odaları Bir Eylem Biçimi Olarak Beyaz Eylemler*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Sönmez, S., (2017). *Adaleti Yolda Arayanlar*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Süzek, S. (2020). *İş Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Şahin Çelik, H. (2010). Türkiye'de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 21-30.
- Şahin E. Ç. & Kablay, S. (2015). Türkiye Kömür Madenciliğinde Çalışma Rejiminin Evrimi ve Özyönetim Seçeneği. *İdeakent Kent ve Yoksulluk Dergisi*, 6, 210-257.
- Şahin, H. (2015). İşçi Hareketine Tarihsel Bir Bakış: Düünden Bugüne Yaşanan Dönüşümlerin Yapısal Bir Analizi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 17, 161-184.
- Şahin, R. (2019). *Biyoiktidar ve Mahremiyet (1980'ler Sonrası Türkiye'sinde Kamusal Alanda Başörtüsü Sorunu)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şemin, S. (1993). İzmir'de Beyaz Eylemler. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 8, 116-130.
- Şenaydın, İ. (2004). *Toplumsal Bilincin Oluşturulmasında Devlet Organizasyonu ve Demokrasi Olgusunun Şekillenmesi ve Sivil İtaatsizlik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şişman, N., (2004). *Kamusal Alanda Başörtülüler Düünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Talas, M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 9, 387-401.
- Tanör, B., Boratav K. & Akşin, S. (2000). *Türkiye Tarihi: Bugünkü Türkiye 1980-1995*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tanrıkulu, N., (2003). Cumartesi Anneleri. İçinde L. Sanlı (Ed.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (ss. 275-292). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Taş, Y. (2012). Toplumsal Sınıfların Değişim Sürecinde Sendikalar ve Sendikaların Geleceği. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1, 60-80.
- Tekay, M., (2003). Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi. İçinde L. Sanlı (Ed.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (ss. 33-70). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Thoreau, H. D. (2019). *Sivil İtaatsizlik*. (Çev. E. Özkan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Tokol, A., (2017). *Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler*. Bursa: Dora Yayınları.
- Toruk, İ. (2011). Türkiye'de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 483-514.
- Tuncel, G. (2014). Gezi Parkı Hadisesinin Anatomisi. *Birey ve Toplum Dergisi*, 4(7), 7-22.

- Uçar, F. & Kaya F. (2020). Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın Eğitim İle İlgili Faaliyetleri. *Asya Studies Dergisi*, 4, 87-95.
- Uçkan Hekimler, B. (2019). Türkiye'de Kamu Sektöründe Yeni Bir Endüstri İlişkileri Sistemine Geçişin Habercisi: Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmesi Çerçeve Anlaşma Protokolleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 61,903-916.
- Uran, P. (2003). *1960 Sonrası Türkiye'de Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uslu, A. (2017). Demokrasi. Katılma Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler, İçinde Atılgan G. & Aytekin A. E. (Ed.), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler* (ss. 137-153). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ünlü Gök, S. (2014). Politikayı Deneyimleyen Bir Toplumsal Hareket Olarak Gezi Direnişi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 75-92.
- Üstün, M. (2002). Türkiye İşçi Sınıfına Bakarken. *Praksis Dergisi*, 8, 227-254.
- Verstraete, P. (2016). Duran Adam Etkisi. Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20200324-16034456.pdf>
- Yavuzer, H. (2021). 5. Yılında 15 Temmuz Darbesi. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 47-73.
- Yayla, A. (2013). Gezi Üzerine Analizler. *Liberal Düşünce Dergisi*, (71), 171-180.
- Yıldırım, H. (2013). *Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmeleri (1960-1980)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, İ. S. (2007). *Türkiye'de Sendikalaşma Sürecinde Öğretmen Sendikaları ve Siyasetle İlişkisi Adapazarı Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, M. (2003). Sivil Toplum ve Devlet. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 226-242.
- Yılmaz Genç, A. (2014). Toplumsal Hareketin Kalbinde Yeni Bir Özne Anneler: Türkiye'de Cumartesi Anneleri ve Arjantin'de Mayıs Anneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 51-74.
- Yılmaz, A. (2021)., *Yüzleşerek Barışmak*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/75067-baris-anneleri-zincirli-eylemine-24-gozalti> Erişim: 29/04/2023
- <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/fetonun-yargisal-darbeye-tesebbusu-17-25-aralikin-uzerinden-9-yil-gecti/2766160> Erişim: 15/05/2023
- <https://www.cnnturk.com/amp/turkiye/kilicdaroglu-adalet-yuruyusunun-5-gununde-azimle-yuruyecelim> Erişim: 17/05/2023
- <https://www.cnnturk.com/dunya/duran-adam-sakharov-odulune-aday-gosterildi> Erişim: 17/05/2023
- <https://www.cnnturk.com/turkiye/15-temmuzun-kahramanlari-ve-kahramanlik-hikayeleri> Erişim: 18/05/2023
- <https://www.cnnturk.com/turkiye/adalet-mitingine-destek-olan-unluler?page=7>

Erişim: 18/05/2023

<https://www.cnnturk.com/turkiye/adalet-yuruyusune-katilan-hdpliler-kilicdaroglu-ile-birlikte-yurudu?page=1> Erişim: 20/05/2023

<https://www.cnnturk.com/turkiye/adalet-yuruyusune-katilan-unluler?page=1>

Erişim: 20/05/2023

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/853071-yeni-protesto-duranadam>

Erişim: 18/05/2023

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/853071-yeni-protesto-duranadam>

Erişim: 16/05/2023

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/853071-yeni-protesto-duranadam>

Erişim: 17/05/2023

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/853071-yeni-protesto-duranadam>

Erişim: 17/05/2023

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/853315-onlar-da-duruyor> 16/05/2023

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1531104-chp-nin-adalet-yuruyusu-nun-ilk-gunu-tamamlandi> Erişim: 14/05/2023

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1533819-kemal-kilicdaroglu-adalet-yurusunu> Erişim: 13/05/2023

<https://www.haberturk.com/secim/secim2018/cumhurbaskanligi-secimi/aday/recep-tayyip-erdogan-51> Erişim: 13/05/2023

<https://www.haberturk.com/video/haber/izle/enis-berberoglu-tahliye-edildi/542755> Erişim: 13/05/2023

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/duran-adam-salgini-23530185> Erişim: 16/05/2023

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tbb-baskani-durmak-tck-ya-gore-suc-degil-23533503> Erişim: 17/05/2023

<https://www.hurriyet.com.tr/video/taksim-deki-duran-adam-erdem-gunduz-konustu-36078977> Erişim: 17/05/2023

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Nisa Nur ARDUÇ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölümü	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	